НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Матеріали V Міжнародної наукової конференції

«УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА:

ІСТОРИЧНИЙ І ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ»

29-30 вересня 2011 р.

Науково-популярний часопис для вчителів

Ніжин – 2011

Науково-популярний часопис
для вчителів
«Наш український дім”
№ 2, 2011 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № від 11 р.

Засновники:
Центр гуманітарної співпраці
з українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:
Бойко О. Д.,
докт. політ. наук, проф.;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;
Астаф’єв О. Г.,
докт. філол. наук, проф.;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Онищенко Н. П.,
Директор Центру, член Нац.
спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;
Овдієнко О. І.,
фахівець Центру;
Стребкова І. О.,
фахівець Центру.

Верстка, макетування:
Овдієнко О. І.

З м і с т

М. Васьків . Особливості еміграційного історичного роману міжвоєнного двадцятиріччя.....
В. Пугач Українці: ми того варті? (До проблеми самототожності)……..……..10

Українська діаспора: історично-соціальна парадигма

Є. Луняк Вивчення наукової спадщини Михайла Грушевського українськими істориками у Франції……
Ю. Шахно Діаспора: історія виникнення та розвитку поняття, практика застосування
Л. Лазорук Змалювання життя Кам’янця - Подільського в новелі Юрія Липи «Кам’янець столичний»

Українська освіта та наука за межами України

І. Стребкова Журнал «Сучасність» як часопис мистецтва, культури і суспільного життя……..
О. Кравченко Проблеми формування української мовної ідентичності в освітньому середовищі закордоння ……
Б.-А. Янушкєвич Заохочення вивчення культури та мови за межами національної спільноти.....
Н. Дмитренко Випускник Гоголевського вишу Іван Спаський – головний нумізмат Ермітажу.....
М. Петренко Ніжинець Семен Десницький як фундатор юридичного факультету Московського університету.....
С. Шевченко Юрій Шевельов – дослідник мови творів Івана Котляревського.....
А. Тимошик-Сударикова Концепція українського часопису на чужині та шляхи її реалізації (на матеріалах паризького журналу «Тризуб».....

Культура та церква української діаспори в сучасних умовах

В. Сидоренко Концепт «природа» в поетичному світі Е.Андієвської……
Н. Бондар Функція апозитивних словосполучень у творчості Е.Андієвської……
М. Семенова Національно-культурний розвиток українського співтовариства та процес глобалізації…
Л. Терещенко-Кайдан Українська рукописна спадщина як частина скарбу грецьких православних монастирів…
Є. Левін Романтизована та реальна Україна у творчості О.Розенбаума". ……
Л. Дубиківський «Дух руїни» Олега Ольжича і Богосфера В.Вернадського ……
Г. Райбедюк Дисидентська поезія в інтерпретаційній парадигмі літературознавства української діаспори……

О. Томчук Постать Михайла Драй-Хмари в українській еміграційній критиці…….....……
Т. Цимбал «Де рідний край, там і рай»: образ Батьківщини у фольклорі українських іммігрантів..……
С. Чутченко Ніжинець Георгій Кониський – архієпископ Білоруський (філософські погляди) ……

Діяльність об’єднань українців закордоння: досвід і перспективи

В. Бойко Поет-пражанин Микола Чирський ….....……
Д. Колісник Пресова діяльність гетьманського руху в Європі на початку Другої світової війни.
Т. Тверітінова Фольклорна традиція в оповіданні Є.П. Гребінки «Перстень» ….....……
Л. Левіна Українська діаспора у Сибіру та на Далекому Сході: перспективи розвитку ….....

Методичні матеріали

Бєэлкіна
В.Дорохін Клавірна музика очима баяніста.....
Л. Дорохіна Богослужебний спів у музичній культурі Чернігівщини на початку ХХ сторіччя
О. Пулінець РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПОЛІКУЛЬТУРНІСТІ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ КАНАДИ
О. Філоненко Оцінка студентами результатів виховної практики в дитячих оздоровчих закладах
Ю.Філоненко, О. Філоненко Основні версії походження назв міст та селищ міського типу Чернігівської області…….89

Микола Васьків

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ 1920-30-Х РР. («КОЗАКИ В МОСКОВІЇ» Ю. ЛИПИ І «РУБІКОН ХМЕЛЬНИЦЬКОГО» Ю. КОСАЧА)

Кілька років тому, коли йшлося про зростання продуктивності історичного роману як жанру в міжвоєнне двадцятиріччя на території радянської України, так собі визначав основну причину цього явища: «Прагнення уникнути тотального контролю і, відповідно, шаблонності й ходульності у творах призводить до пошуку тих тем і проблем, де цей контроль давався менше взнаки. Велика парадигма романних жанрових різновидів давала для цього можливості. Так, з 1930-х років дуже продуктивними стають в українській літературі історичні романи науково-фантастичні романи романи про педагогічні проблеми» Цієї тези дотримуюся й зараз, тільки з певним коригуванням. Адже мав на увазі тільки «материковий» український історичний роман, і за дужками залишився роман еміграційний та західноукраїнський.

На еміграції та в Західній Україні цензурних утисків, політичних обмежень і переслідувань за літературну діяльність не було, отже, вони не могли «штовхати» літераторів до написання історичних творів. Проте й там історична романістика стає значно популярнішою в авторів і читачів, ніж у попередні десятиліття. Напрошується висновок, що для цього процесу були якісь інші передумови й причини порівняно зі становищем у радянській Україні. У цьому сенсі дуже слушною і цінною видається думка Романа Горака, висловлена принагідно у спогадах про Ірину Вільде: «Премію їй (Ірині Вільде. – *М.В.*) вручають саме у той час, коли в українській літературі безроздільно панує історична повість. Коли основною темою стає проблема – чому була втрачена державність 1918 року?» [1, с. 37]. Зрозуміло, «1918 рік» сприймається як конденсація значно ширших смислів. Під ним мається на увазі також прагнення осягнути багатовіковий шлях бездержавної нації, і спроби, вдалі, а частіше – невдалі, цю державність здобути, і роль політично-культурної еліти в житті українства в минулому й сучасності, і через історичні аналогії з’ясувати теперішнє становище нації та визначити шляхи подальшої діяльності.

А ще, можливо, не менш важливе завдання – в «полегшеній» белетризованій формі дати не дуже освіченому читачеві, який тільки-тільки приходить до національної самосвідомості, певний багаж знань із вітчизняної історії, який він не міг отримати ні в царських, ні в польських, ні в радянських школах і вишах. Піонером у цьому напрямі став Адріан Кащенко в передреволюційні роки. Згодом він отримує гідних продовжувачів своєї справи (з різним рівнем белетризаційного таланту) в «материковій» Україні: «Любі бродяги» й «Надзвичайні пригоди бурсаків» В. Таля, «Козак і воєвода» М. Горбаня, значною мірою «Кармалюк» В. Гжицького і романістика О. Соколовського. Ще більше письменників – творців просвітницько-белетризаційного напряму в історичній літературі – було в західноукраїнській літературі (В. Бірчак, В. Будзиновський, А. Лотоцький, Ю. Опільський, І. Филипчак, А. Чайковський та ін.). «Пишучи історико-пригодницькі чи історико-популяризаційні твори, ці автори адресували їх найширшому колу читачів, що не могло не позначитися на художній вартості створеного » [9, с. 27].

Теза про звернення українських «радянських» письменників 30-х років до історичних романів як таких, що дають можливість уникнути надмірної прискіпливості й цензурного тиску, не стосується «материкової» літератури 20-х років. По-перше, було значно більше творчої свободи без прив’язання до будь-якого жанру, по-друге, письменники керувалися в історичних творах прагненням поєднати белетризацію минулого з пригодницьким елементом. Момент белетризації породжував рясне пряме чи приховане цитування документів, чітка відповідність у сюжетобудові до матеріалу історичних праць, так само приховане їх цитування, домінування в системі персонажів конкретних історичних постатей, як головних, так і другорядних, що часто призводило до відображення подій із точки зору мистецтва випадкових, але які дійсно були в житті прототипів. Особливо це відчутно у творах автора історичних досліджень М. Горбаня, в «Кармалюкові» В. Гжицького, романах О. Соколовського про народовольців та ін.

Що письменник не міг заповнити документованим матеріалом, те він компенсував авторським вимислом, який мав чітке пригодницько-авантюрне спрямування – на той час уже «загальне місце» в українській прозі під впливом теорії сюжетності, тез про використання агітаційного характеру літератури з боку В. Еллана-Блакитного та ін. Особливо яскравим, показовим у цьому сенсі є роман О. Соколовського «Богун». У ньому теж чимало прямих і прихованих цитат у великій кількості епіграфів, у висловлюваннях персонажів і мовленні наратора. Проте про події XVII ст., зрозуміло, письменник міг зібрати значно менше документальних свідчень, ніж про рух народовольців-терористів у царських архівах і спогадах самих народовольців, які стали доступними для колишнього політкаторжанина Соколовського. Тому в текстах романів «Перші хоробрі», «Нова зброя», «Роковані на смерть», «Бунтарі» їх використано стільки, що письменник не зумів чи не захотів белетризувати їх, створивши документальні історичні романи. «Богун» став романом історично-пригодницьким, видається, насамперед тому, що автор не був скутим фактажним матеріалом, навпаки, його брак спонукав письменника до активної роботи творчої уяви. До цього додалося те, що О. Соколовський писав «Богуна» як художню полеміку з «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича, тому прагнув зробити його не менш читабельним, ніж твір польського письменника.

Про активний синтез документалізму й пригод, авантюризму, орієнтації на читабельність свідчить і теза І. Дзюби про розширення жанрової парадигми повісті й роману, серед яких він називає історичну біографію (С. Васильченко) та історичний детектив (В. Таль, М. Горбань) [4]. Тому не можна погодитися з твердженням дослідниці, що «історичний роман повертається в радянську літературу у 30-і роки з дозволу режиму – після партійної постанови “Про викладання громадянської історії у школах СРСР” та виступу М. Горького на Першому Всесоюзному з’їзді письменників» [9, с. 45]. Бо, як могли вже переконатися, історична проза мала вагомі напрацювання в українській «радянській» літературі ще в 20-і роки. А постанова і з’їзд могли дати поштовх до збільшення кількості історичних творів, однак і визначили певні обмеження для їх ідейно-тематичного наповнення, що накладалося на загальні тенденції розвитку літератури.

Історичний роман стає тенденційним твором. Зрозуміло, на території УРСР могла бути тільки одна тенденційність, і вона не була навіть марксистсько-ленінською, а швидше – вульгарносоціологічною в дусі тих чи інших виступів Й. Сталіна, партійних постанов, рішень з’їздів і т. ін. За цими документами історія починалася з Жовтневого перевороту, пізніше названого революцією. Цілком серйозно розглядалася партійним керівництвом можливість на перехід до абсолютно нового, власного календаря і літочислення, які починались би з листопада 1917 року, на зразок того, як це зробили в ході Великої Французької буржуазної революції. Тому нічого дивного немає в тому, що «після судового процесу над СВУ, штучного голодомору, напередодні нової хвилі сталінських репресій письменники переважно зосереджувались на історико-революційній тематиці (О. Соколовський «Нова зброя», «Роковані на смерть», «Бунтарі», П. Панч «Олександр Пархоменко», С. Скляренко «Шлях на Київ», А. Шиян «Гроза») [9, с. 45].

Показовим є роман (можливо, повість) «Олександр Пархоменко». Ще кілька років тому Петро Панч публікував «Голубі ешелони», в яких намагався у всій суперечливості та складності відтворити перипетії національно-соціального протистояння в роки Української революції, без накладання матриці, яка б розділяла персонажів на позитивних і негативних. «“Голубі ешелони” й сьогодні вражають сміливістю авторського задуму, художньої побудови, високою політичною напругою і водночас незвичайною пластичністю в зображенні численних дійових осіб » [5, с. 11]. До «Голубих ешелонів» можна долучити друковані в 1926-1927 рр. повісті «З моря», «Без козиря», «Повість наших днів», «Вовки», які дають панорамну картину українського життя в 1905-1920 роках.

Через неповний десяток років Панч публікує романи «Облога ночі», «Олександр Пархоменко», повість «Син Таращанського полку», в якому виключно позитивні «червоні» героїчно борються і перемагають карикатурних петлюрівців, білогвардійців, махновців та інших виключно негативних ворогів. Радянська історіографія була на рівні тенденційного літературного підтасування матеріалу в літературних творах, зокрема і в названих текстах П. Панча. Інакше чим можна пояснити твердження П. Загребельного, що «Олександр Пархоменко» «майже повністю створений на документальному матеріалі» [5, с. 12], якщо цей «полководець революції» був фактично кримінальним злочинцем і залишався таким, навіть коли став командиром з’єднань Червоної армії?

Відверта тенденційність все більше бере верх над прагненням систематизувати складний матеріал, розібратися в перипетіях боротьби і взаємодії різних подій, постатей, ідей тощо. Історія в романах 30-х стає чорно-білою без огляду на відповідність/невідповідність до фактажу і сутності реального історичного процесу. На цьому тлі вигідно вирізняються «Людолови» (1936) Зінаїди Тулуб,

у яких письменниця створює панорамну біографію Петра Сагайдачного і картину життя України та її сусідів перших десятиліть XVII ст. Не обійшлося і тут без соціологізування, але по-перше, час історично далекий, тому не дуже будеш вимагати «революційних оцінок» минулого, по-друге, вони розчиняються в розлогому епічному викладі матеріалу і, як наслідок, майже не впливають на художні особливості твору. Роман набув всесоюзного розголосу, але пізніше письменниці не змогли пробачити її надмірну вольність, тому незрозуміло, чому дивуються дослідники арештові й ув’язненню З. Тулуб.

Те, що історичний роман у радянській Україні, зрештою, як і всі інші жанри, стає відверто тенденційним, не є дивиною. Інший не міг бути опублікованим, а можливо, й написаним, бо небезпечно було писати навіть у шухляду щось хоч трохи опозиційне. Здавалося, радянська українська література все далі розходилася з літературою еміграції й Західної України. Насправді по обидва боки Збруча й за межами України спостерігаються аналогічні процеси в розвиткові літератури, роману й історичного роману зокрема. Викликає здивування той факт, що в еміграційній та західноукраїнській літературі історична проза теж стає відверто (у кращому разі – приховано) тенденційною, але це ще раз підтверджує спільність процесів у загальноукраїнському літературному русі.

Так, мабуть, найбільш відомі еміграційно-західноукраїнські історичні твори – пенталогія Богдана Лепкого – виконують важливу просвітницьку функцію, утверджують ідею «державотворення, держава, нація – понад усе», але зі сторінок романів постає одновимірно-лакований, ідеалізований образ Івана Мазепи. А головне, що їх єднає з рухом радянського роману до епопеї, – це чіткий поділ на чорне і біле, з відтворенням однієї правди й абсолютним ігноруванням інших «правд», навіть якщо вони негідні, звироднілі тощо. Ці чужі «правди» може ігнорувати пересічний громадянин, політик, ідеолог, але цього не може робити історик, тим більше – письменник.

Успіх пенталогії серед громади був беззаперечений, бо він співзвучний з загальними настроями читачів, критиків, інтелігенції. Але не можу втриматися, щоби не продовжити цитату Р. Горака, наведену на початку статті. «Критика навіть боїться щось сказати з приводу “Мазепи” Богдана Лепкого. Цей твір поза критикою, а проблеми, які він порушує, не має права критикувати ніхто» [1, с. 37]. Радянська епопея 30-50-х років характеризувалася тим, що апріорі, ще до першого рядка твору, були сформульовані одностайні для автора, читачів і дослідників оцінки, ставлення до зображуваного, критерії добра і зла та ін. Чим у цьому сенсі не є епопейною пенталогія Б. Лепкого?

Історичні романи з «ідеєю» пишуть В. Бірчак, К. Гриневичева, Ю. Косач, Ю. Липа, О. Назарук, І. Филипчак та ін. Це не означає, що тенденційність домінує у всьому, і більше нічим історичні романи не відзначаються. Так, Катря Гриневичева рухається у бік творення роману в новелах, а новели є експериментально-психологічними образками. Традиційно для радянського історичного роману 20-30-х років Юрій Липа поєднує національно-державницьку тенденційність із привабливим для читача авантюрно-пригодницьким сюжетом. На прикладі романів Івана Филипчака можна спостерігати, як швидко зростає його художньо-наративна вправність від занудного, майже безсюжетного, з монологами на цілі сторінки роману «За Сян!» до вже цілком читабельного «Дмитра Детька». Але в кожному творі персонаж-протагоніст, а то й наратор принагідно й без нагоди вважають за цілком доречне виголосити пафосні патріотичні тиради. Можливо, бракувало нараторської вправності, щоби читач сам формулював ці тиради з «об’єктивно-безпристрасного» відтворення сюжету, дій і думок, емоцій персонажів?

На цьому тлі вирізняються романи й повісті Наталени Королевої, яка зуміла піднятися над вузькою ідеологічністю. Можливо, цьому сприяло її не тільки українське походження, прекрасне знання історії й культури інших європейських та неєвропейських народів, звернення до сюжетів із минулих епох, із життя еллінів, німців, іспанців. Зі сторінок її творів постають насамперед яскраві мистецькі полотна, з цілісним сюжетом, довершеною композицією. А глибинний аналіз змісту опосередковано приводить до глибоко патріотичних висновків. Відтворення вагомих ідей і думок за дотичною в романах Н. Королевої є іманентною рисою і характеристикою високохудожнього твору.

Вибір більшовицької тенденційності в радянській історичній прозі був вимушеним під тиском Головліту, загрозою репресій і спокусою матеріальних благ. На противагу їй, національно-патріотична тенденційність еміграційного і західноукраїнського історичного роману була свідомою настановою самих митців, тому в них було те, чого бракувало «материковій» романістиці та що не можна виміряти ніякими механістичними критеріями, – щирий, непідробний пафос, який ірраціонально завжди відчитується через весь текст твору.

Проблеми генологічного дефініціювання історичного роману, визначення його домінантних рис, меж, які відділяють історичні жанри від авантюрно-пригодницьких, детективних, розважальних

тощо, які за тло обирають історичну минувшину, були актуальними для літературознавства протягом усього ХХ ст. і такими залишаються до сьогодні. Чи потрібно дотримуватися чіткого викладу тільки джерельно підтверджених фактів у історичних жанрах, особливо якщо врахувати, що історична наука не може бути абсолютно об’єктивною? До якої межі можливі у них художній домисел і вимисел? Головними героями повинні бути історичні постаті, чи це можуть вигадані персонажі? Історичний роман повинен дати авторське бачення сутності давньої епохи чи через неї прояснювати актуальні проблеми сучасності? Наскільки далекою повинна бути відтворювана епоха, щоби художній твір можна було зарахувати до історичних жанрів? Це зовсім неповний перелік нерозв’язних досі питань, які ставлять історичні жанри перед наукою про літературу і які прагнули вирішити у своїх дослідженнях Б. Реїзов, М. Сиротюк, В. Чумак, М. Ільницький, А. Гуляк, Ф. Кейда та ін.

Дуже важливим для визначення сутності історичних жанрів та їх відокремлення від творів інших жанрів на історичну тематику видається теза Г. Грабовича: «питання полягає не в тому, наскільки добре передається дух минулого, і не в тому, чи можна якісь конкретні твори називати історичними, адже це було б чисто семантичною вправою, а в тому, чи можна не в метафоричний спосіб говорити про поезію як про таку, що відображає історичні погляди і навіть історіософію» [2, с. 25]. Отже, історичний роман повинен відтворювати історіософію автора, його бачення відтворюваної минувшини, сучасності й дуже часто – майбутнього, хоча і цей критерій не є абсолютним і єдиним, він набуває вагомості тільки у поєднанні з іншими критеріями. Наприклад, із достовірним відтворенням «духу минулого», про яке так зверхньо йдеться у наведеній цитаті, але без якого неможливо серйозно говорити ні про історіософію, ні про історичні погляди, ні про аналогії з сучасністю.

Паралельно можна стверджувати, що не може існувати якихось жорстких рамок для історичного роману, принципи і способи відтворення дії, концепцій минулого й сучасності можуть мати досить широку парадигму. Саме про це пропонується повести мову на прикладі двох романів, які називають історичними, – «Козаків у Московії» Юрія Липи і «Рубікону Хмельницького» Юрія Косача. Перший із них був опублікований у 1934 році, другий – у 1943-му. Спільна історична епоха, постать Богдана Хмельницького, вписування української історії у широкий європейський контекст, історіософія, спрямована на державотворчий чин, дають підстави говорити про вагомий вплив твору Ю. Липи на роман свого наступника. До такої думки спонукає і повідомлення Ю. Косача, що «Рубікон Хмельницького» писався протягом 1941/42 років, але його задум виник ще всередині 30-х, коли писався і друкувався роман «Дюнкерк» (в «Українському слові», 1936 року) [7, с. 11]. Цілком можливим було і типологічно споріднене, незалежне одне від одного, звернення двох письменників до одних історичного періоду, постаті, історіософських концепцій під впливом споріднених політологічних, культурно-філософських, мистецьких дискурсів. Липівські алюзії, проте, відчутні у романі Юрія Косача, хоча нічого поганого в цьому нема і не може бути.

Обидва автори сумлінно проштудіювали чималий масив історичних джерел. Юрій Липа вказівки на ці джерела дає безпосередньо у тексті роману, а також згадує про них у ліричних творах. Вагомість їх опрацювання і художньої трансформації збільшується від того, що в поле зору письменника потрапило чимало праць, про які йдеться у дослідженні В. Січинського «Чужинці про Україну», але «Козаки в Московії» були надруковані на три роки раніше за «Чужинців…».

Юрій Косач означив джерельну базу у «Слові від автора». В абсолютній більшості це документи, мемуари й дослідження, з якими письменник зумів ознайомитися на еміграції в Парижі та значна частина яких і досі залишається невідомою для сучасних українських істориків (мемуари французьких воєначальників, документи європейської дипломатії, листування XVII-XVIII ст. та ін. [7, с. 13-14]). Тому твердження О. Гуржія, що події роману вигадані, бо немає інформації про участь Богдана Хмельницького в дюнкеркській кампанії 1646 року [3, с. 6-7], видаються передчасними, бо спираються на обмеженішу історичну джерельну базу, порівняно з Косачевою. Крім того, у тексті «Рубікону Хмельницького» постійно зустрічаються прямі чи приховані алюзії з історичних праць і художніх творів від античності до XVII ст. включно. Можна аргументовано припускати, що повз увагу Ю. Косача також не пройшли ті науково-художні джерела, про які йдеться у романі Ю. Липи та у майже хрестоматійній сьогодні праці-антології В. Січинського.

Ґрунтовне опрацювання джерел дало письменникам можливість надзвичайно точно відтворити, аж до дрібних деталей, побут різних народів і станів, економічний, політичний, культурний, торговельно-транспортний рівень життя націй, способи і форми ведення бойових дій, дипломатичних взаємин тощо середини XVII ст. Такий фактологічний історизм підкріплюється відтворенням духовно-

ідеологічного життя Європи тієї доби. Насамперед це стосується українців (козакоукраїнської нації, як називають їх письменники у дусі XVII ст.) та найближчих сусідів – «москвинів» і поляків.

Що стосується матеріальних прикмет минулого, то обидва письменники передають їх найчастіше через детальні описи у конкретно-чуттєвих одиничних виявах, тобто через художні образи, значно рідше таке відтворення йде через динаміку, тобто у спосіб, який, за Лессінгом, був відомий і широко практикований ще Гомером як найвідповідніший до специфіки художньої літератури як часо-просторового виду мистецтва, але яким не до кінця оволоділи Ю. Липа та Ю. Косач. Опис, який часто є переказом уявних витворів живопису (витворюються вони в уяві письменників), стає домінуючим у цих письменників при відтворенні історичного колориту епохи і різних регіонів. Особливо це стосується «Рубікону Хмельницького», в якому цілі розділи стають описовими картинами минувшини майже без будь-якої дії.

Натомість у романі Юрія Липи можна спостерігати, як паралельно з твореннням тексту зростає мистецька майстерність письменника: від статичних описів він усе частіше вдається до відтворення матеріально-фактологічних деталей через дію, через динаміку, що дає можливість робити твір значно читабельнішим для широкого кола пересічних реципієнтів і зображувати, творити художню дійсність «за дотичною», що є однією з ключових вимог до будь-якого роману, не тільки історичного. Це стає яскраво помітним в останніх сторінках «Козаків у Московії», які є майже суцільними описами українського села, козацької садиби, Києва, Чигирина і його околиць. Однак усі ці описи передаються в дії, крізь призму бачення персонажів, а не безособового наратора, через перипетії їх пригод, то авантюрно-небезпечних, то кумедних. Створюється ілюзія, що описів майже немає, хоча їх деталі западають у свідомість читача.

Важливим чинником «занурення» читача в епоху, відтворення її колориту, духу, способу мислення людей минулих часів, герметизації романного простору стає мовна стилізація, до якою широко вдаються Ю. Липа і Ю. Косач. Насамперед це стосується залучення широких пластів історичної лексики, фонетичних і морфологічних архаїзмів та історизмів. У їх поєднанні з лексичними, фонетичними і морфологічними особливостями української мови міжвоєнного двадцятиріччя, яка для багатьох сучасних читачів є не повністю зрозумілою, зроджується потреба у сучасних виданнях «Козаків у Московії» та «Рубікону Хмельницького» давати мовні коментарі-пояснення. Саме це і зроблено у виданні роману Ю. Липи [8, с. 245-249], натомість у виданні роману Ю. Косача подані лише історично-фактологічні коментарі [6, с. 245-253]. Письменники не обмежуються залученням архаїзмів та історизмів у творенні мовно-історичного колориту. Вони прагнуть передати особливості усної й писемної мови минулого також на рівні синтаксису. Насамперед це стосується великої кількості інверсій у текстах обох романів, розлогих дієприкметникових зворотів тощо.

Найважливіша проблема, яка стає центральною історіософською проблемою обох романів, – це визрівання у Богдана Хмельницького державотворчих планів, еволюція вірного королівського слуги до автономістичних переконань (Руське князівство у складі Речі Посполитої на рівних правах із Польщею і Литвою), а потім – до утвердження незалежної України. Ідеологічно-політичний, інтелектуальний дискурси міжвоєнного двадцятиріччя спонукали до формування такої думки. Різниця була тільки у визначенні часу зародження самостійницьких переконань Хмельницького.

За романом Ю. Косача, державницькі наміри визрівають у свідомості Хмельницького в кінці 1646 року, а про це не здогадувався ніхто ще два роки, бо цей політик був дуже загадковим, ніколи не розкривав до кінця свої наміри. За романом Юрія Липи, становлення державницької зовнішньої та внутрішньої політики припадає на кінець 1650 року. Описи України (Козакоукраїни) на різних рівнях (через динаміку) покликані показати, як формуються належні інститути державної влади: економіка, податкова система, торгівля, регулярне військо, столиця, дипломатичні взаємини тощо.

Обидва письменники при цьому намагалися підкріпити свою позицію ґрунтовною джерельною базою. Щоправда, у Ю. Косача це були реальні чи придумані високі оцінки Хмельницького з боку визначних особистостей XVII ст., які тільки опосередковано могли свідчити про державницькі плани. Ю. Липа вдається у кінці роману «Козаки в Московії» до художньої трансформації документальних описів України часів Хмельниччини, на основі яких він підводить читача до думки: до зими 1650/1651 року відбувається перелом у свідомості гетьмана й історії України.

Значна частина архівних документів була недоступною для обох письменників, тому постає питання, а як до проблеми державотворення ставиться сучасна історична наука. З’ясовується, що художня інтуїція Юрія Липи була ближчою до істини, ніж у Юрія Косача. «[…] на весну 1648 р. Б. Хмельницький та його соратники ще не висували програми боротьби за державну незалежність. На цей час в їхній політичній свідомості превалювала ідея політичної автономії для козацької України. […]

Період грудня 1648 – травня 1649 рр. Стає переломним у процесі формування наріжних принципів державної ідеї» [10, с. 240, 246]. А далі у науковому дослідженні 2009 року, спираючись виключно на документальну джерельну базу, В. Смолій і В. Степанков детально висвітлюють усі аспекти становлення української держави, органів влади, адміністративно-територіального устрою, зовнішньої політики [10, с. 202-270], які інтуїтивно осягнув і подав у художній формі ще в середині 30-х років Ю. Липа в історичному романі.

У «Козаках в Московії» дуже вагомим є ще один момент: державницькі переконання Хмельницького чи частини старшини не були воланнями самотнього у пустелі, а досить сильно корелювали з відповідними прагненнями української суспільності. На цьому наполягають сьогодні й історики: «становлення державної ідеї проходило одночасно з розвитком національної свідомості, утвердженням в історичній пам’яті українців понять “рідна земля”, “Батьківщина” тощо. Гетьман і старшини відчували відповідальність за долю народу. Не лише козаки, а й поспільство розглядало свою Батьківщину незалежною від Речі Посполитої» [10, с. 249].

Натомість Ю. Косач наділяє свого головного персонажа непересічними властивостями, у дусі романтизму й неоромантизму героїзує, навіть демонізує його постать, проте певна драма воєначальника і політика Хмельницького в тому, що йому доводиться спиратися на анархічно свавільне козацтво, яке найчастіше нездатне глянути далі завтрашнього дня, піти на матеріальні й моральні обмеження заради високої ідеї. Коло його однодумців дуже обмежене, і вони не можуть бути самостійними політичними постатями, бо здатні тільки захоплюватися величчю ватажка, перебувати в магічній залежності від нього і не в силі зрозуміти до кінця його задуми. Та це, на переконання автора, їм зовсім і не потрібно.

Перед кожним автором історичного роману, починаючи від родоначальника жанру В. Скотта, поставало питання, яким чином поєднати відтворення історичного минулого з захоплюючим сюжетом. Ю. Липа пішов за вальтерскоттівською традицією: захоплюючий сюжет, а відповідно, й художній вимисел пов’язуються з постатями вигаданих персонажів (Трембецького, Сокольця, Латки та ін.), історичні ж постаті, реальні факти з їх біографії залишаються ніби на периферії дії твору. Обидві сюжетні лінії розгортаються ніби паралельно (з проблемою неможливості їх тісного поєднання, в єдиний сюжетний вузол, зіткнувся ще В. Скотт), але загалом розгортання одної й іншої дає загальну картину доби, відтворює її від побуту до загального духу, світогляду різних груп і станів.

Ю. Косач у центр зображення поставив визначну історичну постать – Богдана Хмельницького. Так само реальними людьми минулого були більшість персонажів «Рубікону Хмельницького». Але всі події, які відбуваються у творі, є результатом художнього вимислу й домислу. Письменник дуже правдоподібно відтворив те, як могли би в ті часи розгортатися події та як би себе повели в тій чи іншій ситуації персонажі роману, які мали реальних прототипів. Проблема була хіба що в тому, як невдачу з великим походом проти татар і турків пов’язати з визріванням державницьких переконань, хоча певна логіка, хай і химерна, такого розвитку дії у романі витворюється.

Для Ю. Косача дуже важливо було наголосити на величі Богдана Хмельницького, тому в уста ледь не кожного персонажа роману вкладається його коротка характеристика. Навіть недруги козацького ватажка визнають його небуденність, силу волі, здатність до здійснення великих перетворень. До цього долучаються високі оцінки персонажа з боку тих, хто безпосередньо в дії роману «Рубікон Хмельницького» участі не бере. І таких коротких високих оцінок у романі дуже багато [6, с. 43, 44-46, 52, 56, 63, 131, 135, 140, 154-156, 185, 188, 203, 209, 237, 238 та ін.].

Однак такі оцінки найчастіше не випливають з дії роману, що в черговий раз уповільнює її розгортання, перетворює зображення більше у статичне, ніж динамічне (невипадково два перші розділи із семи викладають події однієї доби, хоча власне ніяких подій, крім прибуття козацького корпусу, немає, натомість є розлогі й численні інтер’єрні та портретні описи). Цю статику посилюють абстрактного характеру міркування про політичну ситуацію в різних країнах Європи, про ментальність українців і козацтва зокрема, про історичні особистості, аналогії між Хмельницьким і визначними постатями минулого тощо. Інколи письменник, ніби не довіряючи читачеві, намагається наполегливо донести до нього ту чи іншу тенденцію. Так, назва роману – «Рубікон Хмельницького» – є сама по собі дуже красномовною. Але у творі ще як мінімум п’ять разів ідеться про потребу перейти власний Рубікон, або про тих визначних діячів, які його перейшли свого часу і з якими порівнюється Хмельницький [6, с. 94, 115, 116, 129, 175]. Кілька разів подаються міркування про «козацьку гідру» анархізму [6, с. 161, 174, 206, 212 та ін.].

Хмельниччина як одна із ключових для історії української нації епоха завжди привертала і буде привертати увагу митців. У міжвоєнне десятиліття вона набуває особливої актуальності. В радянській

Україні основна увага акцентувалася на соціальному характері доби, на нібито протистоянні Хмельницького зі шляхетського походження старшиною, з одного боку, та нібито виразниками інтересів голоти Богуна і Кривоноса, з іншого («Богун» О. Соколовського, «Іван Богун» Я. Качури), дещо пізніше – на «споконвічному прагненні» українців бути «навіки разом» із «братнім народом» («Хмельницький» І. Ле, «Переяславська рада» Н. Рибака, «Гомоніла Україна» П. Панча та ін.).

Еміграційна література в умовах становлення і домінування інтегрального націоналізму, самостійницьких переконань, активного спротиву польським окупантам, природно, зосереджувалася на державницьких моментах Хмельниччини, на постаті вождя з залізною волею, який корелював із сильною, ніцшеанського типу, людиною. Це стосується й обох романів – «Рубікон Хмельницького» Ю. Косача і «Козаки в Московії» Ю. Липи. Панівні ідеологічні дискурси, як уже мовилося, спонукали письменників звернутися до доби Хмельниччини й до постаті національного вождя тогочасної революції. Одночасно літератори через аналогії актуалізували події минулого, для того щоб дати власне бачення подальших шляхів розвитку українства, формування державницького світогляду й розбудови незалежної держави.

У певний момент Ю. Косач не втримався від того, щоб дуже вже «детально» актуалізувати свій твір. Можна ще зрозуміти згадку автором в романі «Рубікон Хмельницького» своїх імовірних предків – братів Косачів [6, с. 220], які нібито були сподвижниками майбутнього гетьмана. Але є в романі ще й незрозумілі натяки на потребу і можливість союзницьких взаємин в XVII ст. козацької України з Німеччиною, яка швидко перетвориться з багатьох дрібних держав у єдину потужну [6, с. 217-218 та ін.]. «Неісторичність» таких натяків посилюється твердженням, що козаки мали би допомогти у боротьбі зі шведами, з якими насправді Хмельницький постійно шукав спілки. Зрозуміти їх можна лише тим, що твір Ю. Косача писався протягом 1941/42 років, і з якихось міркувань письменник вирішив підлестити німцям, попри те, що українство на той момент уже не вважало гітлерівців імовірними союзниками в боротьбі за незалежність власної держави. Цей побіжний аспект роману «Рубікон Хмельницького», проте, може дати додаткові факти щодо вміння «виходити на співпрацю» з тими, хто політично чи фінансово перебуває на вершині, зокрема щодо його співпраці з СРСР після Другої світової війни.

Порівняння двох романів, яке закладене вже у назві статті й проходить через весь її текст, нібито повинно передбачати, що котромусь із них треба віддати пальму першості, бо ж він мав би точніше відтворити епоху, її матеріальний і духовний рівень культури, ментальність, відзначатися захоплюючим сюжетом, високим рівнем художності тощо. Зі сказаного раніше мало би випливати, що за цими параметрами «Козаки в Московії» переважають «Рубікон Хмельницького». Однак не варто поспішати з такими висновками. По-перше, рівень художності й довершеності сюжетобудови, правдивості (історичної та художньої) відтворення подій повинен визначати для себе кожен читач окремо. По-друге, твори Ю. Липи і Ю. Косача є зразками двох різних модифікацій історичного роману, кожна з яких позначена своєрідністю, неповторністю і певним рівнем художньої довершеності. Більше того, такі два різні романи про одну історичну постать та історичну добу, зі спорідненими тенденціями, але відмінними формальними структурами свідчать про багатство і розвиток української прози в міжвоєнне двадцятиріччя й обидва заслуговують на читацьку увагу.

Література

1. Горак Р. Таємниці Ірини Вільде / Роман Горак // Спогади про Ірину Вільде [Текст] : упоряд. М. Якубовська. – Львів : Каменяр, 2009. – С. 26-48.

2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович. – К.: Радянський письменник, 1991. – 212 с.

3. Гуржій О. Про Юрія Косача та його роман / О.І. Гуржій // Косач Ю. Рубікон Хмельницького / Юрій Косач. – К.: Україна, 2001. – С. 5-10.

4. Дзюба І. Проза / Іван Дзюба // Історія української літератури. ХХ століття : у 2 кн. – Кн. 1: 1910-1930-ті роки : навчальний посібник / За ред. В.Г. Дончика. – К. : Либідь, 1994. – С. 440-481.

5. Загребельний П. Осягнення простоти / Павло Загребельний // Панч П. Твори в шести томах. Том перший. – К. : Дніпро, 1981. – С. 5-14.

6. Косач Ю. Рубікон Хмельницького / Юрій Косач. – К.: Україна, 2001. – 254 с.

7. Косач Ю. Слово від автора // Косач Ю. Рубікон Хмельницького / Юрій Косач. – К.: Україна, 2001. – С. 11-14.

8. Липа Ю. Твори: В 10 т. – Т. 3: Проза: Козаки в Московії / Юрій Липа. – Львів: Каменяр, 2009. – 279 с.

9. Насмінчук Г. Еволюція українського історичного роману : навчальний посібник / Галина Насмінчук. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – 136 с.

10. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) / Валерій Смолій, Валерій Степанков. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.

Валентина Пугач

УКРАЇНЦІ: МИ ТОГО ВАРТІ? (ДО ПРОБЛЕМИ САМОТОТОЖНОСТІ)

Питання національної ідеї, ментальності, психології, духовності, саморозвитку особистості завжди в центрі уваги науковців і письменників. Розглянемо проблему самототожності українців у художніх творах 19-20 ст.; універсальний підхід із залученням даних різних наук суттєво розширює можливості її аналізу.

Бінарність опозиції **я /інший** визначають як ідеологічну, мовну, філософську, психоаналітичну та ідеальну конструкцію, що постулює стан ідеального існування проти стану неіснування”, де “я” втілює все позитивне, актуальне, значиме, здатне самореалізуватися” [8, с. 477].

Обертаючись у глобальній орбіті та своїй власній, етнічній, компоненти опозиції **я /інший** схематично втілюються у колективній опозиції **свій /чужий**, що є основою стереотипу. Останній визначають як “спрощене, схематичне зображення осіб, груп, суспільних відносин, сформованих на підставі неповних або фальшивих знань, однак закріплене в традиції; стереотип важко піддається змінам” [14, с.1291]. Аналіз поняття стереотипу з різних поглядів – як явища історичного, соціологічного, етнічного, політичного, філософського, психологічного, літературознавчого тощо – дає змогу передати й отримати певну інформацію про світовідчуття на різних рівнях, зокрема етнічному.

Етнічні стереотипи формуються протягом тривалого часу, зазнають змін, варіюються, зберігаючи свої основи незмінними. Попри різноманітні підходи до національних проблем у період сучасних глобальних змін, коли національне розглядається окремими дослідниками і як атавізм [11, с.199], етнічна ідентифікація все-таки існує, як засвідчує історія, загострюється, і з цим слід рахуватися. Через засвоєння національних стереотипів здійснюється сприйняття національної ідеї, самоусвідомлення особистості. А стереотип спрощує, спотворює картину світу, містить емоційну оцінку, виконуючи при цьому ряд функцій: когнітивну – засвоєння певних орієнтаційних схем, емоційну – ставлення до когось, суспільну – підтримування внутрішньої єдності групи щодо інших груп [1, с. 98].

Україна в силу її географічних та історичних особливостей протягом дуже тривалого часу була місцем схрещення релігій і культур, зокрема римської й візантійської. На думку дослідників-мовознавців, на рубежі двох світів – грецько-слов’янського і латинсько-слов’янського – сформувався особливий український дихотомічний світ [21, с. 10]. Він не вписаний національними діалогами, у яких зберігається цілісність і самобутність кожної культури. Це химерний сплав марґіналії та закомплексованості як на рівні окремого представника етносу, так і нації загалом, чому сприяла перманентна відсутність України на політичній карті Європи протягом віків та лише формальні контури як однієї з пострадянських республік до кінця XX ст. Такою ж “своєрідно амбівалентною й одночасно певним чином серединною, проміжною, як українська культура”, визначають окремі мовознавці й українську мову на слов’янському фоні [21, с.11]. Поняття етнічної стереотипізації пов’язане з поняттям “нація”, “національний характер”, “національна свідомість”, “мова”, хоча дослідники по-різному оцінюють роль цих зв’язків – від міфу й характеристики як конструктів – і до ключової ролі як кодів етнічної культури [11, с.204].

Однією з форм стереотипізації є автостереотип, яким homo ethnicus характеризує себе. Є.Бартмінський підкреслює незмінний етноцентризм автостереотипів, їхню залежність від визнаних систем вартості, історичних і культурних традицій [19, с.7-8]. Саме поняттю автостереотипу властива нейтралізація негативних наслідків, а погляд носіїв етносу на себе має бути ідеальним.

Поняття норми (нейтрального) завжди вузьке, більш різноманітним є відхилення від норми [2, с.305], тому слід було б припустити, що автостереотип українця має бути саме таким – глибоко позитивним, ідеалізованим. Проте існує й інший полюс відхилення від норми в ролі опозиції **гарного**, а саме – **погане, негативне**; воно більш різноманітне, бо відповідає необмеженим можливостям відхилення від норми, оскільки існує “сфокусованість повідомлень на відхиленнях від норми й стереотипу життя” [2, с.305].

Існування опозиції “позитивне /негативне” з безперечним переважанням останнього спостерігаємо на лінгвокультурологічному рівні в самохарактеристиці українців, що є цілком закономірним і науково обґрунтованим для об’єктивного існування самої опозиції, але аж ніяк не в ставленні народу до самого себе.

Існують різні методики описування національних стереотипів, зокрема лінгвокультурологічні, що є комплексними й ураховують набір різноманітних характеристик – відоб’єктних і відсуб’єктних, а саме з урахуванням походження, мовлення, місця мешкання, біологічних характеристик, менталітету (рис характеру, звичок, інтелекту, релігійності тощо), соціальних характеристик (ставлення до свого оточення, впливу на інші культури тощо); емоційно-оцінних характеристик [3, с.47-67].

Наведемо декілька показових, на нашу думку, епізодів із художньої літератури другої половини 19-20 ст., пов’язаних із об’єктними й суб’єктними самохарактеристиками українців, зі ставленням до мови, поняття патріотизму тощо. Уже друга половина 19 ст., хоча й не позбавлена кон’юнктурних міркувань у формуванні стереотипу українця, набуває нових форм: ”За постромантичного періоду поглиблюється розуміння культурної й національної самобутності, окремих історій і традицій та різних доль” [6, с.156].

Двадцяте століття ці процеси посилює. Українець чітко усвідомлює свою вторинність, не соромиться визнати свою рабську натуру, що цілковито може заступити почуття патріотизму: ”Нам, українцям, воно якраз і не до лиця /надміру любити Україну. – В.П./. Нам більше треба політикою брать: там промовчати, там ухилитися, там потанцювати під дудку дужчих. Од того голова чи ноги не одпадуть, гляди, й пощастить у чомусь” [5, с. 458]. Стереотип поведінки “звиклого українця на чужині” (**як** слід поводитися, **що** й кому говорити, **якою** мовою, **як** диференціювати своє ставлення за критерієм “великорос – малорос”) виписав Т.Шевченко у діалозі українця з “землячком” у Петербурзі [18].

Автостереотип асимільованого малороса надзвичайно живучий, а коріння його сягає глибоко в історію. Наведемо один лише факт. У 18 ст. у своєму “Діаріуші” – щоденнику, що охоплює півстоліття, генеральний хорунжий Микола Ханенко кілька разів згадує про сліпого українського бандуриста Любистка, якого дуже любила слухати в Москві цариця Єлизавета. 1742 р. він одружився в Москві, 1743 р. став дворянином, а згодом і полковником, а 1749 р. купує села в Лубенському та Хорольському полках уже на прізвище Любистков [16, с. 38, прим. 43].

Вторинним є, зокрема, ставлення до мови – негативним загалом, з широкою гамою почуттів – від байдужості до приреченості: “Вже ж і я сам люблю неньку Україну, кохаюся в рідній мові нашій, шаную батька Тараса, ну, а щоб отако вже тільки й думати про те, то це вже я не можу” [5, с.464]; “Найшов дурного, щоб усяке бачило, що я українець” [5, с.458]; “Чи буде колись одна мова чи ні – про те не нам знати” [13, с.147-148]. Ці автокомплекси меншовартості у ставленні до життя зумовлюють вироблення стереотипу сприйняття українця іншими етносами, оскільки “..стереотип є узагальненням складників уявлення й експериментально підтвердженого, що формується з внутрішнього етосу, з автостереотипу” [20, с.111-127]. “Укрен” (за назвою країни) називає швед українця у творі В.Винниченка [5, с. 627].

Як актуальна нині неминучість, приреченість сприймається відсутність будь-яких перспектив на батьківщині й ототожнення себе з довічними вигнанцями: “Не віднині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії, і в Єгипті, і в Турції, і в Бразилії… Десятки були таких, котрі прямо говорили мені: “А хоч би … продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословляти, щоби тілько видобутися геть звідси” [15, с. 480]. Зацитуємо Миколу Куліша: ”Злиденніших нема братів у світі, як ми, братове українці” [10, с. 27].

Автостереотип такого собі пересічного українця довершив у своєму “Щоденнику” О.Довженко у ХХ ст. Це автопортрет українця, надзвичайно схильного до асимілювання, байдужого до своєї історії перекинчика, непошанівного до мови, гнучкого й заціпенілого одночасно, зрадженого й зрадливого, що є тінню забутих предків: “Наш народ нагадує мені тютюн. Його весь час пасинкують, У нього велике, дебеле листя, а цвіту де-не-де” [7, с.178].

Ці деталі засвідчують загалом негативний автостереотип, сформований унаслідок химерних сплетінь та фатальних збігів історії. Працьовитий народ, що ніколи не зазіхав на чуже, спромігся лишити лише етнографічний слід у ході історичного розвитку, засвідчений лише самобутнім фольклором: “…Чудний народ. Він створив чудесну музику і надзвичайне малярство…Він скомпонував епічні пісні, незгірші від кодексів Гомера… І от цей самий мистецький народ,…цей народ зовсім не розуміє краси” [9, с. 99].

Із наведених 105 епітетів до слова “народ” у “Словнику епітетів української мови” 43 мають негативну оцінку: **багатостраждальний, бездержавний, безталанний, без’язикий, бідний, голий, дикий, дурний, забутий, замучений** тощо [4, с. 215].

Із перервою приблизно в сто років побували в Україні австрійський письменник Йозеф Рот (1894-1939) та Міхаель Целлер (у 2004 р.) і запропонували своє бачення українця: “Варто нації втратити державну незалежність, як вона починає панувати в оперетах і вар’єте” ; “великий народ пущено в непам’ять”; народ “темний, убогий, розділений і чудовий”; “український націоналізм ґрунтується на спротиві, а не на спонтанно-позитивній ідеї” “…у підручниках …українці вирізняються не так ясно, як насправді, – і в цьому їхня згуба” [12, 1920-1928 рр.]; “Одна країна, дві мови. Від цього не втекти. Уже з першим словом, яке ти тут вимовляєш, ти потрапляєш у лещата. Або я говорю “Харків”, як прийнято офіційно після проголошення в 1991 р. держави України, або я вживаю російське “Харьков”, як сьогодні говорить переважна частина населення міста. В залежності від цього – й реакція співбесідника: хтось підморгне жартома, хтось прореагує роздратовано, різко” ; “національна ситуація в Україні, для якої вибір мови є показовим, не в останню чергу в літературі, і на сьогодні лишається больовою точкою” [17, с.11-12].

Таким чином, автостереотип українця й стереотип збігаються на відрізку негативної емоційної оцінки; в опозиції **свій /чужий свій** має знижену самооцінку. Проблема національної, історичної, культурної самоідентичності українців не розв’язана, й заклик “Українче, спізнай самого себе!” [10, с.235] не втрачає своєї актуальності. Мовний контекст проблеми залишається нерозв’язаним, маргінальний психологічний стан породжує негативні комплекси: “В нове тисячоліття українська особистість входить із вираженим моральним надломом, а також із психокомплексом – страхом перед мовою “ [21, с.41].

Розв’язання основоположних проблем, перетворення мови на код культури потребує титанічних зусиль усіх ланок суспільства.

Література

1. Акимова Е., Гудавичюс А. Еще раз о стереотипах в этнолингвистике //Etnolingwistyka. – 2003. – №15. – Lublin. – S. 97-110.
2. Арутюнова Н. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М., 1988.
3. Березович Е.Л., Гумк Д.П. Homo ethnikus в зеркале языка: к методике описания //Etnolingwistyka. – 2002.- №14. – Lublin. – S. 47-67.
4. Бибик С.П. та ін. Словник епітетів української мови. – К., 1998.
5. Винниченко В. Краса і сила. – К., 1989.
6. Грабович Г. До історії української літератури. – К., 1997.
7. Довженко О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941-1956). – К., 2001.
8. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч.Вінквіста, В.Тейлора. – К., 2003.
9. Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо… //Кур’єр Кривбасу. – 2000. – №133. – С.80 -113.
10. Куліш М Твори: У 2 т. . – Т2. – К., 1990.
11. Миронова Г. До питання “якого ми роду-племені?” (національна психологія, етнічна пам”ять, мова, культура) // Ukraina między językiem a kulturą. – Kraków, 2003. – S. 199-205.
12. Рот Й. Білі міста. – К., 1998.
13. Старицький М. Драматичні твори: У 6 т.. – Т.2. – К., 1989.
14. Універсальний словник-енциклопедія. – К., 1999.
15. Франко І. Твори: У 20 т. – Т.6. – К., 1951.
16. Ханенко Н. Діаріушъ, или Журналъ. – К., 1874.
17. Целлер М. Блюз грають на Сході ///Березіль. – 2004. – №5. – С. 3-13.
18. Шевченко Т. Твори: У 5 т. – Т. 1.
19. Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. – T.3. – Wrocław, 1985. – S. 25-53.
20. Mihajlowa K. Pewne cehy polskiego stereotypu Bulgara // Etnolingwistyka. – 2003. – №15. – Lublin. – S. 111-127.

21. Wieczorek D. Украинский язык: Slawia Romana – Slawia Byzantina. Очерки по глагольности. – Wrocław, 1997.

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ІСТОРИЧНО-СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА

Євген Луняк

ВИВИЧЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО УКРАЇНСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ У ФРАНЦІЇ

Важливість непересічної особистості М.Грушевського для вітчизняної історії не потребує доказів. На ниві грушевськознавства створені тисячі публікацій. Осягнути цей матеріал повністю не уявляється можливим. Однак, це ще раз підкреслює всю важливість історіографічних досліджень, присвячених постаті «батька української історії». Грушевськознавчі розвідки представлені не лише українською, але й зарубіжною історіографією. Цікавий масив наукових досліджень, присвячених йому, був створений у Франції. Безумовно, він потребує пильного та детального аналізу. Свого часу побіжний огляд біографічних розвідок у Франції про видатного науковця робився в працях І.Борщака [3; 54; 55] та А.Мазона [73]. Досить докладно зупинялися на цьому аспекті А.Жуковський [75], Л.Винар [5] і В.Тельвак [39]. Проте вони не робили спробу здійснити детальний аналіз еволюції біографічних досліджень про Грушевського у французькій історіографії, широко представлених працями як українських діаспорних, так власне й французьких істориків.

Незважаючи на те, що у самій Франції Грушевський був лише двічі (навесні 1903-го та восени 1919 – взимку 1920-го), історик був дуже тісно пов'язаний з французькою культурою та наукою. Досконало володіючи французькою мовою, що було на той час явищем поширеним серед вітчизняної інтелігенції, він з дитинства захоплювався французькою літературою, яку читав в оригіналі. Особливе захоплення Грушевського викликала творчість А.Доде, літературному аналізу якої він навіть присвятив розвідку [9]. А в 1902 р. він опублікував у Львові одну з казок Г.Флобера, перекладену ним українською [75, p.38].

З студентських років Грушевський постійно цікавився новітніми тенденціями у французькій історіографії та й загалом у суспільствознавстві. Пізніше, перебуваючи у Франції, історик встановив дружні взаємини з відомими науковцями: одним з корифеїв позитивізму в історичній науці Ш.Сеньобосом, відомими славістами А.Ліронделем, П.Буайе та А.Мазоном, видатним лінгвістом А.Мейе. Саме Буайе, Мейе та Мазон стали засновниками часопису «Revue des études slaves» («Огляд слов'янських студій») в 1921 р. З цим виданням та його авторами Грушевського пов'язували роки співпраці, яка продовжувалася до його смерті [75, p.29-39].

Ще під час візиту до Франції у 1903 р. уже достатньо відомий у наукових колах історик наполягав на введенні до програми Школи східних мов у Парижі курсів української мови та літератури. Цей демарш залишився тоді безрезультатним, оскільки Париж, пов'язаний на той момент політичним, військовим та економічним альянсом з російським царизмом, ігнорував українське питання, щоб не дратувати імперію Романових [75, p.30]. Під час Першої світової війни, коли українське питання набуло надзвичайного значення, французькі урядовці намагалися не привертати уваги громадськості до минулого та сьогоденні України, уникаючи й самого терміну «Україна». Франкомовний щомісячник «L'Ukraine», що виходив з червня 1915 р. у швейцарській Лозанні під редакцією В.Степанківського та за активної фінансової підтримки графа М.Тишкевича, міг потрапити до Франції, тільки подолавши численні перепони. Часопис регулярно інформував франкомовну аудиторію, якою тоді було чи не все цивілізоване суспільство, про події в Україні. Містило видання і матеріали про Грушевського та його діяльність на ниві українознавства та переслідування за це з боку властей [74]. Обмеження щодо України були зняті лише після 1917-го року. Саме тоді на французьку спільноту линув шквал повідомлень про бурхливий вир революційних подій в Україні, про яку раніше майже не згадували у Франції.

Це достатньою мірою пояснює, чому французи зустріли утворення Центральної Ради на чолі з Грушевським та проголошення самостійності УНР неприхильно, а часто й вороже, розглядаючи український рух, здебільшого, як антиросійський, з метою ослаблення та розчленування Росії, та інспірований лише австрійськими та німецькими стратегами. В 1917-1918 рр. французькі емісари Ж.Петі, генерали М.Жанен та А.Ніссель, мали зустрічі з головою Центральної Ради, однак у своїх

реляціях до Парижа трактували прагнення України до утворення своєї державності в більшості негативно [75, p.31-33]. Зокрема, Ніссель відзначав згодом: «Український рух розвивався перед війною завдяки інтригам Австрії та Німеччини. Сучасний президент Ради, професор Грушевський, став відомим завдяки своєму германофільству» [77, p.18].

Дещо прихильніше поставився до УНР інший французький посадовець – генерал Ж.Табуї, який в січні-лютому 1918 р. обіймав посаду комісара Французької республіки при уряді УНР. Він відкидав звинувачення Грушевського в австро- та германофільстві, з розумінням ставився до причин і мотивів переговорів з Центральними країнами в Бресті-Литовському [82, p.157]. Дуже велику підтримку політичним прагненням українців надавав журналіст Ж.Пелісьє, який відвідував Україну під час революції. Мав він і кілька зустрічей з Грушевським, Петлюрою та іншими очільниками української революції. У своїх звітах восени 1917 р. Пелісьє спростовував думку про те, що Центральна Рада співпрацює з пронімецьким Союзом Визволення України й намагається розірвати союз з Антантою, а також підкреслював, що саме Рада на чолі з Грушевським має виключне право виступати від імені усього багатомільйонного українського народу [75, p.32; 7].

Після втрати політичного впливу та початку хаосу в Україні, на початку 1919 р. Грушевський виїхав на еміграцію. Перебуваючи в Парижі наприкінці 1919 – на початку 1920 рр., Грушевський активно співпрацював з часописом «L’Europe Orientale», редактором якого був його товариш Ф.Савченко. На сторінках цього видання істориком було розміщено шість своїх публіцистичних статей, написаних французькою мовою: «Encore un pays libéré» («Ще одна визволена країна) - №1, «L’Héritage maudit» («Проклятий спадок») - №4, «Le Congrès des Peuples allogénes de Russie» («З’їзд інородніх народів Росії») - №5, «A propos du centenaire du nouveau théâtre ukrainien» («До слова про сторіччя нового українського театру») - №6, «Qui pacifiera l’Europe Orientale?» («Хто заспокоїть Східну Європу?») - №7, «Le Centenaire d’un grand ukrainien» («Сторіччя великого українця») - №8 [75, p.30].

Разом з представниками української патріотично налаштованої еміграції у Франції Грушевський намагався привернути увагу французької громадськості до проблем України. Крім Грушевського активну публіцистичну діяльність здійснювали в цей час його колеги, друзі, знайомі: О.Шульгин [58; 59], М.Тишкевич [83; 84], М.Кушнір [69] та ін.

Важливою подією в галузі французького українознавства став вихід в 1920 р. перекладу «Короткої історії України» Грушевського [65]. Видання швидко розійшлося по руках зацікавленої аудиторії, знайомлячи широкий європейський загал з науковими концепціями «батька української історії» та багатою на події й видатні постаті історією України. Публікація цього науково-популярного нарису про минуле України одразу була відмічена європейськими славістами [76]. А в 1921 р. була видана франкомовна «Антологія української літератури (до середини XIX ст.)», передмова до якої була написана Грушевським [52]. Крім того в 1919-1920 рр. у Празі було видано французькою мовою ще три брошури Грушевського присвячені різним аспектам революційних подій в Україні 1917-1919 рр.: «Соціальна та політична боротьба на Україні 1917-1918-1919» (1919), «Аграрна проблема на Україні та земельний закон Центральної Ради (18 січня 1918)» (1920), «За Галичину! Заклик до світової демократії» (1920) [75, p.37].

Акцентування української тематики у Європі та активний захист національних прав українців викликали шалену критику з боку російського та польського еміграційного середовища на адресу колишнього очільника Центральної Ради. У Франції вийшло кілька критичних публікацій, що містили зневажливу оцінку наукової та політичної діяльності Грушевського [32; 79; 80]. Одна з таких брошур, видана французькою мовою в 1919 р., що, безумовно, походила з російського еміграційного середовища мала красномовну назву «Le «Peuple Ukrainien» par un Petit-russien de Kief» («“Український народ” одного малороса з Києва») [72].

Повернення Грушевського до Радянської України (через рік його наслідував його друг Савченко) викликало неоднозначне трактування з боку кіл української еміграції. Частина українців на вигнанні з розумінням поставилася до повернення історика на Батьківщину, інші, переважно з оточення Петлюри, засуджували цей крок науковця як прояв легкодухості та капітулянтства перед більшовиками. Схвальну оцінку цього рішучого кроку дали французькі колеги Грушевського з «Revue des études slaves» [51].

Вороже ставлення до геніального науковця з боку соратників Петлюри проявлялося навіть під час гучного святкування 60-річчя Грушевського, тим більше, що цей ювілей відзначався майже одразу після вбивства головного отамана УНР, як підозрюють, радянським агентом. Особливо зневажливі випади на адресу історика-ювіляра робив петлюрівський «Тризуб», що виходив у Парижі [1; 10; 13; 42; 46]. Одна із статтей у цьому виданні мала назву «Рабська психика» і містила наступний пасаж: «І

ювілей Грушевського трудно назвати святом професора і академика чи святом укр[аїнської] науки; це найдраматичніша в нашій історії демонстрація психики української, яка навіть на вершинах наукових досягнень не очистилася від рабського тавра, що глибоко й надовго в’їлося в нашу душу…» [31].

На захист заслуг Грушевського стала наукова спільнота. Відповідаючи на дошкульні закиди «Тризуба», а також на гостру й далеко не наукову критику російської еміграційної преси, радянофільська газета «Українські вісти» в 1926 р. опублікувала кілька компліментарних статей присвячених ювіляру [12; 17; 20; 26; 47; 48; 50].

Серед цієї низки публікацій особливо треба відзначити велику статтю Борщака, який був редактором видання, «Михайло Сергієвич Грушевський (1866-1926)», що містила досить уважний і детальний науковий аналіз життя та діяльності екс-голови Центральної Ради.

Відреагувала на цей ювілей і французька славістична еліта. Свої вітальні телеграми ювіляру до Києва відправили його давні знайомі П.Буайе, А.Мазон, А.Мейе, А.Ліронделль та ін. [75, p.43-44]. Подібну схвальну оцінку наукової діяльності великого українця давала й решта французьких науковців. В 1926 р. в «Revue historique» була вміщена стаття російського історика М.Карєєва про розвиток російської історичної науки за півстоліття (1876-1926), де в якості важливих досягнень вітчизняної історіографії визнавалися й наукові праці Грушевського [39, с.274].

Наукова та політична діяльність Грушевського залишалися в центрі уваги українознавців Франції і надалі. Статті присвячені детальному аналізу наукового доробку історика та частково його літературної спадщини регулярно виходили в Парижі. Їх авторами переважно були українські емігранти, зрідка французи. Головними рупорами українського слова, як і раніше залишалися «Українські вісті» та «Тризуб» [8; 11; 40; 41; 49]. Серед французьких видань матеріали про Грушевського-науковця подавали «Revue historique» та «Le Monde Slave» [62; 78; 81].

Не менш ніж наукова сторона діяльності Грушевського дослідників цікавила і політична складова його біографії, насамперед як голови Центральної Ради. Публікації, присвячені аналізу причин падіння новонародженої української державності під натиском більшовиків і взагалі різними аспектам революції в Росії 1917-го року та подальшої громадянської війни, виходили в цей час у великій кількості у Франції [14; 34; 36; 43; 53; 56; 57; 85].

З великим занепокоєнням українська еміграція слідкувала за початком нищення національної інтелігенції сталінським керівництвом в інспірованих політичних процесах і знущанням з українського селянства, вивершенням бід якого став жахливий голодомор 1933-го року. Щодо постаті Грушевського, то неодноразово у французьких виданнях звучала стурбованість за долю видатного науковця, якого піддали нищівній критиці, а згодом заарештували та заборонили проживання в Україні. Смерть історика у Кисловодську в 1934 р. розглядалася як логічний наслідок морального і фізичного поступового та невпинного нищення цієї непересічної особистості.

Отримавши трагічну звістку, практично всі емігрантські видання у Франції розмістили некрологи зі словами скорботи за великим науковцем. Серед низки авторів, які з болем в серці віддавали останню шану історику, публікуючи у французьких виданнях слова співчуття, можна виділити О.Шульгина, І.Борщака, Є.Онацького та ін. [2; 19; 25; 28; 29; 30; 33; 37; 45; 55; 68; 70]. Французький часопис «Revue des Études Slaves» вмістив сповнений горесних слів некролог, написаний давнім другом Грушевського Мазоном. Він починався словами: «Україна втратила свого історика» [73].

У подальші роки праці Грушевського в СРСР були суворо заборонені, а згадувати покійного історика можна було лише з обов’язковим набором штампів «буржуазного націоналіста», «контрреволюціонера», «фальсифікатора» і т.п. Тим важливішою є ретельне збереження наукової спадщини історика за кордоном, передрук його праць, вивчення його життя та творчості. Зокрема, в 1941 р. в окупованому німцями Парижі вийшла французькою мовою стаття Грушевського «La principauté de Kyiv (Kiew) au Moyen-Age» («Київське князівство в середньовіччі») [64]. Таким чином, наукова еліта в тяжких умовах війни та окупації вшанувала 75-ту річницю з дня народження історика.

Звичайно, в умовах Великої світової війни вести повноцінні наукові дослідження та здійснювати видавничу діяльність було дуже складно, проте по завершенню війни грушевськознавчі дослідження у Франції активно відновлюються. Цьому сприяла і третя хвиля української еміграції, частина представників якої осіла у повоєнній Франції.

Як і раніше серед основних грушевськознавців, які публікували свої роботи у Франції, можна назвати Борщака та Шульгина. В 1966 р. був підготовлений ювілейний збірник на вшанування 100-річчя з дня народження Грушевського, яке широко відзначалося в українській діаспорі, де вміщено історичні розвідки обох істориків, на жаль, на той час вже померлих [3; 54; 60].

Важливим доробком української діаспорної історіографії у Франції стала публікація в 1959 р. «Курсу історії України» на основі «Короткої історії України», відредагованої Шульгиним [***61***].

Свої спогади про Грушевського розмістила у паризькому часописі «Україна» Н.Полонська-Василенко, яка добре знала історика особисто, а також мала багатьох спільних з ним знайомих, зокрема й свого чоловіка – М.Василенка. Вона подала багато цінних матеріалів про останні роки життя науковця, переслідування з боку більшовицької влади, смерть і похорон Грушевського [27].

З другої половини XX ст. головним осередком української діаспорної науки у Франції стає осередок НТШ у передмісті Парижа Сарселі. Серед його активних діячів можна назвати В.Кубійовича, А.Жуковського та ін. Грандіозним проектом, реалізованим українськими діаспорними науковцями, стали підготовка та видання «Енциклопедії українознавства» у трьох томах в 1949-1952 рр. Багато цінного біографічного матеріалу про Грушевського-науковця та політика було подано в її статтях. Зокрема, розділ «Відновлення Української держави в 1917-1920 рр.», написаний Шульгиним містив детальний аналіз політичної діяльності Грушевського на чолі Центральної Ради [15]. Історіографічні оцінки праць Грушевського були подані в розділі «Наука» [16].

Завдяки налагодженій тісній співпраці сарсельського осередка з іншими осередками у Німеччині, США, Канаді та Австралії українська діаспорна історіографія активно розвивалася, постійно поповнюючись новими науковими розвідками з різних проблем історії України. За ініціативою Л.Винара (США), організатора та голови Українського історичного товариства, на сторінках друкованого органу УІТ «Український історик» з 1972 р. запроваджено окрему рубрику «Грушевськіяна». З 1966 р. (100-річчя з дня народження Грушевського) Винар був одним з головних ініціаторів та організаторів відзначення ювілейних річниць Грушевського у діаспорі, а згодом і у Великій Україні. В 1966, 1984, 1991, 1996, 2002, 2006 рр. були випущені спеціальні ювілейні збірники «Українського історика», присвячені Грушевському. Завдяки енергійній пошуковій, публікаторській та дослідницькій діяльності Винара, грушевськознавство поступово оформилося в окремий напрям історичних досліджень, до розробки якого було залучено багатьох дослідників [6, с.228; 35, с.227; 38].

Серед французьких українців на ниві грушевськознавства особливо відзначився А.Жуковський, керівник осередку НТШ в Сарселі, президент Бібліотеки ім.Петлюри в Парижі (1989-1995). Він завжди брав активну участь у відзначенні ювілейних дат Грушевського, організував проведення відповідних заходів у Франції, здійснював дослідницьку та видавничу діяльність. Зокрема, 25-26 листопада 1982 р. в Парижі за підтримки Національного інституту східних мов і цивілізацій, а також Українського вільного університету (Мюнхен) та Канадського інституту українських студій при Альбертинському університеті в місті Едмонтон (Канада) був проведений колоквіум «Національне та культурне відродження в Україні з 1917 по 1930-і рр.». Матеріали колоквіуму були опубліковані окремим виданням в 1986 р. в Парижі. В розвідках А.Жуковського, Ю.Шевельова, В.Яніва, В.Маркуся, В.Косика, Б.Кравченка, І.Мигуля та ін. розглядалися різні аспекти політичної, соціальної та культурної історії України даного періоду. Аналізувалася й участь в цих процесах Грушевського [71].

Жуковський здійснював у Франції титанічну роботу для ознайомлення французького суспільства з минулим і сьогоденням України. Його стараннями було видано кілька франкомовних українознавчих праць [66; 67].

Жуковського можна по праву визнати зараз найкращим грушевськознавцем Франції. Завдяки його зусиллям у Парижі в 1997 р. була видана найкраща у франкомовному світі публікація, присвячена видатному історику «Михайло Грушевський. Його життя та творчість». Книга, видана на честь 130-річчя з дня його народження (1996), складається з п'яти розділів, кожен з яких торкається окремих аспектів життя та діяльності науковця. І розділ, присвячений аналізу біографії та наукової діяльності Грушевського, складається з трьох розвідок про нього, написаних самим Жуковським: «Михайло Грушевський. Його життя та творчість», «Історична схема Михайла Грушевського», «Михайло Грушевський і Франція». Наступні чотири розділи є зібранням матеріалів про Грушевського або творів його самого, виданих французькою. У II розділі «Французи про Михайла Грушевського», вміщено вітальні телеграми на честь 60-річчя науковця (1926) та некролог (1934). III і IV розділи («Праці історичні та історико-літературні Михайла Грушевського» та «Політичні статті Михайла Грушевського») наводять десять франкомовних творів самого Грушевського. І нарешті V розділ містить досить докладну бібліографію наукових праць Грушевського та історичних розвідок про нього [75]. Дана публікація є одним з найважливіших доробків грушевськознавства у Франції.

З 1991 р. українські діаспорні історики активно співпрацюють з колегами у Великій Україні. Можна відмітити цілу низку праць, присвячених Грушевському, що були видані в Україні у співпраці з науковцями діаспори [18]. Серед найголовніших праць такого гатунку можна виділити багатотомне

видання «Листування Михайла Грушевського» у серії «Епістолярні джерела грушевськознавства» [21; 22; 23; 24].

На жаль, прикрим симптомом для нашої держави є достатньо пасивна розробка українознавчої тематики власне французькими істориками. Впродовж століття основними дослідниками вітчизняного минулого у Франції залишаються, переважно, саме тамтешні українці. Однак, безумовно, інтерес до України серед французької громадськості (наприклад, біографічний матеріал про нього подає популярний енциклопедичний довідник «Лярус» [63] та французька Вікіпедія) існує й, можна сподіватися, що він зростатиме по мірі зміцнення української державності.

Література

1. Бережний В. Глас вопіющаго… // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 47. – С.8-14.
2. Бібліографія. Новий і останній том історії М.Грушевського // Тризуб. – Париж, 1937. – Число 6 (556). – С.29.
3. Борщак І. М.Грушевський у Парижі 1903 р. // Соборна Україна. – Париж, 1947. - №2. – С.36-37.
4. Верстюк В., Пиріг Р. М.С.Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. – К.: Либідь, 1996. – 144 с.
5. Винар Любомир. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток / Українське історичне товариство; Фундація ім. О.Ольжича. — К., 1998. — 216 с.
6. Винар Любомир «Український історик»: 40 років служіння науці, 1963-2003. Статті і матеріяли / Ред. Алла Атаманенко. – Нью-Йорк-Острог, 2003. – 422 с.
7. Гай-Нижник П. Фінансові взаємини Української Народної Республіки з Французькою Республікою як віддзеркалення стосунків України та країн Антанти (1917–1918 рр.) // Пам’ять століть. – 2007. – №2. – С.133–152.
8. Гл. Л. «ВУАН» // Тризуб. – Париж, 1932. – Число 30-31 (338-9). – С.13-17.
9. Грушевський М. Літературна спадщина Альфонса Доде // Літературно-науковий вісник, 1899. – Кн.IX. – С.179-196; Кн.X. – С.15-31.
10. Гнатович В. «Фантастичні мрії» // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 24. – С.15-18.
11. Давній. Літературні спостереження // Тризуб. – Париж, 1930. – Число 13 (221). – С.2-8.
12. До ювілею академика Грушевського // Українські вісти. – Париж, 1926. - №13. – С.2.
13. До ювілею акад. Грушевського // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 48. – С.27.
14. Дорошенко Д. Гетманство 1918 года на Украине (По личным воспоминаниям и документам) // Голос минувшаго на чужой стороне. – Париж, 1927. - №5. – С.133-164.
15. Енциклопедія українознавства: В 3 т. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, 1995. – Репринтне відтворення видання 1949 р. – Т.2. – С.498-512.
16. Енциклопедія українознавства: В 3 т. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, 1995. – Репринтне відтворення видання 1949 р. – Т.3. – С.904-915.
17. Замісць відповіді «Тризубові» на його «привітання» М.Грушевському // Українські вісти. – Париж, 1926. - №12. – С.3.
18. Зілинський І. Наукова діяльність покійного Михайла Грушевського в Галичині та його внесок в українське мовознавство // Збірник пам’яті Івана Зілинського (1879-1952). Спроба реконструкції втраченого ювілейного збірника з 1939 р. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Львів, 1994. – С.569-574.
19. І.З. Вшанування пам’яті М.Грушевського в Парижі // Тризуб. – Париж, 1934. – Число 48 (454). – С.3-4.
20. І.Б. [Борщак І.] Михайло Сергієвич Грушевський (1866-1926) // Українські вісти. – Париж, 1926. - №11. – С.1.
21. Листування Михайла Грушевського. Т. І. Ред. Л.Винар; упор.: Г.Бурлака, Н.Лисенко. – К.: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України – Нью-Йорк-Париж-Львів-Торонто, 1997. – 399 с. Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.
22. Листування Михайла Грушевського. Т. ІІ. Ред. Л.Винар; упор.: Г.Бурлака, Н.Лисенко. – К.-Нью-Йорк-Париж-Львів: Українське історичне товариство, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,

Центральний державний історичний архів України (м. Київ), 2001. – 415 с. Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.

23. Листування Михайла Грушевського. Т. III. Ред. Л.Винар; упор.: Г.Бурлака, Н.Лисенко. – К.-Нью-Йорк: Українське історичне товариство, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Центральний державний історичний архів України (м. Київ), 2006. - 718 с. Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.

24. Листування Михайла Грушевського. Т.IV.: листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Українське історичне товариство ; НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського ; Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського ; Центральний держ. історичний архів України, м. Київ / Любомир... Винар (ред.), Світлана Панькова (упоряд.), Володимир Пришляк (упоряд.). — К. [та ін.] : УІТ, 2008. — 552 с. Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства.

25. М.С. Смерть проф. Михайла Грушевського // Українське слово. – Париж, 1934. – Ч.84. – С.1.

26. Модзалевський Іван. Ідеолог відродження Української графіки. Академик проф. Мих. Грушевський // Українські вісти. – Париж, 1926. - №11. – С.3.

27. Н.Д. [Полонська-Василенко Н.] З моїх спогадів про М.Грушевського (Процес СВУ. Смерть і похорон М.Грушевського) // Україна. – Париж, 1953. – Ч.9. – С.744-747.

28. Онацький Е. Памяти Великого Українця // Українське слово. – Париж, 1934. – Ч.86. – С.3; Ч.87. – С.3.

29. Останні хвилини М.Грушевського і вшанування його пам’яти // Тризуб. – Париж, 1934. – Число 46-7 (452-3). – С.5-7.

30. Похорон проф. М.Грушевського // Українське слово. – Париж, 1934. – Ч.85. – С.1.

31. Роман В. Рабська психика // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 50. – С.9-12.

32. Ростовцев М. Происхождение Киевской Руси // Современныя записки. Общественно-политический и литературный журнал. – Париж, 1921. – III. – С.142-149.

33. С. М.Грушевскій // Последния новости. – Париж, 1934. - №4998. – С.3.

34. Садовський В. Центральна Рада та її роля в відновленні української державности // Тризуб. – Париж, 1927. – Число 16 (74). – С.7-12.

35. Сакада Л. «Український історик»: Генеза, тематика, постаті. – Нью-Йорк-Київ: Видавництво ім.О.Теліги, 2003. – С.328 с.

36. Сірополко Ст. Відновлена «Україна» та її виступ проти акад. М.Грушевського // Тризуб. – Париж, 1933. – Число 8 (366). – С.3-6.

37. Софіянин. По смерти Михайла Грушевського в Болгарії // Тризуб. – Париж, 1935. – Число 5 (459). – С.6-7.

38. Стахів М. (упорядкував) Деякі матеріяли про світогляд Грушевського // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Секція історії України. – Т. CXCVII: Михайло Грушевський у 110 роковини народження (1866-1976). – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1978. – С.221-236.

39. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – К.-Дрогобич: «Вимір». – 494 с.

40. Українiка // Українські вісти. – Париж, 1928. - №62. – С.3.

41. Франко-Український культурний зв’язок (Розмова з проф. Андре Мазоном) // Українські вісти. – Париж, 1927. - №27. – С.1.

42. Чикал-бей. Замісць привітання на ювілей (Фельєтон) // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 48. – С.8-9.

43. Шабля В. Великі роковини // Тризуб. – Париж, 1927. – Число 16 (74). – С.16-19.

44. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 2005. – 352 с.

45. Шульгин О. Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України // Тризуб. – Париж, 1934. – Число 46-7 (452-3). – С.2-5.

46. Ювілей акад. М.С.Грушевського // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 47. – С.24-25.

47. Ювілей акад. М.С.Грушевського // Українські вісти. – Париж, 1926. - №10. – С.3.

48. Ювілей акад. М.С.Грушевського // Українські вісти. – Париж, 1926. - №12. – С.2

49. «Ля Монд Сляв» і Україна // Українські вісти. – Париж, 1927. - №18. – С.1.

50. «Очень ценный труд» // Українські вісти. – Париж, 1926. - №16. – С.3.

51. A.M. [André Mazon] L’Académie Ukrainienne des Sciences // Le Monde Slave. – Paris, 1925. – Numéro 4. – P.323-324.

52. Anthologie de la littérature ukrainienne (jusqu’au milieu du XIX siècle) – Paris-Genève-Prague, 1921. – 143 p.

53. Borschak É. La paix ukrainienne de Brest-Litovsk // Extrait du Monde Slave 1929. – Paris: Librairie Félix Alcan, 1929. – 79 p.

54. Borschak É. Michel Hrouchevsky // Bulletin Franco-Ukrainiené – Paris, 1966. – №26. – P.8-29.

55. Borschak É. Mikhaïlo Hrüševskij (1866-1934) // Le Monde Slave. – Paris, 1935. – Tome I. – P.12-35.

56. Choulgine A. L’Ukraine contre Moscou 1917. - Paris: Librairie Félix Alcan, 1935. – 220 p.

57. Choulgine A. L’Ukraine et le Cauchemar Rouge. Les massacres en Ukraine. – Paris: Tallandier, 1927. – 222 p.

58. Choulgine A. L’Ukraine, la Russie et les Puissances de l’Entente. – Berne, 1918. – 57 p.

59. Choulgine A. Vers l’indépendance de l’Ukraine: Études sur l’évolution politique du pays. – Paris, 1917. – 30 p.

60. Choulgine A. Michel Hrouchevsky et sa conception de l’Histoire de L’Est Europeen // Bulletin Franco-Ukrainiené – Paris, 1966. – №26. – P.30-39.

61. ***Cours d'histoire de l'Ukraine*** / M. Hruchevsky; red. par A. ***Choulguine***. - P.: Première imprimérie ukrainienne en France, 1959. – 241 p.

62. Gautier G. Histoire Ukrainienne. Publications en langue Ukrainienne parues dans L’U.R.S.S. de 1917 á 1928 //Revue Historique. – Paris, 1929. – Tome CLXII. – P.133-146.

63. Hrouchevsky (Michel) // Larousse du XX siècle en six volumes. – Paris, s.a. – P.1082.

64. Hrouchevsky M. La principauté de Kyiv (Kiew) au Moyen-Age // Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. – Paris, 1941. – Volume XII. – Part I. – P.9-21.

65. Hruchevsky M. Abrégé de l’histoire de L’Ukraine. – Paris, Genève, Prague, 1920 – 256 p.

66. Joukovsky A. Histoire de l'Ukraine des origines à aujourd'hui. – Paris: Dauphin, 1993. – 324 p.; (rééd. 2005).

67. Joukovsky A., Zlenko A. La France et l'Ukraine – Paris: Dauphin, 1998 – 84 p.

68. Kossénko H. M.Hrouchevsky. Grand historien de l’Ukraine et premier chef de la République Démocratique Ukrainienne (1866-1934) // Prométhée. – Paris, 1935. - №99. – P.12-15.

69. Kouchnire M. L’Ukraine, l’Europe Orientale et la Conférence de la Paix. – Paris, 1919. – 118 p.

70. La mort de Mikhailo Hrouchevsky // Prométhée. – Paris, 1934. - №97. – P.24-25.

71. La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930 (Paris, 25-26 novembre 1982): Actes du colloque /Institut National des langues et civilisations orientales. Réd. E.Kruba, A.Joukovsky. – Paris-Munich-Edmonton: INALCO, 1986. – 470 p.

72. Le «Peuple Ukrainien» par un Petit-russien de Kief. – Nansy-Paris-Strasbourg, 1919. – 42 p.

73. Mazon A. Nécrologie: Mychajlo Hruševs’kyj // Revue des Études Slaves. – Paris, 1935. – Tome quinzième. – P.185-187.

74. Michel Hrouchevsky // L’Ukraine. – Lausanne, 1917. - №1 (19). – P.1.

75. Mykhailo Hrouchevskyi. Sa vie et son oeuvre. Recueil présenté par Arkady Joukovsky. – Paris: Du Dauphin, 1997. – 167 p.

76. N.F. M.Hruchevsky. Abrègè de l’histoire de L’Ukraine. Paris, Genève, Prague; 1920, pp.256 // L’Europa Orientale. – Roma, 1921. – Anno I. S.295.

77. Niessel H., général. Le triomphe des Bolchéviks et la paix de Brest-Litovsk: Souvenirs 1917-1918. – Paris: Plon, 1940. – 381 p.

78. Rappaport J. La vie intellectuelle de l’Ukraine // Le Monde Slave. – Paris, 1931. - №1. – P.135-150.

79. Rostovtzeff M. Les origines de la Russie Kiévienne // Revue des études slaves. – Paris, 1922. – Tome second. – S.351-373.

80. Smolka S. Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russien. – Berne: Ferdinand Wyss, 1917. – 590 p.

81. Šulgin A. La vie scientifique de l’Ukraine de 1880 à 1918 // Le Monde Slave. – Paris, 1927. - №6. – P.466-475.

82. Tabouis G., général. Comment je devins Commissaire de la République Française en Ukraine. – Varsovie, 1932. – P.157.

83. Tyszkiewicz M. La littérature ukrainienne. – Berne: Imprimerie R.Suter, 1919. – 157 p.

84. T[yszkiewicz] M. L’Ukraine en face du congrès. – Lausanne: Bovard-Giddey, 1919. – 16 p.
85. Vostokov P. L’U.R.S.S.en 1933 // Le Monde Slave. – Paris, 1934. - №1. – P.96-104.

ЮЛІЯ ШАХНО

ДІАСПОРА: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Термін «діаспора» належить до найменш чітко визначених понять, якими оперують суспільні науки. А. Мілітарєв стверджує: «Термін цей ніякого універсального змісту не має і терміном, суворо кажучи, не є» [6, с.24]. Така ситуація обумовлена надмірною ідеологізацією та існуванням багатьох наукових асоціацій, що гальмують і практично унеможливлюють процес точного визначення даного поняття. Воно ускладнюється, обростає безліччю додаткових умов, а його універсальний характер безповоротно втрачається. Зважаючи на існуючі дефініції, при подібному розгортанні подій воно ризикує перетворитися на ярлик, кліше, предмет та інструмент ідеологічної маніпуляції, через такі перевантаження можлива втрата евристичного значення терміну, що поставить під сумнів його застосування як наукового [2, с.132].

Як відомо поняття «діаспора» має грецьке походження і означає розсіяння, перебування певної частини народу за межами батьківщини. Вперше було застосоване до єврейського населення, яке змушене було залишити корінні землі під натиском Вавилонського царства в VI ст. до н.е. «Вавилонський полон» дозволив укорінитись євреям на території Вавилонії, де вони перебували і під час захоплення території перським царем Киром Великим та після завоювання римлянами I-II ст. н.е. У біблійському Новому Завіті термін «діаспора» використовувався до всіх християн, що проживали за межами Палестини. В епоху Середньовіччя знову повернулися до первинного трактування поняття, саме в цей час під ним імпліцитно розуміли ідею об’єднання, повернення, прагнення до набуття батьківщини.

Новий час ознаменувався масовим колонізаційним рухом у Південній та Північній Америці, на африканському континенті та в далекому Сибіру. Саме історія даних регіонів є яскравим прикладом діаспоралізації, прояви якої наявні й зараз (наприклад, проблема Квебеку в Канаді, досі точиться полеміка, щодо питання існування американської нації де-юре). Новітній час сколихнув світову спільноту новими випробуваннями: Перша та Друга світові війни, розпад колоніальних імперій (Османської, Російської, Австро-Угорської) та Радянського Союзу, змусили по-новому вибудовувати систему відносин на основі іншого територіального й національного принципу та осмислювати новітні процеси у власному суспільстві.

Зараз термін «діаспора» втратив стійкий зв'язок з ідеєю повернення, об’єднання представників однієї етнічної або релігійної групи на певній території. Сьогодні це поняття застосовується для позначення груп мігрантів, що проживають за межами країни народження, що підтримують певною мірою стійкі соціальні, культурні та економічні зв’язки з країною еміграції, а також іншими групами мігрантів з цієї ж країни.

Проблема етнічної приналежності та інституалізації діаспор викликана двома діаметрально протилежними наслідками суцільної глобалізації: з одного боку це явище розмиває традиційне уявлення про кордони між державами, континентами та націями, а з іншого – консолідує спільноти навколо материнського ядра, що виступає осередком протидії політики мультикультуралізму. Масовість та некерованість сучасних темпів міграції породжує безліч міфів та стереотипів щодо учасників даного процесу. Тому дана ситуація вимагає глибокого структурного, наукового аналізу та виключення з інформаційного поля нічим не підтверджених аматорських суджень.

Сучасний аналіз певних понять викликає проблеми семантичного характеру, що пов’язані з їх використанням у науковій та періодичній літературі. У такій ситуації головним завданням для дослідника є не заміна існуючого поняття іншим і не просте механічне перерахування існуючих дефініцій, а в першу чергу, необхідність виявити найбільш притаманні спільні риси існуючих трактувань для подальшого уточнення етимологічного навантаження поняття. Труднощі процесу ідентифікації дефініції пов’язані з виділенням головних та другорядних характеристик досліджуваного процесу діаспоралізації, що в комплексі утворюють єдину систему. Як зазначає Ю. Бромлей: «В природознавчих науках в таких випадках, як правило, проводять спеціальні експерименти, під час яких досліджувана система ставиться в незвичайні умови, завдяки чому вдається проникнути в її суть. У суспільних наук можливості проведення масових експериментів обмежені. Експеримент у них замінює

сама суспільно-історична практика..» [13], використання якої надасть можливість визначення характерних рис першого та другого порядку процесу діаспоралізації як суспільно-історичного явища. На нашу думку, саме застосування філософських методів аналізу до проблеми трактування поняття «діаспора» надає можливість більш детально окреслити поле дослідження.

Поряд із застосованими М. Аствацатуровою методами конструктивізму і інструменталізму, що дозволяють ефективно дослідити явище інституалізації діаспори з точки зору формальної та існуючої мобільності мігрантів і деяких особливостей і потреб діаспоральної групи, викликаних даною рухливістю [1], ми пропонуємо застосувати інтервальний підхід до дослідження діаспорного буття. Суть даного методу полягає «у спробі по-новому зрозуміти реальну діалектику абсолютного та відносного, – як в онтологічному, так епістемологічному вимірі» [4]. Розгляд діаспорального буття як багатовимірного явища створить умови для теоретичного обґрунтування гіпотези автора, про те, що діаспора виступає засобом буттєвісного укорінення іммігранта.

У процесі дослідження виділено п’ять основних підходів до трактування поняття «діаспора»:

1. Політичний підхід, представниками якого виступають В. Дятлов, В. Тішков, тісно пов'язаний з четвертою хвилею трудової міграції, пріоритетне місце в процесі формування діаспори надається оформленню групової солідарності та демонстративного ставлення до батьківщини. Найбільш поширеним сучасним розумінням діаспори є визначення її як сукупності населення певної етнічної чи релігійної належності, що проживають у країні або районі нового поселення. В.Тішков піддає критиці це тлумачення та акцентує на слабкості традиційного підходу, підкреслюючи: «Діаспора – це явище передусім політичне, а міграція – соціальне», – таким чином розмежовуючи сфери аналітичної діяльності в процесі дослідження [8, с.224]. При цьому першість у створенні діаспоральних утворень мають лише високоосвічені, самосвідомі особистості. В. Дятлов зазначає: «Діаспора – не просто розсіяння…, це особливий тип людських взаємовідносин, специфічна система формальних або неформальних відносин, заснованих на спільності долі чи уявлень про історичну пам'ять країни-виходу…» [2, с.127]. Вчений стверджує, що «меншини, що оминули асиміляції і витіснення, обов’язково повинні отримати нові якості й риси, комплекс яких можна вважати умовно діаспоральністю» [3]. Серед них автор називає такі: вміння знайти особливе місце в системі розподілу праці й соціальних ролей країни-реципієнта, наявність особливих культурних та психологічних характеристик, специфічної ментальності; зайняти економічну нішу; отримати доступ до влади. Зараз усе частіше звертають увагу на діаспори як транснаціональні спільноти, що можуть лобіювати інтереси батьківщини на міжнародній арені. Тобто процес односторонньої взаємодії завершився, а тому відносини «країна-донор – діаспора – країна-реципієнт» перейшли на якісно новий етап – політичного співробітництва чи протистояння.

2. Етнічний підхід репрезентований більшістю словникових інтерпретацій та роботами С. Арутюнова, Ю. Семенова, З. Левіна, Т. Іларіонової, Ю. Семенов, апелюючи до робіт В. Тішкова, зазначає: «Мова про етнічну діаспору може йти тільки в тому випадку, коли члени того чи іншого етносу живуть, причому дисперсно, на території, основне населення якої належить до іншої етнічної спільноти, тобто на чужій етнічній території» [14]. Наголошуючи на тому, що «діаспора в першу чергу явище етнічне», автор засуджує думку опонента про перевагу в процесі діаспоралізації політичного чинника, адже В. Тішков «відмовив неорганізованій етнічній діаспорі в праві називатися діаспорою, назвавши її просто «міграцією» [14]. Інший представник даного підходу С. Арутюнов стверджує: «Утворення діаспор у наш час стає пріоритетом етносоціальних організмів, націй чи народностей, які можуть володіти своїми національними державами чи не володіти, можуть прагнути до їх створення чи навпаки» [12]. Етнічна складова – одна з найважливіших в процесі аналізування діаспоралізації. Нехтування даною складовою позбавляє науковця самого предмету дослідження, а процес рефлексії зводить до нуля. Хоча сам етноцентричний підхід до діаспори в рамках комунітарної парадигми деформує існуючу картину, ігноруючи соціальну стратифікацію етнічного масиву, насаджує антигуманізм, інтолерантність і етнонаціоналізм [10, с.146].

3. Соціологічний підхід визначає «діаспору» як соціокультурне явище та представлений роботами Ж. Тощенко, Т. Чаптикової, В. Попкова. Л. Курносова стверджує, що термін «діаспора» не отримав у соціології свого точного визначення: «Його використовують з великим розмахом: від надто вузького розуміння, коли під діаспорою розуміють тільки класичні діаспори – єврейська і вірменська, – до самого широкого, коли ними визначаються будь-які етнічні й релігійні меншини» [5, 46]. Якщо розглядати системно дану проблему, то кожна з наук поки що робить тільки спроби у визначенні даного поняття. За В. Попковим: «Діаспора являє собою замкнену соціальну систему і сама продукує компоненти, за яких вона складається, з допомогою яких підтримує себе і завдяки яким існує як єдина

система» [7, 95]. Таким чином, діаспора – це не просто окрема частина певного народу, що проживає за межами метрополії. Вона має специфічні організаційні форми, зберігає та примножує національні ознаки – мову, культуру, свідомість за умови громадської консолідації, тобто самого факту утворення діаспори. Ж. Тощенко та Т. Чаптикова наголошують, що «діаспора – це стійка сукупність людей одного етнічного походження, що проживає в іноетнічному середовищі за межами своєї історичної батьківщини та має соціальні інститути для розвитку і функціонування даної спільноти» [9, с.35]. Визначальними рисами діаспор автори називають: здатність до самоорганізації, що виражається в діяльності різних організацій чи навіть розгортання національно-культурних рухів; наявність самосвідомості та стійкості до асимілятивних процесів; примноження культурного й духовного надбання нації; здійснення соціальної функції по захисту своїх співвітчизників. Поряд з тим особливу увагу звертають на роль політичної функції діаспор у суспільстві країни-реципієнта.

4. Історико-соціологічному аспекту дослідження діаспори присвячені роботи Д. Бязрової, Н. Преображенської, М. Козловця, А. Атаманенко, І. Ключковської та інших. Так І. Ключковська визначає поняття «діаспора» через дослідження історії українців так: «Українська діаспора охоплює усіх українців, які опинилися за межами історичної батьківщини незалежно з якої причини: розвалу імперій, світових воєн, природних катаклізмів, політичних чи економічних криз, особистих обставин... Діаспора є невід’ємною частиною українського народу держави Україна і творить глобальний український простір» [15].

5. Соціально-філософський підхід є відносно новим у сучасній науці, що пов’язано з дослідженнями в соціальній філософії лише великих національних спільнот: етносів, народностей, націй. Як зазначає Д. Лолаєва «сучасний світ переживає своєрідний «етнічний ренесанс», а тому потрібні нові більш ширші підходи, теоретично обґрунтовані не на окремих характеристиках діаспорального буття, поведінки та свідомості, а які б запропонували цілісну картину даного соціально-етнічного феномену.., його співпраці з аналогічними соціально-історичними спільнотами, визначаючи їх функції та перспективи розвитку для проектування моделей майбутнього» [5, с.7]. Підтримує думку Д. Лолаєвої М. Фадічеєва, яка також відокремлює поняття «діаспора» від поняття «діаспоральна община», стверджуючи, що основний шлях до формування діаспори – міграція. За її словами, «діаспора – стан етнічного індивіда, що є результатом міграції. Він означає відрив і розсіяння окремої людини не відносно його народу, а стосовно його батьківщини, що залишається до того часу, поки він не укоріниться на новому місці» [10, с.147].

Діалектика буття діаспоральних утворень є багатовимірним явищем, що відображається в розмаїтті підходів до трактування поняття «діаспора». Та кожен з них окремо не правомірно монополізує одну зі сторін діаспорального буття, що призводить до однобічного висвітлення проблеми. Формування діаспор – процес комплексний і обумовлений цілим рядом об’єктивних та суб’єктивних причин, поряд з якими абсолютизується історична пам'ять, як вагомий чинник формування національної свідомості та носія ідеї винятковості. «Батоманітність точок зору щодо одної і тої ж реальності означає неможливість існування абсолютної точки зору, яка б відкрила «погляд» на всю реальність» [4, с.30]. А тому на цьому дискусія не вичерпує свій потенціал.

Виходячи з плюралізму асоціативного ряду понять і явищ пов’язаних з трактуванням поняття «діаспора», пропонуємо власне бачення вирішення даної проблеми: діаспора – це етнічна спільнота, що розвивається протягом певного історичного проміжку часу та виступає механізмом інтеграції мігранта до іноетнічного середовища, виконуючи таким чином основні соціальні, економічні, національні та політичні функції, що є передумовою успішного укорінення іммігранта в середовище країни-реципієнта.

Література

1. Аствацатурова М. Диаспоры в РФ: формирование и управление. Ростов-на-Дону. 2002.

2. Дятлов В. Диаспора: экспансия термина в общественную практику современной России // Диаспоры. – 2004. - № 3. – С. 126 – 138.

3. Дятлов В. Диаспора: попытка определится в термине и понятии // Диаспоры. – 1999. - № 2 – 3.

4. Лазарев Ф., Брюс А. Многомерный человек. Введение в интервальную антропологию. – Симферополь: СОНАТ,2001. – 264 с.

5. Лолаева Д. Диаспоральные группы соцально-этнический феномен (социально-философский анализ). Дис. канд. филос. наук. М.-Владикавказ. 2001. – С. 146.

6. Милитарев А.О. содержании понятия «диаспора» (К разработке дефиниции)//Диаспора. - 1999. - №12. – С.24.

7. Попков В. Диаспоральные общины в межкультурном взаимодействии: пути формирования и тенденции развития. Докт. диссерт., М. – 2003. – С. 400.

8. Тишков В. А. Исторический феномен диаспоры // Исторические записки. М.: Наука. – 2000. – С.207-236.

9. Тощенко Ж., Чаптыкова Т. Диаспора как объект социологического исследования // Социс. – М., 1996. - № 12. – С. 33 – 42.

10. Фадичеева М. Диаспора и состояния этнического индивида // Диаспоры. – 2004. - № 2. – С. 140 – 155

11. Чесноков А. Управление реэмиграционными процессами в мировой //«Известия Алтайского государственного университета», 4-1(64), 2009.

12. http: //noev-kovcheg.1gb.ru/article.asp?n=96&a=38/ Арутюнов С. «В мире все больше людей, живущих на два дома и две страны»

13. http: //scepsis.ru/ library/ id 836.html Бромлей Ю. к вопросу о сущности диаспоры

14. http: //scepsis.ru/id_160.html / Семенов Ю. Этнос, нация, диаспора // Этнографическое обозрение. – М., 2000. - № 2. С. 64-74.

15. http://www.miok.lviv.ua / І.Ключковська. Українська діаспора в об'єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен.

ЛЮДМИЛА ЛАЗОРУК

ЗМАЛЮВАННЯ ЖИТТЯ КАМ'ЯНЦЯ- ПОДІЛЬСЬКОГО В НОВЕЛІ ЮРІЯ ЛИПИ «КАМ'ЯНЕЦЬ СТОЛИЧНИЙ»

У статті досліджується зв'язок Юрія Липи з Кам'янем-Подільським, характеризується життя міського населення у 1919 році, відтворюється відданість українців у боротьбі за свою незалежність. Аналізується ключовий для новели «Кам'янець столичний» прийом контрасту.

Ключові слова: новела, композиційний прийом, контраст, антипод, хронотоп.

У націєтворчій концепції Ю.Липи важливе значення належить українським містам, які в майбутньому творитимуть міць української держави. В нього є цикл поезій, присвячених центрам України, який так і називається «Міста». До урбаністичної теми звертається і в прозових творах.

«Кам'янець столичний» — це одна з новел Юрія Липи, в якій героїчний характер інтелігента виписано масштабно й глибоко. Новела — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією. В основу твору «Кам'янець столичний» Юрія Липи покладено події 1919 року, коли Кам'янець-Подільський став тимчасовою столицею Української Народної Республіки. Цілком імовірно, що прототипами зображених героїв були реальні особи, яких міг знати автор.

В архівних документах є записи перебування Юрія Липи в складі так званих «студентів-правників», який мав повну середню освіту (закінчив гімназію в Одесі), його повинні б зарахувати студентом. Утім, у протоколі про зарахування значиться, що Юрій Іванович Липа став умовно дійсним студентом. Таке формулювання робили в тому випадку, коли абітурієнт не представляв усіх документів в оригіналі.

Зупинившись на деякий час у Кам`янці-Подільському, який став тимчасовим осередком українських урядових кіл, Ю. Липа активно співпрацює з газетою, редагованою Л. Білецьким (на

початку 1919 року кілька номерів редагував М. Грушевський) «Життя Поділля» та щоденною газетою «Українське слово», паралельно навчаючись на юридичному відділенні Українського державного університету, ректором якого був близький друг Івана Липи та його співробітник в кабінеті міністрів Іван Огієнко (Ю. Липа тут провчився два повних семестри). В цей непевний час Ю. Липа цілком усвідомлено стає на шлях літературної творчості, якого не полишає до останніх днів свого життя. Він долучається до видання журналу Ради студентських представників «Нова Думка» (перед тим місячник «Студентська Думка»), де крім статей на громадсько-політичні, загальнокультурні та професійні студентські теми, був і чималий літературно-мистецький розділ: поезія і проза початкуючих у літературі студентів. До редколегії, крім інших, входили Юрій Липа, на той час лідер літературно-мистецької групи «Авангард», що мала двох-трьох членів, і В. Поліщук – у майбутньому відомий письменник. Між ними, як свідчать сучасники (Б. Сивенко) часто точились гострі сутички (Липа був відданий УНР, а Поліщук демонстрував свої совєтофільські настрої). Розповідали, що одного разу в університеті між ними навіть дійшло до бійки, при чому поле бою залишилося за Ю. Липою.

У Кам`янці-Подільському друкуються його репортаж «З-над моря (Репортаж з Одеси)», поетичні переклади «Уніформа», «Три кондори», статті «Замітка про кубізм», «Нещасливий спадкоємець», редакційні статті, дописи, і переклади [5, 52].

Доктор філологічних наук Віра Просалова в монографії «Текст у світі текстів Празької літературної школи» припускає, що в процесі роботи над «Нотатником» Юрій Липа користувався своїм записником [4, с 36]. Принаймні, на думку дослідниці, географічна конкретність творів, що зображували то Одесу, то Кам'янець, дає підстави для таких припущень.

«Нотатником» назвав Ю.Липа три книги нарисів і повістей про національно-визвольну боротьбу українського народу у 1918-1920 роках і її трагічні наслідки, що потребують, без сумніву, глибокого осмислення і врахування гіркого досвіду пораженства. Відчувається, що авторові болить трагедія національного визволення, що він весь у цьому розбурханому світі, світі гострої боротьби і непередбачуваної стихії. Пізнаючи світ у стані творення, письменник не прагне нав’язувати свою думку іншим, адже усе з’ясоване саме ним, на певному етапі. Тому його завдання - бути не аналітиком, а літописцем жорстокої доби.

Зі сторінок творів Ю.Липи постають справжні події, очевидцем чи учасником яких був сам письменник, тому його симпатії і антипатії все ж відчутні. Проте не вони визначальні, важливіше інше: Ю.Липа дав нам, за висловом С.Гординського, «постаті наскрізь вірні в житті». Причому постаті різнопланові (як борців за українську ідею, так і їх відвертих ворогів), не суб’єктивно очорнені, а повнокровні, життєво вірогідні.

Автентичність зображеного підкреслюється чіткою конкретизацією місця, а то й часу дії, згадками про історичних осіб, зокрема про гетьмана П.Скоропадського, Н.Махна. У «Нотатнику» домінують героїчно-трагічна тональність, криваво-чорні кольори: «А вгорі над ними червоний прапор – довгим язиком на вітрі. Колір червоний, колір насильства, колір убивства, - гей, Трипілля, на тебе їдуть каратели з Києва, на тебе, зелене Трипілля!»[4, 9]. Кривава кольорова гама стає визначальною, адже йдеться не про етнографічно-побутові подробиці, святкові вишиванки, а про всю Україну – зірвану з місць, охоплену полум’ям боротьби.

Психологічна точність і лікарська допитливість, прискіпливість у з’ясуванні «діагнозу», рентгеноскопія душі – характерні риси творів «Нотатника».

«Кам’янець столичний» відзначається чіткістю хронотопу. Часопростір або хронотоп (від грецьких слів «час» і «місце») — взаємозв'язок часових і просторових відносин у художньому творі. Хронотоп у літературі має істотне жанрове значення. Можна прямо сказати, що жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, причому в літературі провідним початком у хронотопі є час. Хронотоп як формально-змістовна категорія визначає (значною мірою) і образ людини в літературі; цей образ завжди істотно хронотопічний [3, 726].

Події відбуваються в липні 1919 року, тобто в період згасання національно-визвольного піднесення і рішучого наступу більшовиків. Письменник зображує критичні, переломні моменти, коли, як висловився один із героїв, «меч говорить, і копита тупотять», і ллється кров. Показна бравада, влаштована в оточеному місті, яке стало тимчасовим осередком українських урядових кіл, задля уникнення паніки, не лише небезпечна, а й злочинна, адже демобілізує боєздатних, відволікає від боротьби. Розчуленість, м’якотілість, мрійливість – ті характерні риси української ментальності, що сприяли бездержавності, породжували покірність долі. В умовах крайньої небезпеки творення ідилії виявлялося рівноцінним самогубству, самознищенню нації. Плекання нездійсненних, ілюзорних задумів, збайдужіння до власного становища, сподівання на те, що «якось буде», упокорювали дух. У

творі боротьба, що точиться навколо міста, зображується не безпосередньо, а через сприймання дійових осіб, розкриття їх реакції: «Тріскотіння вистрілів і кулеметів злилось у виття, і всім в покоївку причувались людські крики болю, ненависті й жаху»[5, 53]. Навіяне стріляниною незабаром підтвердилося: навантажені трупами авто в’їздили в відбите від ворога місто, повертаючи тіла його захисників».

Реальний стан в оточеному більшовиками Кам'янці-Подільському подається через сприймання героїв новели, котрі по-різному оцінюють те, що відбувається. Кинута одним із персонажів репліка «Кам'янець столичний», винесена в заголовок твору, набуває в новелі діаметрально протилежного тлумачення: від сентиментально-розчуленого, патетичного — до зневажливого, глумливого, адже невеличке місто потерпає тепер від голоду і куль. Це можна зрозуміти зі слів Моначевського «… ніколи, ніколи я так не голодував, як у Кам’янці, в липні, року Божого 1910-го»[1, 158]. Та оточені навіть не усвідомлюють усієї загрози, адже Симон Петлюра, щоб часом не зчинилася паніка, приймає парад, на вулиці лунають марші. Незважаючи на небезпеку, герої заспокоюють себе одвічним: «нема чого хвилюватися», «якось буде».

Юрій Липа з великою ніжністю змальовує Кам’янець-Подільський «… в цьому камінному, фантастичному гнізді на горі, де несподіванкою була кожна чудернацька лінія мурів і веж фортеці, палаців, церков, мінаретів, костелів»[1, 158].

Письменнику вдалося створити образ героя нового типу — інтелігента, безмежно відданого ідеї, цілеспрямованого й діяльного. Персонажі Юрія Липи — люди витонченої душевної організації, високого інтелекту, природні провідники, герої європейські, а водночас — типові представники свого народу.

Зі щирим співчуттям зображує Юрій Липа образ молодого вченого-іхтіолога Парфана, знаменитого тим, що відкрив «в Сочі, чи в Анапі, чи в іншій чорноморській бухті незнаний рід гарпактид і дав йому назву Льонґіпедія понтіка…»[1, 160]. Покинувши вчені заняття, Парфан став армійським «культпросвітником», працював на фронті, доки не захворів на тиф. Саме в образі Парфана реалізувалася авторська концепція героїчного характеру інтелігента в обставинах війни. Він є типом діяльного інтелектуала, його культпросвітництво полягає в тому, щоб розкрити перед вояками-фронтовиками справжнє призначення України. При потребі Парфан готовий узяти до рук зброю, щоб захищати українську державність і закликає до цієї справи всіх: «Милі мої друзі, не гарячкуймо. Відомо, що згинути завжди можна. Але ж, милі друзі, найсолодшою смертю є смерть за отчизну. Вона ж дає зміст життя»[1, 163].

Антиподом Парфана в новелі виступає філолог-слов'янознавець Масник. Ці герої протиставлені навіть у портретних характеристиках: Масник — «великий, червоний, дебелий», він «одразу наповнив галасом цілу низьку кімнату». Парфан — «блідий, як видиво», після тифу він «змиршавів», навіть ходить хитаючись — постать «із вічно слабо обрисованою усмішкою на блідих великих устах і здивованою зморшкою на високім, чистім чолі». Масник, розмовляючи, «гримить», голос Парфана ледве чутний. Коли стає відомо, що Кам'янець — «у передсмертних кліщах», тобто в більшовицькому оточенні, для героїв настає «момент істини». Вони поводяться по-різному: скептичний ботанік Моначевський спокійно повідомляє про те, що «ще хвиля, може, і трісне сигнальна ракета над містом, засурмлять тривогу сурми, нам роздадуть рушниці, і…»[1, 163]. А з щойно самовпевненим Масником робиться істерика: «… проклинаю той час, коли я мусів покинути такі захисні музеї, бібліотеки, архіви…я хочу жити,…їсти, пити, кохати, і…(він ужив негарного слова), розумієте? Я ненавиджу все, що мені перешкоджає в цьому. О, будь воно прокляте все те, що привело мене сюди до цього зачумленого, несамовитого міста!»[1, 164].

Автор «Нотатника», прагнучи зрозуміти свій час, зрозуміти людей, людські стремління, виступає не суддею, а свідком, який безпристрасно нотує трагічні перипетії, щоб донести закарбоване в своїй пам’яті до майбутніх поколінь. Звичайно, не можна все звести до фіксації подій, доль, авторська індивідуальність виявляється в оцінці окремих історичних осіб, в особливій прихильності до одеського типажу і колориту, в осмисленні трагічного перебігу подій, що позначилися на долі всього народу, який мав би пам’ятати уроки своєї історії.

Література

1. Липа Ю. Твори: в 10т. - Т.2: Проза: Нотатник: Новели. – Львів: Каменяр, 2005.- 357 с.

2. Гасанова В. Т. Характер інтелігента в новелі Ю. Липи «Кам'янець столичний» // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». — Том 21 (60). — 2008. — № 1. — С. 365—369.

3. Літературознавчий словник-довідник/ Р.Т. Гром’як, Ю.І. Ковалів та ін.. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

4. Просалова Віра. Текст у світі текстів Празької літературної школи: Монографія. — Донецьк: Східний видавничий дім, 2005.

5. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи (Нарис життя і творчості) // Визвольний шлях. — 2000. — № 9. — С. 50—69

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ТА НАУКА ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Ірина Стребкова

ЧИ Є МАЙБУТНЄ В «СУЧАСНОСТІ»?

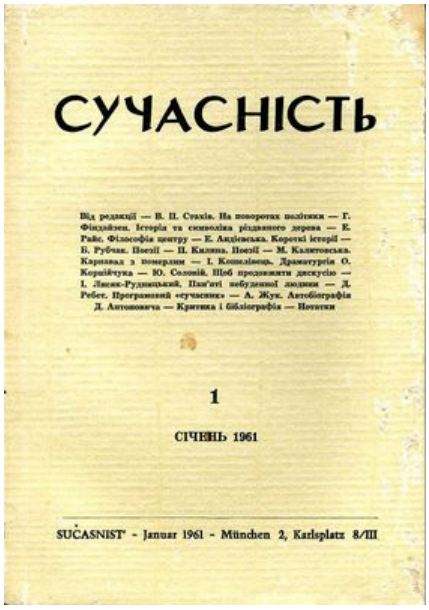
СУЧАСНІСТЬ

Від редакції — В. П. Стахів. На поворотах політики — Г. Фінділзен. Історія та символіка різдвяного дерева — Е. Райс. Філософія центру — Е. Андієвська. Коротші історії — В. Рубчак. Поезії — П. Килина. Поезії — М. Калетовська. Карнавал у помаранч — І. Кошелівець. Драматургія О. Корнійчука — Ю. Соломій. Щоб продовжити дискусію — І. Лисяк-Рудницький. Пам'ятні небуденної людини — Д. Ребет. Програмовий «сучасник» — А. Жук. Автобіографія Д. Антоновича — Критика і бібліографія — Нотатки

1

СІЧЕНЬ 1961

SUČASNIST' - Januar 1961 - München 2, Karlsplatz 8/III

Під час Кошелівецьких читань у Ніжинському держуніверситеті імені Миколи Гоголя Євген Сверстюк подарував бібліотеці вишу журнали «Сучасність», які видавалися в Мюнхені. Це дуже цінний подарунок, адже ініціатором створення та головним редактором цього журналу був наш земляк і випускник Іван Кошелівець, який емігрував з України не з власної волі. У період масових репресій 30-х років Івану Кошелівцю інкримінують участь у націоналістичній організації на базі Ніжинської СШ №1, і він дивом уник розстрілу [1, с. 4 – 8].

Уродженець Великої Кошелівки, він із хвилюванням сприймав як особисту справу все, що діялось в Україні. Його життя типове для тисяч інших емігрантів, яким доля не судила повернутись до рідного дому. Усвідомлюючи драматизм своєї ситуації, Іван Кошелівець колись не без іронії признався, що дістав «щасливу можливість висловлюватись так, як думав». Висока ціна за еміграцію, але цією можливістю – говорити правду – головний редактор «Сучасності» скористався сповна [4].

«Сучасність» декларує себе як часопис мистецтва, культури і суспільного життя. Маючи за собою досвід літературної, а що особливо важливо – також редакторської праці в «Українській літературній газеті», Іван Кошелівець завзято приступив до праці. За відносно короткий час йому вдалося залучити до роботи талановитих сучасників – відомих у діаспорі вчених, письменників, культурологів, яких добре знав по спільній роботі й творчості. Журнал об’єднав найкращі сили з-поміж талановитих адептів науки і літератури, зацікавлених не тільки в українській проблематиці, а й в актуальних проблемах європейської духовності. Їхні імена знакові: історик і політолог Іван Лисяк-Рудницький, літературознавець і публіцист Юрій Лавріненко, поет і літературний критик Юрій Клен, поетеса і художниця Емма Андієвська, письменник Василь Барка, мовознавець, історик літератури Юрій Шевельов, соціолог і публіцист Тарас Гунчак, письменниця і перекладач Віра Вовк, художник Яків Гніздовський та багато інших талановитих людей. Цей авторський колектив від самого початку гарантував «Сучасності» актуальність і гостроту тем, високий інтелектуальний рівень і водночас – широко резонансний, хоча і приборканий страхом репресій відгук читацької аудиторії [4].

А саме на духовне спілкування, на порозуміння з читачем сподівався головний редактор «Сучасності». Швидко склались і рубрики місячника – «Література», «Історія літератури. Критика», «Дискусії», «Огляди» чи «Критика і бібліографія». При формуванні кожного числа головний редактор намагався максимально оминати чи не вступати до політичних та інших боїв і суперечок із системою по другий бік «залізної завіси». Від цього принципу Іван Кошелівець не відступив, хоча так чи інакше

опубліковані матеріали і дослідження били прямо в ціль. Чого б вони не торкались – прихованої радянським режимом історії Голодомору чи спотвореної української історії, літературної в тому числі, творчості репресованих письменників, митців і політиків чи правди про життя у вільному світі, публікації так чи інакше зачіпали справи і партійні, й політичні. Зрештою тільки крізь цю оптику дивився на «Сучасність» режим тодішнього СРСР, бо як ще можна було в ті роки сприймати діаспорний – читай «буржуазно-націоналістичний» часопис, який виходив у Мюнхені, та ще й до того такою блискучою, соковитою й розмаїто багатою українською мовою. Журнал "Сучасність" один із найбільш респектабельних українських часописів. Саме він відкрив новому поколінню читачів в Україні «заборонених» вдома авторів – Миколу Куліша і Миколу Зерова, Василя Стуса, Бориса Антоненка-Давидовича, Михайла Семенка, Євгена Маланюка, не оминула і талановитих сучасників – Ліну Костенко, Ігоря Качуровського, Івана Світличного, Ігоря та Ірину Калинців, Івана Дзюбу, Миколу Вінграновського. Відбір авторів редакцією свідчить про бездоганний літературний смак і вимогливість до змісту, так хотів і цього протягом багатьох років дотримувався його головний редактор Іван Кошелівець.

Спершу україномовне видання для інтелектуалів виходило поза межами України, сюди воно потрапляло одиничними екземплярами, долучитися до кола українських його читачів вдавалося далеко не кожному. А кому все ж таки вдавалося, той ризикував набути статусу буржуазного націоналіста з відповідними для себе наслідками...

Оксана Пеленська, дослідниця, співробітниця Радіо Свобода, пише: «Не тяжко здогадатись, з якою вдячністю протягом кількох десятиліть чекали в Україні кожне свіже число «Сучасності», з яким трепетом перегортали читачі його сторінки, як смакували кожне так дбайливо донесене через кордони слово. «Донесене» в прямому і переносному сенсі, адже «Сучасність» належала до забороненої літератури, яку в Україну ввозили з ризиком для життя. Кожне число для багатьох в Україні було відкриттям, хлібом для роздумів, порівнянь, аналізу, словом – безцінними митями свободи і правди» [4].

Публікації журналу в своїй сукупності – це своєрідний літопис, відбиття культурного життя в Україні – з усіма надбаннями і втратами, із здобутками і вадами, це віддзеркалення нашого культурного життя в усьому його розмаїтті, багатстві форм і могутності внутрішнього потенціалу. Читач завжди знаходив в журналі нову цікаву інформацію, роздуми над орієнтирами розвитку галузі, історичні корені багатьох культурних явищ, розповіді про визначних діячів, які збагачували українську і світову культуру, й тих, діяльність яких на перший погляд непомітна, але без кого неможливий подальший поступ розвитку культури в державі.

Журнал “Сучасність” став містком між українськими представниками літературної творчості в Україні та поза її межами. Часопис виконував свою унікальну місію: пробуджував наукову й творчу думку в Україні та висвітлював діяльність культурних сил діаспори. І. Моторнюк у статті, присвяченій журналу «Сучасність», змальовує два періоди існування журналу: діаспорний (західний), коли журнал виходив (з січня 1961 до листопада 1990 р.) у Мюнхені (Німеччина), а відтак (протягом 1991 р.) у Ньюарку (США), і київський, що почався з січня 1992 р. [3].

«Сучасність» почала виходити тоді, коли найголовніша українська проблема набувала нової вагомості, коли внаслідок «десталінізації» зблиснула надія на позитивні зміни в СРСР. В Україні це стало поштовхом до нового національного пробудження, що увійшло в історію як «шістдесятництво». І «Сучасність» одразу зреагувала на це явище. На її сторінках з’являються численні публікації про сутність «шістдесятництва», про його джерела, про його переслідування владою, про арешти української інтелігенції і судилища над нею.

І. Моторнюк зазначає, що «Сучасність» багато уваги приділила висвітленню національної політики КПРС, вона розкривала ненауковість її основоположних принципів, фальшивість концепцій «пролетарського інтернаціоналізму», «зближенняі злиття націй», творення «єдиного радянського народу», що мало служило прикриттям російського великодержавного шовінізму [3]. Водночас автори журналу, як зазначав його тривалий співробітник Мирослав Прокоп, давали «власну проекцію нового суспільного, політичного і міжнаціонального ладу, за який треба боротися поневоленим народам…».

У радянську добу українська культура була позбавлена багатьох моментів сучасності. У ту добу «Сучасність» була вже викликом, тому що, починаючи від публіцистики і закінчуючи художніми творами, там друкувалося те, що ніде не можна було прочитати. Твори були з підтекстами — щоб повернути нам нашу ментальність, вони викликали думки про те, що ти живеш у імперії. Часто був страх, що наступний номер не вийде. Журнал передавався з рук у руки. Це було не просто літературне видання, а ціла подія.

Із редакцією журналу активно співпрацювало «Радіо Свобода» і «Голос Америки», тому більшість суспільно важливих матеріалів транслювалися в ефірі. У 80-х роках усе більше прогресивних людей тут, в Україні, знайомляться з виданням, хоча навіть наприкінці десятиріччя число екземплярів «Сучасності» було дуже обмеженим.

«Сучасність» цікава передусім як літературно-мистецьке видання, яке з самого початку на перше місце поставило літературну рубрику. Журнал керувався виключно критеріями якості. «Сучасність» намагалася добирати кращі літературні зразки як діаспорних авторів, так і авторів з України, твори яких різними способами потрапляли на Захід. Стосувалося це й творів шістдесятників. Ось лише перелік авторів, твори яких публікувала тодішня «Сучасність»: Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Іван Драч, Євген Гуцало, Ліна Костенко, Ірина Жиленко, Роман Кудлик, Володимир Дрозд, Леонід Кисельов, Ігор та Ірина Калинці, Василь Стус, Михайло Осадчий, Іван Світличний та ряд інших авторів, які показували високі мистецькі якості української літератури.

З такими ж критеріями «Сучасність» підходила до творів письменників старшого покоління, які були або сфальшовані в Україні або заборонені й вилучені з літературного процесу. Серед них – твори Володимира Свідзинського, Михайла Драй-Хмари, Павла Филиповича, Миколи Куліша, Бориса Тенети, Гео Шкурупія, Михайла Семенка, Бориса Антоненка-Давидовича. Публікуючи твори цих авторів, журнал не тільки виводив їх із забуття, а й демонстрував перед світом великий мистецький пласт української літератури [3].

Але найширше література в «Сучасності» того періоду представлена творами діаспорних авторів. На першому плані тут стоїть поезія. Серед поетів – представники старшого покоління: Василь Барка, Ігор Качуровський, Яр Славутич, Євген Маланюк, Богдан Кравців, Борис Олександрів, Остап Тарнавський, а також – поети молодшої генерації: Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Юрій Тарнавський, Роман Бабовал та ін. Журнал сам визначався як певний тип модерного європейського видання. У такому ключі можна говорити про твори названих вище молодих тоді поетів («нью-йоркська група»). Серед них найпомітнішою була, напевно, Емма Андієвська – постійна продовж усього діаспорного періоду авторка журналу, починаючи з першого його річника. Саме з нею, здається, найбільше пов’язане поняття «модерна» (або вже й «постмодерна») – «елітарна» поезія.

Дещо блідішою, на думку І. Моторнюка, виглядає проза тодішньої «Сучасності», хоча скрупульозні дослідження виявлять і тут цікаві, досі не осмислені речі [3].

Зате досить широко представлена літературна критика, хоча вона не мала окремої рубрики (критична рубрика з’являється щойно в київський період), а розчинялася в інших рубриках («Література», «Історія літератури. Критика», «Критика і бібліографія», «Огляди», «Дискусії»). Та важливий зміст і проблематика критичних публікацій, автори яких – ціла когорта професійних критиків. Найактивнішими були: Василь Барка, Ігор Качуровський, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Петро Одарченко, Емануїл Райс, Богдан Рубчак, Остап Тарнавський, Лариса Зеленська-Онишкевич, Юрій Лавріненко, Григорій Костюк, Іван Фізер, Юрій Шерех, Богдан Бойчук, Григорій Грабович, Данило Гусар-Струк та ще ряд інших.

Критику можна згрупувати за такими проблемами: Літературний процес у діаспорі. Літературний процес в Україні. Українська література у світових контекстах і вимірах. Зарубіжна література в українських вимірах. Літературний процес в Україні осмислювався у двох часових планах: історичному і сучасному (І. Моторнюк). Хоча у названих вище рубриках інколи й значилася Історія літератури, проте власне історико-літературних публікацій у журналі не було. Якщо автори й зверталися до явищ минулого, то лише з метою спростування тих перекручень і фальсифікацій, до яких вдавалися «радянські» літературознавці, або з метою потрактувати ці явища у світлі нових літературознавчих концепцій. Це спостерігаємо і в публікаціях про П. Куліша, І. Франка, ще більше – про Лесю Українку. Але найбільше – про Т. Шевченка. Творчість Шевченка критики «Сучасності» не тільки очищували від фальсифікацій, а й пробували трактувати в дусі нових європейських концепцій щодо вивчення спадщини минулого [3].

Чимала заслуга «Сучасності» і в критичних переосмисленнях інших письменників, вилучених з літературного процесу або сфальсифікованих. Стосується це, зокрема, Миколи Зерова, Миколи Хвильового, Михайла Ореста, Юрія Клена, частково – Володимира Сосюри, Олександра Довженка, Миколи Бажана, а ще більше – Максима Рильського, неокласична творчість якого зазнавала негативних оцінок як з боку радянських, так і з боку діаспорних критиків. «Сучасність» спромоглася дати обгрунтоване витлумачення Максима Рильського як неокласика.

Та головним предметом критики «Сучасності» була сучасна їй літературна продукція. Зокрема твори тих же шістдесятників, що потрапляли на Захід, виходили окремими книжками (Ліни Костенко,

Ігоря Калинця, Івана Світличного, Василя Стуса), а також і ті, що виходили в Україні, але зазнавали однобоких, тенденційних, а не раз – і негативних оцінок (Василя Симоненка, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Валерія Шевчука, Дмитра Павличка, Леоніда Кисельова, Олеся Гончара («Собор»), Миколи Бажана («Сліпці»). Критика в «Сучасності» – не емоції (позитивні чи негативні), а спокійні, виважено аргументовані судження. Це відчувається і в статтях про письменників старшого покоління – Володимира Винниченка, Уласа Самчука, Євгена Маланюка, Ігоря Костецького, і в статтях про авторів молодшої генерації – про Емму Андієвську [3].

Загалом же критика «Сучасності» усього діаспорного періоду – розмаїте, різнопланове (і щодо жанрів, і щодо проблематики) явище: тут і аналітичні, оглядові чи монографічні статті, і статті теоретичні (про нові «модерністські» чи й «постмодерністські» віяння), і рецензії, і бібліографічні нотатки, інтерв'ю…

У рік півстолітнього ювілею журналу **Оксана Пеленська** на сайті Радіо Свобода публікує статтю з показовою назвою: «Сучасність» без майбутнього?». Вона б'є на сполох і не розуміє, чому такий вагомий для держави журнал припинив (чи призупинив?) свою діяльність. Вона ще сподівається, ще дочекається глибокого і всестороннього аналізу публікацій «Сучасності», їх ролі і впливу на формування літературних процесів і морального клімату в Україні, на підтримку ідеї національної незалежності. І звичайно, потрібно відродити «Сучасність», бо інакше будемо, як в Лесі, ще «довго блукати і шукати рідного краю на своїй землі» [4].

Література

1. Астаф'єв О. Засуджений до розстрілу//Наш український дім. Науково-популярний часопис для вчителів України та діаспори. – №1. – 2011. – С. 4 – 9.

2. Лучук І. Бібліографічний довідник журналу "Сучасність". 1961–2003 / Редактор-упорядник Микола Чубак. – Львів: Кальварія, 2003. – 480 с.

3. Моторнюк І. Минуле і сучасне обличчя «Сучасності»// Вісник Львівського університету. – Серія журналістики. – Вип. 25. – 2004. – С. 247–255

4. Пеленська О. «Сучасність» без майбутнього?// http://www.radiosvoboda.org/content/article/2290768.html

5. Томак М. Реінкарнація «Сучасності»// День.-№116, 5 липня 2008

ОКСАНА КРАВЧЕНКО

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКОРДОННЯ

Українська мова – визначальний чинник і головна ознака етнонаціональної ідентичності українців як на теренах України, так і за її межами. В аспекті українознавчих досліджень актуальним на сучасному етапі постає питання формування української мовної ідентичності молодого покоління закордонних українців.

Використовуючи мову термінів, варто зазначити, що ідентичність – це зв'язок особистості зі спільністю, ототожнення себе з певною суспільною групою, укорінена в духовному світі особистості система цінностей, ідеалів, норм, вимог відповідної спільності. Українську ідентичність у діаспорі визначають насамперед такі поняття, як етнічна й національна ідентичність. Етнічна ідентичність – відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами внаслідок спільності історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та емоціональних зв'язків із батьківщиною, а також спільності основних компонентів культури, що звичайно виявляється в солідарності з членами цієї спільноти. Науковці, досліджуючи й визначаючи етнічну ідентичність, особливу увагу приділяють таким об'єктивним критеріям, як мова, звичаї, традиції, спільність походження. Як стверджує дослідниця Тетяна Бердій, етнічна ідентичність виражає внутрішній, онтологічний пласт національного буття. Вона формується за допомогою своєї спрямованості в минуле, на повернення до витоків (спільність історичної долі свого народу, історичні корені тощо) [2, с. 17]. Натомість національна ідентичність визначається як процес ототожнення, уподібнення себе з певною нацією. В особистості з'являється суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти, прийняття її системи норм і цінностей. Відповідно, багатьом українцям, які проживають не на теренах України, притаманний такий структурно складний феномен, як етнонаціональна ідентичність – вони усвідомлюють себе

представниками української нації (національний чинник), протистоять етнічній асиміляції в країнах поселення, тобто зберігають свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість (етнічний чинник), підтримують розбудову України й розвиток україністики у світі (державотворчий чинник).

Існує кілька факторів, які сприяють формуванню і збереженню етнонаціональної ідентичності українців у зарубіжному світі: родина, церква, шкільництво, громадські організації, країна проживання, Україна. Кожен із цих факторів може бути визначальним залежно від міграційного законодавства країни проживання, чисельності та сформованості української діаспори на території певної країни, компактності поселення, характеру еміграції (політична, економічна, трудова) та ін. Для молодого покоління закордонних українців найпотужнішим фактором стала українська освіта. Наукові дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених переконливо доводять, що збереження і розвиток української мови в українській діаспорі безпосередньо залежить від становлення та розвитку українського шкільництва на всіх освітніх рівнях: від школи-родини, середньої загальноосвітньої школи до вищих навчальних закладів. Етнонаціональна позиція батьків, як правило, визначає етнонаціональну позицію їхніх дітей, за ними стоїть вибір – якнайшвидше інтегруватися в суспільне життя країн свого поселення,чи зберігати своє українство і передавати його наступним поколінням; асимілюватися, чи зберігати українськомовну самоідентифікацію. Позиція батьків, родини зумовлює також вибір школи.

Загалом освітнє середовище українського закордоння становлять різні типи навчальних закладів: загальноосвітні школи (з українською мовою викладання; в яких вивчається цикл українознавчих предметів; в яких викладається лише українська мова як предмет); суботні та недільні школи; приватні навчальні заклади – «школи українознавства», «рідні школи», «доповняльні школи»; державні двомовні школи; пункти вивчення української мови, українські дошкільні заклади [5]. Окрім того, в системі україномовної освіти країн поселення українських громад діють курси українознавства, позашкільні інституції (літні оселі, гуртки самоосвіти, табори, гуртки плекання рідної мови), бібліотеки-читальні тощо. Передбачена також система безперервної україномовної освіти – навчання у вишах зарубіжних країн та України, кафедрах українознавства, студіях вивчення української мови.

Створення розвиненого українського освітнього середовища за межами України надає можливість дітям українського походження формувати свою етнонаціональну мовну ідентичність шляхом вивчення української мови.

Дослідження специфіки формування української мовної ідентичності в сучасному освітньому середовищі закордоння, переконує в існуванні багатьох проблем, зумовлених насамперед: функціональністю української мови у діаспорі; ступенем етнічного чи національного усвідомлення (ступінь мотивації до вивчення рідної мови); рівнем володіння українською мовою; умовами україномовного навчання (залежно від типу школи); двомовністю і подвійною ідентичністю; відсутністю належної урядової підтримки й активного взаємозв’язку з українськими освітніми і громадськими інституціями.

Для молодого покоління українців, які проживають за кордоном, і навіть для тих, що народилися в іншій країні, українська мова є рідною, тобто мовою батьків, родини (поняття рідного передається по лінії роду), знання і вживання української мови визначає їхню етнічну й національну належність, впливає на моральний комфорт у сім’ї, на взаєморозуміння з родичами. У країні поселення етнічне і національне самоусвідомлення стає ще міцніше пов’язаним з мовою, ніж на батьківщині. Втрата рідної мови дітьми сприймається як непоправна шкода своєму єству, адже позбавляє їх можливості етнічно ототожнювати себе зі своїми предками. З іншого боку, в країні поселення характер родинно-родових відносин змінюється. Суспільна ідеологія, міжетнічні шлюби, щоденна взаємодія з іншомовним середовищем впливають на успадкування родових і етнічних цінностей, зокрема й мови. Для багатьох українських дітей у діаспорі зміст поняття «рідна мова» так і залишається до кінця нез’ясованим.

Функціонування української мови за межами України істотно відрізняється від функціонування на її території. Аналізуючи особливості функціонування української мови в іншомовному соціумі, мовознавець Б. Ажнюк зазначає, що в більшості випадків українська мова на чужині має ретроспективну проекцію, як у плані екзистенційному (це насамперед мова країни, в якій самі українці чи їхні предки жили колись, а не живуть тепер), так і в плані функціональному: діти з дідами й батьками говорять переважно по-українськи, а між собою, зі своїми дружинами та представниками молодшого покоління дедалі більше по-англійськи [1, с. 278].

За межами етнічної батьківщини змінюється сам підхід до навчання української мови як рідної. Ставиться питання про те, чи діти мають опанувати її як засіб повсякденного спілкування, чи тільки як символ своєї етнічної належності, оскільки саме користування рідною мовою стає принагідним і

необов’язковим. Окрім того, потрапляючи в іншу країну і опинившись в інакших умовах, дитина багато слів рідної мови, як писав О. Мицюк, «не має до чого прикласти», а водночас «у розговірну мову втискується сила чужих доти назв, виразів, не принатурених до рідної мови» [3, с. 155]. Насправді, українська мова за межами свого ареалу, як можна спостерігати у мовленні закордонних українців, помітно звужується, консервується, частково деформується під впливом активно використовуваної другої мови. Разом з тим, українці, які постійно або тимчасово проживають за межами України не можуть не володіти мовами суспільства, де їм доводиться жити, навчатися, спілкуватися. З часом неминуче постає питання двомовності: володіння мовою країни проживання і мовою країни походження – України. Як стверджує дослідник білінгвізму в Україні Я. Радевич-Винницький, українці закордоння мають бути двомовними, оскільки без мови країни проживання вони не будуть нормальними членами відповідного суспільства, а без української перестануть бути українцями. Це буде втратою для українського етнічного організму загалом, а також утратою для української політичної нації. А нині ситуація складається не на користь такої гармонійної двомовності [4, с. 442].

В останні десятиліття мовна політика країн поселення, зміна концепцій навчання й активні асиміляційні процеси в середовищі української спільноти спонукали зарубіжних педагогів-україністів удосконалити систему навчання рідної мови і знайти шляхи вивчення української і як другої в системі рідномовного шкільництва, і як мови навчання та окремої навчальної дисципліни. Провідні методисти дійшли висновку, що двомовність більшості українських дітей у діаспорі – незаперечний факт, відповідно, діти краще розуміють англійську мову (чи іншу мову певної країни проживання), ніж свою рідну, оскільки вони вчаться англійською мовою в державних школах п’ять днів на тиждень, а в українській суботній (недільній) школі – лише один чи два дні. Якісні перетворення відбуваються й у мовній свідомості. На зміну палким переконанням не піддаватися мовній асиміляції приходить компромісний погляд. Як наслідок постає потреба переглянути методику викладання рідної мови в українських закордонних навчальних закладах, орієнтуючись на різний рівень володіння українською мовою як діаспорних дітей, так і новоприбулих. Відповідно, особливе значення для мовного самовизначення має ступінь володіння тією чи іншою мовою. Від мовної компетенції залежить настільки вільно й органічно почуває себе людина у тому чи іншому мовному середовищі. Найвищий ступінь володіння українською мовою мають діти представників четвертої хвилі еміграції, які народилися в Україні і певний час навчалися у загальноосвітній українській школі, найнижчий – діти українських мігрантів, народжених поза межами України чи від змішаних шлюбів, для яких українська мова вже стала другою мовою, нерідною. Для таких учнів необхідно розробляти методику вивчення української мови як іноземної.

Серед молодих закордонних українців дедалі більше зростає зацікавлення професійним опануванням мови саме з прагматичних мотивів: працевлаштування в державних та комерційних структурах, що мають відношення до України, університетська кар’єра (славістика, історія, економіка, політологія) тощо. У зв’язку з цим, імовірно, зазнаватиме змін і сама мова, з якою ідентифікує себе закордонне українство. Перевага все більше надаватиметься елементам літературної мови материкової України, адже насамперед з нею пов’язуватимуться як символьні, так і прагматичні її аспекти. Поступово відходитиме в історію протиставлення діаспорної мовної практики з літературною мовою етнічної батьківщини.

Отже, у питанні формування і збереження української мовної ідентичності молодого покоління закордонних українців визначальна роль належить українським навчальним закладам. Беручи до уваги наявність певних проблем в освітній сфері українського зарубіжжя, наша держава має подбати про практичне вирішення першочергових науково-освітніх завдань спрямованих на розвиток українського шкільництва за кордоном, посприяти успішній реалізації найважливіших проектів у роботі із закордонними українцями та забезпечити існування українського освітнього середовища у світі.

Література

1. Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К.:Рідна мова, 1999. – С. 278

2. Бердій Т. Співвідношення етнічної та національної ідентичностей. – Автореф. дис. к. філос. наук. – Донецьк, 2007. – С. 17.

3. Мацюк О. Винародовлення селянства на еміграції // Літературно-науковий вісник. – 1928. – Книга X. – С. 155.

4. Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2011. – С. 442.

5. Українська освіта за кордоном: Довідник / Упор.: Глоба М., Зіневич С. http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/zakordonnim-ukrajintsyam

mgr Barbara Januszkiewicz

PROMOCJA JĘZYKA I KULTURY NARODOWEJ POZA GRANICE DANEJ SPOŁECZNOŚCI NARODOWEJ

Робота присвячена популяризації народної мови та культури поза межами даної етнічної спільноти та поза кордонами її держави, що становить невід'ємну частину зовнішньої національної політики. Автор розмірковує над мовною політикою: чинниками, що мають вплив на цю політику, ідеологією, смислами, щоб потім прийти до культурної політики. Обидві ці політики тісно взаємопов'язані, бо мова є складовою частиною культури. Мова є знаряддям для створення, накопичення та трансляції культурних утворень, і водночас ключем до їх пізнання. Окреслюються поняття народу та культури як важливі для мовно-культурної політики. Порушується проблема важливості почуття етнічної ідентичності в сучасному світі в епоху глобалізації та міграції людей.

Promocja języka i kultury narodowej poza granice danej społeczności narodowej i poza obręb jej państwa stanowi integralną część zewnętrznej polityki narodowo-państwowej. Ta zagraniczna polityka pozostaje w ścisłym związku z polityką wewnętrzną oraz z sytuacją polityczną w skali ponadnarodowej – regionalną (np. europejską) i światową. Promocji skierowanej na zewnątrz towarzyszą z reguły oddziaływania innokulturowe i obcojęzykowe o przeciwnym wektorze – żadna kultura i żaden język nie egzystują w izolacji. Doświadczenia przeszłości wskazują, że otwartość kulturowa oraz gotowość na międzykulturowy dialog stanowią podstawowy warunek istnienia i rozwoju społeczności ludzkich. Istnieje wiele języków i kultur, a zatem potrzebne są pomiędzy nim mosty.

Wiele kłopotów w porozumiewaniu się pomiędzy ludźmi sprawia różnorodność językowa, będąca wyrazem zróżnicowania kulturowego. Stąd też celowe wydaje się rozpoczęcie rozważań o promocji języka i kultury polskiej od refleksji nad polityką językową, by potem przejść do polityki kulturowej. Obie te polityki ściśle łączą się, język bowiem stanowi część składową kultury [1].

Termin *polityka językowa* bywa dość różnie definiowany, zamiennie używane są wyrażenia kultura języka, czy kultura słowa. Przez politykę językową S. Gajda [2] rozumie ogół działań podejmowanych w pewnej społeczności celem kształtowania stosunku do języka oraz oblicza komunikacji w niej, a także w kontaktach z innymi społecznościami. S. Gajda uważa, że pełniejsze rozważanie tego pojęcia wymagałoby analizy takich czynników, jak:

- podmioty polityki językowej (kto?),
- jej cel (po co?)
- przedmiot (co?)
- środki (czym?)
- konteksty (w jakich okolicznościach?)
- ideologie i doktryny politycznojęzykowe (jak?).

W kwestii *podmiotów* polityki językowej za słuszną można uznać tezę, że są nimi wszyscy użytkownicy języka, ale oczywiste jest też, że rangą, rolą i siłą wpływu na sytuację językową podmioty te różnią się znacznie. Naturalna wielopodmiotowość polityki językowej może być więc odmiennie kształtowana zależnie od charakteru innych czynników. W ustroju demokratycznym istotną rolę w kreowaniu polityki językowej odgrywają nie tylko takie instytucje jak państwo i jego agregaty (np. szkoła). Własnym głosem przemawiają poszczególne partie, media masowe oraz autorytety, a wśród nich językoznawcy. Szczególne znaczenie w prowadzeniu oraz koordynowaniu polityki językowej przypisuje się państwu (stąd sam termin polityka językowa bywa czasem odnoszony tylko do państwowych działań w zakresie komunikacji językowej).

Przy zróżnicowaniu sytuacji kulturowo-językowych oraz wielości podmiotów także *cele* działalności politycznojęzykowej oraz układy tych celów mogą być różne. Polityka językowa zazwyczaj bywa zorientowana na obronę autonomii języka, podtrzymywanie jego żywotności oraz na tak zwane planowanie

językowe. Na czoło wysuwa się zatem troska o zachowanie języka i jego funkcjonowanie, co odpowiada społecznym potrzebom komunikacyjnojęzykowym.

Zasób *środków,* jakimi posługują się dla osiągnięcia swoich celów podmioty działalności politycznojęzykowej jest dość bogaty. Do najważniejszych należy zaliczyć prawodawstwo językowe, czyli ogół aktów prawnych od ustawy zasadniczej poczynając, czy też nie obdarzone mocą prawną międzynarodowe karty praw i deklaracje; kodeksy językowe np. słowniki poprawności językowej, itp.; edukację językową – szkolne i pozaszkolne formy kształcenia postaw wobec języka; cenzurę językową, obejmującą prawne i inne formy regulowania zachowań językowych.

Polityka językowa stanowi składową całość zachowań danej społeczności i jest od tej całości oraz innych składowych uzależniona. Wśród podstawowych elementów *kontekstu* działań politycznojęzykowych można wskazać m.in.:

- strukturę demograficzną i społeczną użytkowników;
- czynniki ustrojowe (systemy ideologiczne, polityczne i ekonomiczne);
- potrzeby społeczne w różnym stopniu uświadamiane i wyrażane (np. przez partie polityczne, stowarzyszenia, samorządy);
- stan cywilizacyjno-kulturowy;
- tradycje kulturowe;
- stan społecznej świadomości językowej (np. zespół przekonań dotyczących autonomii języka, jego historyczności, witalności i mocy, lojalności językowej);
- stan naukowej teoretycznej wiedzy o języku oraz do zdolności generowania z niej wiedzy stosowanej, dotyczącej polityki językowej oraz osadzania w teorii doświadczeń z działalności politycznojęzykowej;
- tradycje działalności politycznojęzykowej.

Mówiąc o ideologiach polityki językowej, w pierwszej kolejności warto przywołać wielkie *ideologie językowe*, które są wyrazem stosunku do ziemskiej wielojęzyczności. Ludzką rzeczywistość komunikacyjnojęzykową cechuje istnienie około 6000 języków, a liczba ich użytkowników bywa różna. W myśleniu europejskim zadomowiły się od dawna dwie wielkie ideologie językowe, wpływające na indywidualne i społeczne przekonania oraz działania politycznojęzykowe, tj. ideologia *monolingwistyczna* i ideologia *polilingwalna*. Pierwsza z nich – uniwersalistyczna -opowiada się za ograniczeniem liczby używanych języków, a więc za uznaniem jakiegoś języka za *lingua franca* w komunikacji językowej lub w pewnej jego części. Przeciwstawna teoria polilingwalna wychodzi od tezy, że język to nie tylko narzędzie komunikacji, ale i środek reprezentowania świata w świadomości ludzkiej oraz kształtowania jego obrazu, a także narzędzie oddziaływania na rzeczywistość. Zgodnie z tą ideologią język stanowi integralną część zróżnicowania ludzkich kultur. Wielojęzyczność zatem to wyraz i warunek wielokulturowości, traktowanej jako najcenniejsze dobro ludzkości, skarbiec tradycji i rezerwuar możliwości rozwojowych. Ideologia polilingwalna przejawia się w różnych wariantach. Do szczególnie sinych w oddziaływaniu na rzeczywistość językową należy zaliczyć warianty: *ekologiczny* i *nacjonalistyczny*. Pierwszy opowiada się za kultywowaniem całego naturalnego zróżnicowania językowego i za szczególną jego ochroną słabszych ogniw, a więc gwar, języków regionalnych i małych języków. Wariant nacjonalistyczny współcześnie opisać by można formułą: jeden język – jeden naród – jedno państwo. Państwo jest traktowane jako najlepszy gwarant narodowej tożsamości kulturowo-językowej. Język narodowy – zwłaszcza jego odmianę literacką – uznaje się za znak niezawisłości politycznej, jej warunek.

Kultura ludzka stanowi złożoną i pod wieloma względami zróżnicowaną całość o charakterze konglomeratu. Wydziela się w niej szereg *kodów* m.in.:

- globalny, obejmujący elementy o zasięgu światowym, obecny w prawie wszystkich kulturach narodowych, związany z formułą „wszyscy jesteśmy ludźmi", ogólne dziedzictwo kulturowe ludzkości, którego rodowód sięga jednak do różnych kultur o mniejszym zasięgu, a także nowsze zjawiska związane z „epoką Gutenberga", „wioską elektroniczną" czy „wioską globalną" i innymi zdobyczami cywilizacyjnymi;
- regionalny, związany z pewnymi ponadnarodowymi kręgami kulturowymi, np. Wschodem i Zachodem, hinduskim, chińskim, śródziemnomorskim, europejskim, chrześcijańskim itd.;
- etniczno-narodowy, układ składników specyficzny dla danej kultury narodowej.

Kultura narodowa „przecina" różne kody i dziedziny kultury symbolicznej (np. język, religię, naukę, sztukę) i niesymboliczne (ekonomikę, technikę), syntetyzując ich składowe w swoisty dla siebie sposób. Mówiąc więc o kanonie kultury narodowej, trzeba dostrzegać kanon oficjalnie uznawany i postulowany oraz kanon rzeczywiście funkcjonujący w świadomości różnych grup narodowych.

W kontaktach kultur narodowych mogą być przyjmowane różne *strategie* komunikacyjne. Jedna z nich – izolacjonistyczna – służy separowaniu kultury narodowej i wzmacnianiu tożsamości narodowej, sprzyja reprodukowaniu specyfiki kulturowego kodu etniczno-narodowego. Towarzyszy temu często wrogość wobec „obcego" i „nowego". Sytuacja ta łączy się z nacjonalistycznym nastawieniem w polityce językowej.

Strategia adaptacyjna jest nastawiona na wzajemną adaptację kodów kulturowych, co jest możliwe w niektórych sferach życia społecznego, np. w nauce, zwłaszcza w naukach ścisłych. Wydaje się jednak, że przy „równoważności" kontaktujących się kultur niesie niebezpieczeństwo powszechności, natomiast przy dominacji jednej z nich temu zagrożeniu mogą towarzyszyć dalsze, aż do obawy o los słabszej kultury.

Inna z możliwych strategii to zorientowana na poliwalencję kulturową członków kontaktujących się społeczności narodowych. Zachowując swoją jednolitą identyfikację narodową, mogą oni przyswoić sobie obok własnej, także inne kultury i języki narodowe. Jednak nie wydaje się, żeby taka perspektywa miała szansę realizacji w szerszym zakresie. Istnieją naturalne ograniczenia dla możliwości jej szerszego urzeczywistniania.

Najbardziej obiecująca wydaje się strategia, którą można określić mianem transformacyjno-kreacyjnej. Zmierza ona do wytworzenia za pomocą prawdziwego dialogu tzw. trzeciej kultury, tj. takiej kompetencji kulturowej, dzięki której we współdziałaniu dwu lub więcej kultur mimo różnic zachowana zostaje drożność i nie za cenę utraty tożsamości. Jej kanon kulturowy odwołuje się do globalnej (lub regionalnej) tożsamości i stanowi podstawę do porozumiewania się między narodami i tradycjami. Taki kanon wymaga napięcia pomiędzy tradycją a innowacją. U jego podstaw leży wybór wartości oraz pytania o sens i rozumność ludzkiego istnienia.

Kulturowy kanon trzeciej kultury cechuje otwartość i tolerancja. Wymaga ona respektowania tych wartości, przezwyciężenie ksenofobii i separatyzmu. Strategia komunikacyjna trzeciej kultury zakłada wzajemne poszanowanie odrębności kulturowych i otwiera miejsce na nacjonalizmy pozytywne, na swoiste postrzeganie świata. Idee uniwersalności i narodowości nie muszą być sprzeczne, mogą stanowić dwie strony tego samego procesu, zmierzającego do znalezienia jak najlepszych form współżycia ludzi. Kultury bardziej uniwersalne nie powstają z niczego – powołuje je do istnienia kulturowa różnorodność. Dla społecznego postępu ważne jest zachowanie niejednorodności kultury. Zatem zróżnicowanie kulturowo-językowe służy rozwojowi ludzkości. Tak zwana zjednoczona Europa nawet jako wizja nie powinna kojarzyć się z zatarciem odrębności, to raczej „Europa kultur" i „Europa ojczyzn".

Promocja języka i kultury danego narodu dokonuje się zatem w określonych warunkach kulturowo-językowych zarówno wewnątrzkrajowych, pozakrajowych, jak i globalnych. Przyszłość należy wiązać ze wzmacnianiem się komunikacji międzykulturowej w warunkach równoprawności języków i kultur, a więc przede wszystkim ze strategią transformacyjno-kreacyjną. Udział w niej wymaga odpowiedniego kształtowania postaw ludzkich zgodnie z preferowaną aksjologią i teologią. Jest to wielkie zadanie współczesnej edukacji społecznej. Taki kierunek kulturowo-językowego rozwoju świata otwiera miejsce na promocję kultury i języka narodu, a także na przyjęcie kultur obcych. Wymaga to jednak wysiłku ze strony wszystkich podmiotów polityki kulturowej i językowej, aż do jednostek włącznie [3].

W refleksji nad promocją języka i kultury narodowej poza granice danej społeczności narodowej istotnym wydaje się przybliżenie pojęć narodu i kultury. Te dwa terminy w różnych definicjach ściśle wiążą się ze sobą. W praktyce badań społecznych i humanistycznych, autorzy posługują się pojęciami, które sprawiają kłopoty metodologom i filozofom.

W socjologicznych badaniach nad kulturą, można wyróżnić kilka kierunków. Przede wszystkim trzeba wymienić teoretyczne dociekania w zakresie podstawowych pojęć i elementów kultury, w jej zasadniczych powiązaniach z życiem zbiorowym ludzi [4].

Badacz M. Jagiełło pisze, że *kultura to uprawa, czyli dbałość człowieka o przechowywanie obyczaju przodków, o właściwy danej społeczności styl życia, o umiejętne włączanie dorobku w dzień dzisiejszy; to takie myślenie o przyszłości, które jest zakorzenione w tradycji. Kultura to ograniczony proces przechowywania tradycji i tworzenia nowych wartości* [5].

Pojęcie kultury i narodu wiąże w definicjach Gellner i proponuje rozważyć wyżej wymienione terminy w ujęciu:

1) Dwie osoby należą do tego samego narodu, jeżeli - i tylko jeżeli – uczestniczą w tej samej kulturze, przez którą rozumieć będziemy system idei, znaków, skojarzeń, sposobów zachowania i porozumiewania się.
2) Dwie osoby należą do tego samego narodu, jeżeli – i tylko jeżeli – uważają, że należą do tego samego narodu. Inaczej mówiąc, narody są dziełem człowieka, wytworem jego przeświadczeń, lojalności i solidarności. Zbiór osób (na przykład mieszkających na danym terenie lub mówiących

danym językiem) staje się narodem wtedy i tylko wtedy, gdy są one stanowczo przekonane, iż z tytułu współprzynależności do owego zbioru mają wobec siebie pewne obowiązki i pewne prawa. Tym, co czyni z nich naród, jest wzajemne uznanie się za rodaków, a nie jakakolwiek inna wspólnota cech, która przysługuje wyłącznie im i odróżnia ich od reszty ludzi [6].

Jak zauważa M. Jagiełło przechowywanie i tworzenie kultury jest z jednej strony potwierdzaniem naszego człowieczeństwa, z drugiej zaś potwierdzaniem naszej przynależności narodowej, naszej dużej ojczyzny i naszych małych ojczyzn.

Każda kultura ma co najmniej trzy „ojczyzny": ludzkość i jej uniwersalny dorobek, kulturę danego narodu oraz konkretną osobę przechowującą i tworzącą swoją wersję kultury. Świadomość tożsamości regionalnej, etnicznej i narodowej to w ostatecznej instancji wybór jednej z możliwych nisz kultury. Bywa jednak, że na to indywidualne poczucie – składające się z indywidualnej, regionalnej (etnicznej) i narodowej tożsamości – nakłada się sentyment czy nawet silniejszy związek z kulturą innego narodu. Jagiełło stawia tezę, że współczesny świat coraz częściej będzie wymuszał podwójną, czy nawet potrójną tożsamość. Teza ta nabiera szczególnego znaczenia w zjednoczonej Europie. Świadomość, że wszyscy jesteśmy z „skądś", że nasza rodzima kultura wywarła wpływ na sąsiadów, a kultury sąsiadów odcisnęły piętno i wciąż oddziaływają na naszą kulturę powinna uchronić Europę przed separatyzmami. Kultura może zamykać się w oblężonej twierdzy jednego narodu, ale może otwierać się na otoczenie, nie rezygnując ze swej narodowej tożsamości [7].

Działalność kulturalna i twórczość mniejszości narodowych spełnia co najmniej trzy zadania. Po pierwsze jest to przejaw żywotności samych mniejszości, jest to niezbywalna część tożsamości narodowej danej społeczności. Po drugie jest to specjalne spojrzenie na siebie w narodowym kontekście. Po trzecie jest to budowanie artystycznych i intelektualnych więzi pomiędzy państwem zamieszkania, a macierzą. W tym kontekście jak stwierdza Jagiełło kultura staje się oglądaniem siebie i świta z różnych stron, to jedność w wielości [8].

Jak wiadomo w historii Europy na kształtowanie fenomenu europejskości, wpłynęły najogólniej mówiąc przynajmniej cztery czynniki: geograficzne, polityczne, ekonomiczne oraz kulturowo-cywilizacyjne. Znaczenie tych ostatnich systematycznie wzrastało. Kultura – rozumiana, jako całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości, gromadzonego, utrwalanego i wzbogacanego w ciągu dziejów – zawsze pełniła funkcję wyjątkową. Z pokolenia na pokolenie przekazywała i kultywowała wzory, wartości i kryteria ocen estetycznych i moralnych [9].

Ścisły związek pomiędzy językiem a kulturą jest oczywisty, podkreślony od dawna w pracach dotyczących lingwistyki ogólnej, lingwistyki kulturowej i antropologicznej etnolingwistyki oraz antropologii lingwistycznej. Język jest bowiem narzędziem tworzenia, magazynowania i przekazywania wytworów kultury, a jednocześnie kluczem do ich poznania. W swoim systemie zawiera informacje o sposobie widzenia otaczającego nas świata rzeczywistego, jak również świata fantastycznego, religii oraz życia duchowego danej społeczności. Poprzez swojego rodzaju hierarchię poszczególnych określeń i znaczeń jest też elementem wartościowania tak widzianego świata, relacji międzyludzkich, a także relacji pomiędzy światem rzeczywistym a światem przeżyć duchownych [10].

Wraz z rozwojem globalnym, dobrobytem i wzrostem gospodarczym całych społeczeństw pogłębia się nędza duchowa i zagubienie jednostki. Dużo mówi się w obecnie o wykorzenieniu, czyli zagubieniu w kulturze masowej – powszechnej, łatwo dostępnej, niewybrednej, otwartej i przychylnej każdemu – wartości o charakterze formacyjnym. Człowiek pozbawiony oparcia w systemie kulturowym swego środowiska jest skazany na kulturę masową, chłonąc jej wytwory syci się pozornie i na krótko [11].

Czym jest więc tożsamość kulturowa? Jest to zjawisko, które obecnie ze względu na zmiany społeczno-kulturowe (przejście od społeczeństwa tradycyjnego do społeczeństwa otwartego) nie jest jednoznacznie określone i wciąż wymaga redefinicji. *Tożsamość kulturową* J. Nikitorowicz [12] określa jako: świadomość własnych cech, które składają się na poczucie odrębności, jak i podobieństwa z innymi, przy jednoczesnym poczuciu ciągłości w czasie i świadomości, że wciąż jest tą samą osobą, mimo zmieniających się warunków i własnego rozwoju [13].

Pojęcie tożsamości kulturowej odnosi się z jednej strony do identyfikacji grupowo-terytorialnej (Skąd jestem? Z jaką grupą się utożsamiam? Kto jest „swój", a kto „obcy"?), a z drugiej do sfery identyfikacji „wyobrażonych", kształtowanych przez doświadczenia medialne oraz uczestnictwo w kulturze nie dającej się określać w terminach tych pierwszych – z jakimi treściami kultury się utożsamiam, a które są dla mnie obce? Mówiąc o tożsamości kulturowej trzeba mieć na uwadze zarówno tzw. tożsamości „przenikające", narzucone (narodowość, grupa lokalna, tradycje rodzinne, religia), jak i tożsamości złożone, sytuacyjne [14].

Powyższe rozważania wskazują na szczególną rolę języka i kultury w życiu narodu, a tym samym na rangę, jaką promocja języka i kultury powinna mieć w hierarchii różnego rodzaju przedsięwzięć, w tym działań politycznych mających na celu umożliwienie zachowania łączności z dziedzictwem kulturowym przodków, bądź też jego poznawanie, utrwalanie i wzbogacanie. Wiadomo, że rola języka w tworzeniu kultury jest fundamentalna; właściwie bez języka nie ma kultury, stanowi on bowiem formę, w której kultura wyraża się, utrwala i może być przekazywana innym. Dla współczesnego człowieka w dobie powszechnej globalizacji, migracji ludzi poczucie własnego miejsca na świecie np. tu jest moje miejsce na ziemi, to jest mój kraj, to jest moja Ojczyzna staje się bardzo istotnym, świadomość tożsamości kulturowej, identyfikacji z konkretnym narodem.

LITERATURA:

1. Burszta W.J, *Tożsamość kulturowa,* http://www.kongreskultury.pl/title,pid,359.html
2. Chałasiński J., *Kultura i naród. Studia i szkice*, wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1968
3. Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, wyd. Difin, Warszawa 2009
4. Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa 1996
5. *Migracja. Uchodźstwo. Wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, pod red. D. Lalak, „Żak", Warszawa 2007
6. *O potrzebie dialogu kultur i ludzi* pod red. T. Pilch, wyd. Akademickie „Żak", Warszawa 2000
7. Pastusiak L., *Polska kultura jako atut w integracji europejskiej* [w:] *Rota* nr 1/2, Lublin 2003
8. *Problemy współczesnej metodologii*, pod red. J. Krajeński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, Olecko 2001
9. *Promocja języka i kultury polskiej w świecie*, pod red. J. Mazura, Wyd. M. Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998

[1] Por. S. Gajda, *Promocja języka i kultury polskiej a procesy uniwersalizacji i nacjonalizacji kulturowo-językowej w świecie* [w:] *Promocja języka i kultury polskiej w świecie*, pod red. J. Mazura, Wyd. M. Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 11
[2] S. Gajda, op. cit.
[3] Por. S. Gajda, op. cit., s. 11-18
[4] J. Chałasiński, *Kultura i naród. Studia i szkice*, wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1968, s. 5
[5]M. Jagiełło, *Wspólnota w kulturze* [w:] *O potrzebie dialogu kultur i ludzi* pod red. T. Pilch, wyd. Akademickie „Żak", Warszawa 2000, s. 57
[6] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, wyd. Difin, Warszawa 2009 , s. 82-83
[7] Por. M. Jagiełło, op. cit. s. 57-58
[8] Tamże, s. 72-73
[9] L. Pastusiak, *Polska kultura jako atut w integracji europejskiej* [w:] *Rota* nr 1/2, Lublin 2003,s. 5
[10] J. Mazur, *Integracja czy autonomia – czyli problemy promocji języka i kultury polskiej w Niemczech* [w:] *Promocja języka*…s. 71
[11] D. Lalak, *Różnice kulturowe – niszczą czy budują?* [w:] *O potrzebie dialogu kultur i ludzi* pod red. T. Pilch, wyd. Akademickie „Żak", Warszawa 2000, s. 79
[12] J. Nikitorowicz, *Pluralizm i ekumenizm orientacji badawczych z perspektywy społeczeństwa wielokulturowego i tożsamości kulturowej* [w:] *Problemy współczesnej metodologii*, pod red. J. Krajeński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, Olecko 2001, s. 137
[13] Por. *Dylematy tożsamości Polaków z Kazachstanu* [w:] *Migracja. Uchodźstwo. Wielokulturowość. Zderzenie kultur we współczesnym świecie*, pod red. D. Lalak, „Żak", Warszawa 2007, s. 191-192
[14] Zob. W.J. Burszta, *Tożsamość kulturowa,* http://www.kongreskultury.pl/title,pid,359.html

Дмитренко Наталія

ІВАН ГЕОРГІЙОВИЧ СПАСЬКИЙ – ВИПУСКНИК НІЖИНСЬКОГО ВИШУ, ГОЛОВНИЙ ХРАНИТЕЛЬ НУМІЗМАТИЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЕРМІТАЖУ

У грудні 2009 р. за клопотанням Центру пам'яткознавства НАН України, УТОПІК та управління культури і туризму Ніжинському краєзнавчому музею було присвоїно ім'я Івана Георгійовича Спаського, видатного вченого – нумізмата, визнаного засновника радянської нумізматичної школи,

який понад 50 років працював у відомому на весь світ музеї – Державному Ермітажі. З яких 40 років очолював відділ нумізматики.

А починалась ця історія у далекому 1904 році, коли 24 лютого (ст. стиль) в родині священика Соборно-Миколаївської церкви Георгія Івановича Спаського народилась п'ята дитина, хлопчик якого нарекли Іванком. Про атмосферу в родині красномовно свідчать слова І.Г.Спаського «Какое счастье ссудила нам судьба, послав в мир в доме батюшки Спасского!» (1). В 1914 році він склав іспити до класичної чоловічої гімназії м. Ніжин. У подальшому зародження і формування його наукових інтересів відбувалось під благотворним впливом старшої сестри Євгенії. Іван Георгійович так згадував про ті часи: «…С того времени, когда я стал что-нибудь соображать, я был убежден, что нет ничего прекраснее, красивее, умнее и добрее нашей Жени. Я бесконечно обязан ей, ее тактичному, ненавязчивому руководству мною, моими интересами, увлечениями» (2). Коли по закінченні гімназії Ваня Спаський вступив до сільськогосподарського відділення Ніжинського технічного училища, сестра відмовила його від цього кроку і підготувала до вступу в Ніжинський інститут народної освіти (НІНО).

У цей час через старшу сестру відбувається знайомство І.Г.Спасского з Володимиром Івановичем Лесючевским – керівником повітового копмісу, мистецтвознавцем та очільником першого публічного музею в Ніжині, що відкрив свої двері для відвідувачив 7 листопада 1920 року. Дружні стосунки, що зав'язалися, дали можливість набратися досвіду музейної роботи. Свої перші кроки у велику науку І.Г. Спаський зробив разом з В.І.Лесючевским, коли в 1921 р. вони зробили археологічне дослідження староруського городища в с. Плоскому, що недалеко від Ніжина, коли мандрували усією округою в пошуках нових експонатів для музею (3). Початком знайомства І.Г.Спасского з музеями Києва і Чернігова була участь в експедиції професора М.П.Сичова з метою вивчення пам'ятників архітектури і монументального мистецтва. Накопичені в експедиції знання визначили тему курсової роботи І.Спаського – «Організація шкільних музеїв і виставок» (4). Життя Музею історії мистецтв і етнографії було недовгим. Відсутність грошей на утримання музею, байдужість місцевого керівництва до його проблем і потреб призвели до того, що експозиція була згорнута в листопаді 1921 р., а експонати передані в НІНО.

Рішенням Вченої ради інституту у 1925 році І.Г.Спаський був відряджений на навчання в Ленінградський державний університет (факультет мовознавства та історії матеріальної культури). На третьому році навчання він був зарахований на посаду керівника Ніжинського окружного музею, що відкрився 15 травня 1927 р. Морочливе господарство йому дісталося. Невеликий досвід і величезне бажання перетворити музей в науково-просвітницький центр не дозволили спасувати перед труднощами.

При І.Г.Спаському окружний музей стає своєрідною науковою лабораторією. Сам Іван Георгійович збирає колекцію інструментів ніжинських золотарів, вивчає їх майстерність, цікавиться купецьким побутом міста. Матеріали фондів вивчаються викладачами інституту: професором В. Рєзановим (стародруки), Ф.Олексєєвим (рукописний відділ музею), М.Куїсом та А.Єршовим (документи з історії революційного руху на Ніжинщині). Експонати окружного музею в якості об'єкту для вивчення привертали увагу відомих учених. У кінці 20-х рр. В. І.Лесючевский, у той час науковий співробітник відділу староруського мистецтва Російського музею, вивчав рукописні документи з фондів музею. Є.Г.Спаська в якості наукового співробітника кустарного відділу Київського сільсько-господарського (етнографічного) музею досліджувала історію одного з цікавих експонатів музею – вишите зелене покривало, яке, за легендою належало засновникові Гімназії князеві О.А.Безбородьку. Професор М.П.Сичов вивчав мальовничі полотна з колекції Ніжинського окружного музею. Історія ніжинської міської печатки зацікавила академіка Всеукраїнській Академії Наук К.Харламповича (5).

У 1927 р. музей відвідало 3300 чоловік, в 1928 - 4021, у 1929 - 4585 чоловік (6). Республіканський журнал «Глобус» у кінці 1928 р. друкує на своїх сторінках статтю про Ніжинський окружний музей імені М.Гоголя (7). Все це було наслідками відповідального ставлення до дорученої справи, хороші організаторські здібності єдиного штатного співробітника, з мізерним окладом в 39 карбованців – І.Г.Спаського. Його праця і старанність перетворили провінційний музей на справжній культурно-просвітницький центр.

Під керівництвом свого вчителя доцента М.Бауера Іван Георгійович підготував і в 1929 році з успіхом захистив дипломну роботу, присвячену дослідженню дукачів – жіночих монетовидних прикрас, що побутували на Україні у XVII-XX ст.(«Украинские дукачи, их распространение, формы и техника»).

У 1930 р. Іван Георгійович покинув Ніжин і переїхав на роботу в Харків, де працював на посаді завідуючого нумізматичним кабінетом Археологічного музею. У 1932 році він повертається в Ермітаж, але року 1934 був заарештований за сфабрикованою ДПУ «справою словістів» і засуджений до 5 років

з подальшою забороною мешкати в крупних містах європейської частини СРСР. Так він опинився у Карагандинському таборі НКВС. Після звільнення працював художником-постановником в Череповецькому драмтеатрі, де його і застала звістка про початок війни. З перших днів війни Іван Георгійович пішов на фронт і до перемоги захищав батьківщину рядовим солдатом 170 Армійського інженерного батальону на Карельському фронті.

На початку 1946 року за підтримки академіка І. Орбелі Іван Георгійович повернувся в Ермітаж, з яким не розлучався до останніх днів. Це був складний період, коли повертались матеріали з евакуації (відділ нумізматики налічував приблизно половину загальної кількості експонатів, зосереджених в Ермітажі). Водночас ліквідовувались руйнування, принесені війною та блокадою. Вже наступного року він захищає кандидатську дисертацію за темою «Класифікація руських монет XVI початку XVII ст.». Енциклопедична ерудованість та масштабність наукових інтересів відобразилась в експозиційній діяльності І.Г.Спаського. В 1956 році відкрилась постійна експозиція «Ордена та знаки», з якої згодом виросла монографія (8). А в 1964 році за сукупністю робіт у галузі дослідження грошової системи Росії XVI – XVII ст. йому була присуджена вчена ступінь доктора історичних наук. Значний науковий доробок вченого викладений у 134 друкованих працях (9).

Іван Георгійович був наділений щедрим даром вчителя і наставника. Він створив школу вітчизняної нумізматики. Багато тем, започаткованих ним, отримали продовження в роботах його учнів та послідовників, як у Ермітажі: Є.Щукіна, М.Сотнікова, В.Калінін, К.Лєпьохіна, Росії , так і у країнах ближнього та далекого зарубіжжя: В.Янін – академік РАН, М.Котляр – член-кореспондент НАНУ, В.Рябцевич (Білорусь), Леймус І. (Естонія) та інші.

Винятково особливим було ставлення І.Г.Спаського до своєї «колиски» – Ніжина і всього та всіх, хто був пов’язаний з ним. Коли в 1967 р. в Ніжині був створений краєзнавчий музей, Іван Георгійович стає його щирим другом, порадником і консультантом. З Ніжинським краєзнавчим музеєм його пов’язує багаторічне листування. В листах він щедро ділився матеріалами, що стосувались Ніжинщини та Чернігівщини, які дбайливо збирав та зберігав протягом життя. З Ніжина йому писали краєзнавці, музейники, колекціонери, товариші по навчанню в НІНО.

До цього часу в Ермітажі свято зберігають пам’ять про вчителя і керівника. Рік тому у Державному Ермітажі відбулись пам’ятні наукові читання, присвячені 20-й річниці від часу, коли І.Г.Спаський (1904-1990) пішов у вічність. Читання зібрали поважне товариство: представників родини Івана Георгійовича, його учнів і колег, ученых-нумізматів із Москви, Києва, Володимира, Казані, Томська, Таллінна, Риги. А це означає, що ім’я І.Г.Спаського живе в його працях, його учнях і в назві ніжинського музею.

«Каждая тема, в которую я запрягался, вероятно, была каждый раз «первой любовью». И, наверное, эта особенность характера – это то, что наши родители называли когда-то «Дар Божий»!

Література:

1. Вуич Л. «Какое счастье ссудила нам судьба, послав в мир в доме батюшки Спасского!» (Из воспоминаний И.Г.Спасского) // Ніжинська старовина. – 2011. – № 11. – С.36-45
2. Лепехина Е. Формирование научных интересов И.Г.Спасского в конце 20-х – начале 30-х годов.// Хранитель Эрмитажа. Сборник воспоминаний и научных статей к 100-летию со дня рождения И.Г.Спасского (1904-1990). – СПтб., 2004. – С.69
3. ВЗЗД в. М. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 3352, арк. 3
4. ВЗЗД у м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 697, арк. 18
5. ВЗЗД у м. Ніжині, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 20, арк. 151, 151 зв.
6. ВЗЗД у м.Ніжині, ф. Р-6093, оп. 1, спр.13, арк. 12
7. Ніжинський окружний музей імені М.Гоголя.// Глобус. – 1928. – №39
8. Спасский И. Иностранные и русские ордена до 1917 года. М.: Вече, 2009. – 224 с.
9. Хранитель Эрмитажа. Сборник воспоминаний и научных статей к 100-летию со дня рождения И.Г.Спасского (1904-1990). – СПтб., 2004. – С.8-16

Микола Петренко

НІЖИНЕЦЬ СЕМЕН ДЕСНИЦЬКИЙ ЯК ФУНДАТОР

ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ МОСКОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Протягом усього XVIII ст. Україна щедро постачала кадри Російській імперії для проведення реформ та служила своєрідним містком для західних впливів. Існування Києво-Могилянської академії, Чернігівської, Переяславської і Харківських колегій зумовило той факт, що нове українське дворянство було краще освічене, ніж російські дворяни. Це, звичайно, давало кращі шанси для просування службовою драбиною.

Феофан Прокопович і Стефан Яворський були основними ідеологами та виконавцями церковної реформи Петра І. Відомо, що українське православне духовенство становило більшість у створеному Петром І Священному Синоді. Нікому не відомий син селянина з м. Лемеші Олексій Розумовський одружився з імператрицею Єлизаветою. Провідними російськими митцями XVIII ст. були українці – художники Боровиновський, Левицький і Лосенко, композитори Бортнянський, Березовський, архітектори Богданович, Гнєдич та інші.

Особистість Семена Юхимовича Десницького займає особливе місце серед цієї кагорти вихідців з української землі. Ординарний професор римського та російського законодавства, доктор права, колежський асесор та член Російської Академії наук.

Ім’я С.Ю.Десницького протягом радянського періоду знаходилося в тіні інших викладачів Московського університету: Антона Барсова, Миколи Поповського, Івана Третякова, Дмитра Анічкіна. Перші два вважалися учнями Ломоносова, а двох останніх радянська історіографія перетворила в попередників марксизму.

Енциклопедичні джерела дають рік народження Семена Десницького близько 1740 (5. С.165). Коли ж це трапилося, точно не відомо. Ті ж джерела вказують і соціальне походження – з ніжинських міщан. Не збереглися і портрети Семена Десницького. Достеменно відомо, що він отримав виховання у семінарії Троїце-Сергієвої Лаври (Підмосков’я), куди переїхали його батьки ще в ранньому дитинстві Семена. Він не став духовною особою, а перейшов для подальшого навчання на природниче відділення університетської гімназії, закінчивши яку, став студентом Московського університету (який на той час проходив період свого становлення).

Обдарованість С.Десницького була очевидною, і його разом з Іваном Третьяковим відправила в Академію наук до Санкт-Петербурга, а потім в 1761 – в Англію, в найбільш авторитетний на той час університет м. Глазло (Шотландія).

Загалом курс навчання продовжувався близько шести років, і в 1765 р. Семен Юхимович став магістром вільних наук., а в 1767 р. – доктором права. Відомо, що він вільно володів англійською мовою, відвідував лекції класика економічної науки – Адама Сміта, які суттєво вплинули на формування його світогляду. Право і економіка – це фахові заняття С.Десницького.

Повернувшись в Росію, С.Десницький стає в 1768 р. екстраординарним професором і вперше в історії Московського університету читає курс римського права російською мовою (до того часу все читалося виключно латиною, до того ж всі професори були іноземцями). При вступі на посаду професора С.Десницький виголосив промову «О прямом и ближайшем способе к научению Русской юриспруденции», де були викладені продумані питання основи викладання цієї науки. Успіхи молодого вченого були помічені, і він одержав замовлення від Катерини II, яка особливо цікавилася всім англійським, написати «Представление об учреждении законодательной, судительной и показательной власти в Российской империи». Він закінчив свою працю в 1768 р., і сама Катерина II у знаменитий «Наказ Уложенной Комиссии», включала багато з названої книги.

З 1773 р. Семен Десницький – зав. кафедрою російського законодавства. Свої правові погляди Десницький виклав у працях «Юридичні роздуми про початок і походження шлюбу» (1765), «Слово про прямий і найближчий засіб навчання юриспруденції», «Уявлення про заснування законодавчої, судової і каральної влади в Російській імперії» (1768), «Роздуми про речі священні, святі та прийняті у благочестя, з показом прав, якими вони у різних народів захищаються» (1772), «Юридичні роздуми про різні поняття, які мають народи щодо володіння майном у різних станах спільного життя» (1781) та ін.

Десницькому належить ідея поділу прав людини у галузі «природна юриспруденція» на:

1) права природні, які людина має для захисту свого тіла, честі, гідності і власності;

2) права набуті, що виникають у суспільстві від різного стану і звання людей у сферах влади законодавчої, судової і каральної;

3) права, що витікають від різних і взаємних справ між обивателями: власність, право дозволення, спадкоємство, застава, особливі та інші персональні привілеї, контракт і подібне контрактове право;

4) права, що належать до благоустрою і добробуту, зручного утримання і безпеки обивателів, до запобігання внутрішнім заворушенням і до захисту від ворожих нападів.

Держава, на думку мислителя, виникла з первісного стану на грунті суспільного договору. Він глибоко дослідив різні типи держав, у тому числі російську абсолютну монархію. Десницький подав до Комісії для створення проекту нового Уложення пропозиції щодо реформування влади з метою кращого захисту прав людини і громадянина.

С.Ю.Десницький з власної ініціативи викладав англійську мову в університетській гімназії і залишив для своїх учнів підручник англійської граматики. Дещо пізніше він переклав та видав в університетській друкарні тритомник коментарів англійських законів Блекстона зі своїми оригінальними примітками.

Науково-творча діяльність С.Десницького тривала майже 20 років. У 1787 році у зв'язку з хворобою він подав у відставку, а в 1789 році помер. Мислитель залишив спадщину яка і сьогодні притягує до себе дослідників в галузі права, економіки, соціології, історії.

Література

1. Аникин А.В. Путь исканий: социально-экономические идеи в России до марксизма. – М.: Политиздат. – 1990.

2. Десницкий С.Е. Представление о учреждении законодательной, судительной и показательной власти в Российской империи. С четырьма приложениями. Сообщ. Александр Успенский. – Зап. Акад. Наук. 8-я сер. Отд. т. 7, № 4.

3. Десницкий С.Е. Юридические рассуждения о разных состояниях общежительства. – М., 1781.

4. Злупко С. Талановитий українець – студент і однодумець знаменитого шотландця // Львівський політехнік. – 1996. – 8 березня.

5. Юридична енциклопедія. Т. 2. – Київ, Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана, 1999, - с. 165.

6. Семевский В. Десницкий Семен Ефимович / В кн. Энциклопедический словарь Граната, 7-е изд., Т. 18. М., б.г. с. 262-266.

Шевченко Світлана

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ – ДОСЛІДНИК МОВИ ТВОРІВ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Юрій Володимирович Шевельов, відомий також під псевдонімами Юрій Шерех, Гр. Шевчук (1908 – 2002), – усесвітньо відомий учений-славіст, видатний український мовознавець, літературознавець, мистецтвознавець, публіцист, громадський діяч, президент Української вільної академії наук. Остання найповніша бібліографія його праць охоплює 872 назви. Серед них є кілька фундаментальних, обсяг яких перевищує 700 сторінок [11, с. 5]. Другим геніальним лінгвістом після О. Потебні називав свого викладача Ю. Шевельова О. Гончар, Р. Корогородський уважав його творчість вершинним здобутком української науки XX ст.

Об'єктом наукових зацікавлень яскравого продовжувача традицій харківської лінгвістичної школи стали різні слов'янські мови: старослов'янська, білоруська, польська, російська, словацька, чеська, сербська, хорватська. Проте центром досліджень Ю. Шевельова завжди була українська мова, її історія, фонологічна система, морфологічна будова, стилістика, соціолінгвістика, ономастика, діалектологія тощо. Учений вільно володів багатьма мовами, а свої наукові праці писав українською, англійською, німецькою, французькою, польською та російською мовами. Для широкого кола дослідників в Україні його багата спадщина стала доступною тільки з 1990 року.

Вагомими є досягнення Ю. Шевельова й у царині історії мови. Становлення української літературної мови на різних етапах її розвитку, зосередження уваги на знакових постатях мовотворців та мовоборців характерне для його розвідок. Тому цілком зрозумілим є неодноразове звернення вченого до постаті І. Котляревського, який, стоячи на грані двох епох, завершував і увінчував старе, а водночас виступив як фундатор і зачинатель нового [12, с. 7].

Мета нашої статті – проаналізувати лінгвістичні праці Ю. Шевельова, присвячені дослідженню мови творів І. Котляревського, з'ясувати здобутки вченого в цій ділянці історії української літературної мови.

В українському мовознавстві вже усталеною є думка про те, що кінець XVIII – початок XIX ст. – підготовчий етап в історії розвитку сучасної української літературної мови. Кожен діяч літератури цього періоду вносив щось своє в українську літературну мову, яка розвивалася й набирала сил. Початок поклав І. Котляревський, у творах якого простежуємо низку тенденцій, які визначили майбутній розвиток нашої мови на десятиліття вперед. Його наступники – П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко та ін. – писали свої твори живою мовою українського народу, відкриваючи її нові багатства та сприяючи зміцненню народної основи української літературної мови.

Новий період в історії розвитку української літератури та української літературної мови, „добу відродження" [5, с. 189] наприкінці XVIII ст. започаткувала „Енеїда" І. Котляревського, три перші частини якої вийшли друком у Петербурзі 1798 р. На думку М. Пилинського, перша половина XIX ст. є періодом розвитку української літературної мови, що відзначається „не стільки виробленням і стабілізацією її норм, скільки їх виявленням і унаочненням" [6, с. 149 - 150].

Окремі зауваження щодо мови „Енеїди", діалектної основи творів І. Котляревського Ю. Шевельов висловлює в працях, створених у різні періоди своєї наукової діяльності [9, 10, 11, 13]. Узагальнювальною в цій царині стала його фундаментальна праця „Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського", що після кількадесятилітнього перебування в бібліотечних спецфондах не втратила своєї актуальності [12]. Висловлені в ній спостереження й міркування щодо мови „Енеїди", „Наталки Полтавки", „Москаля-чарівника", а також широкий зіставний контекст, усебічна ерудиція Шевельова-мовознавця забезпечили цій розвідці тривалу наукову вартісність. Своє значення вона зберігає й донині попри те, що пізніше за неї з'явилися ґрунтовні праці із цієї галузі Г. Левченка „Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст." (К., 1946), Л. Булаховського „Питання походження української мови" (К., 1956), В. Передрієнка „Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі" (К, 1979), „Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології" (збірник праць за редакцією А. Бурячка. – К., 1990) та низка праць інших дослідників.

Слід зауважити, що жодне з бібліографічних джерел, виданих в Україні, у тому числі й одне з найповніших – „Іван Котляревський. Бібліографіний покажчик праць з 1798 по 1968" М. Мороза (К. , 1969) – не подає ані прізвища Ю. Шевельова, ані назви його праці.

Розуміючи, що вся творчість І. Котляревського становить поєднання традиційного й новаторського, „поєднання часом органічне,часом механічне, змагання їх, боротьбу, іноді – синтез", учений досліджує способи й принципи їх поєднання й ставить за мету „наблизитися до розв'язання питання про місце І. Котляревського в розвитку української літературної мови" [12, с. 9].

Предметом вивчення Ю. Шевельова є передусім лексичне багатство „Енеїди" та найвідоміших драматичних творів – „Наталки Полтавки" й „Москаля-чарівника". Учений підтримує загальноприйняте твердження, що основу мови „Енеїди" становить усна народна мова в розмовному та фольклорно-пісенному виявах. У зіставному аспекті дослідник порівнює синонімічні ряди двох „Енеїд" (Осипова й Котляревського) й зауважує, що в українському творі стилістично виправданим є вживання в межах одного речення трьох синонімів із синонімічного гнізда до слова ***ходити (попхатися, слонятися, причвалати), плакати (ридати, кричати, зарюмати)***, бо „кожний із них надає нового, яскраво-конкретного відтінку образові" [12, с. 19-20]. Таке нагромадження синонімів Ю. Шевельов пояснює прагненням автора показати виразність сторіччями занедбуваної народної мови, свідомо продемонструвати її скарби, як-от: *„**Вбирали** січену капусту...**поїли** з маху І всі **строщили** сухарі"; „Не так то робиться все **хутко**, Як **швидко** оком ізмигнеш Або як казку кажеш **прудко**"; „...**судьби** єсть воля, Щоб я дочки не оддавав За земляка, а то зла **доля** Насяде..."* Учений зауважує, що навіть прийменники й вигуки письменник добирає в паралельних зворотах не однакові, а синонімічні, порівняймо: *„**Од** злості, **з** хмелю весь трусивсь"; „**Еге**! Юнона закричала...**Ого**! Провчу я висікаку..."* „А що, якби зібрати з усього твору синоніми до таких понять, як ***їсти, бити, вмерти, убити, іти*** тощо? Це був би цілий словник", – пише дослідник [12, с. 21].

Аналізуючи засоби гумору в поемі, він звертає увагу на особливі прийоми – перетворення слів звичайної мови (*„Борщів як три **не поденькуєш**, На **моторошні засерчить**, І зараз тяглом **закишкуєш**, У **буркоті закендюшить**..."*), джерелом якого, уважає вчений, є не лише „Енеїда" Осипова, а передусім селянський фольклор, та нагромадження конкретно-образних синонімів без деформації слів, серед яких переважають двочленні ампліфікації [12, с. 22 - 23]. У підручнику П. Плюща такий прийом створення гумору названо „очуднюванням мови за допомогою деформації слів та макаронізмів" [7, с. 266]. На думку Ю. Шевельова, макаронізми в поемі – це не просто засіб легкої і веселої словесної гри, а це сатира на схоластичну освіту, яка цуралася живої народної мови й штучно насаджувала вже непотрібну в другій половині XVII і в XVIII ст. мертву латину, глушачи паростки живої української мови [12, с. 18-19]. Отже, за допомогою названих стилістичних прийомів І. Котляревський захищає народну мову й підносить її на літературний рівень.

Ретельний аналіз мовних одиниць у мікроконтекстах дозволив ученому зробити висновок про важливість принципу ампліфікаційного використання синонімів у мовностилістиній системі твору (порівняймо в інших дослідників мови „Енеїди" прийом нагнітання синонімів у близькому контексті [1, 2,

7, 8]). Дослідження різних семантичних груп побутової лексики підтверджує, як зауважує Ю. Шевельов, етнографічно-пізнавальну цінність поеми, адже для І. Котляревського важливі „грудки слів, списки їх, аромат самої мови” [12, с. 30]. Локалізація художнього образу через порівняння, влучне використання народної фразеології (зокрема ідіом), її перифрастичного вживання, діалогізація викладу – досягнення автора „Енеїди”, помічені уважним дослідником.

Церковнослов’янізмів, як пише Ю. Шевельов, у Котляревського значно менше, ніж у Сковороди, але принципи їхнього відбору однакові, частіше метричні: „Тобі латинці вороги; Я твій товариш щирий. Латинці і мені ***враги***”. Спорадичне вживання архаїзмів та старослов’янізмів у поемі зумовлені передусім впливом церковнослов’янської та канцелярської мови, як-от: ***верцадло, вої, животи, прах, порожденні, осужденні, гряде, розпрединивши*** тощо. Деякі старослов’янізми, на думку дослідника, можна розглядати як уже засвоєні живою мовою певної місцевості (діалектизми), наприклад: ***врем’я, совіт, враг*** *(диявол)*. Ще інші вжиті під впливом літературномовної традиції, яка „йшла як від старої української книжної мови XVI - XVIII сторіччя, так і – і цього впливу не треба применшувати – від російського класицизму XVIII сторіччя” [11, с. 40 - 41], порівняймо: ***брань, взвилось, вздихав, возвеселився, ликувавли, розсуждаєш, храбрий і храбрість, лобзала, облако, надежда*** тощо. Уживання церковнослов’янізмів І. Котляревським без стилістичної настанови, зауважує Ю. Шевельов, слід визнати просто даниною старовині, бо вони частіше засмічували мову „Енеїди”, ніж збагачували її [11, с. 42]. Такі лексичні одиниці вжиті автором усупереч прогресивним тенденціям мовностилістичної системи травестованої поеми.

Наслідком недбання письменника про нормалізацію літературної мови стали, на думку лінгвіста, і численні приклади дублетності, відсутність критеріїв добору діалектних елементів, особливо лексичних діалектизмів, а також невипраданість уживання іншомовних слів (передусім полонізмів та росіянізмів). ”Той факт, що мова Котляревського не відзначається особливою чистотою, пояснюється не лише тим, що це – перший крок нової української літературної мови, а і тим, що поет, зв’язаний із традиціями XVIII століття, не надавав вирішального значення проблемам чистоти мови ” [12, с. 49].

Неоднозначно ставиться Ю. Шевельов і до вжитих у поемі вульгаризмів, які, з одного боку, відповідають вимогам бурлескного стилю, а з другого, із погляду становлення літературної мови є „виявом обмеженості мови”. П. Плющ зауважує, що за джерело зниженої та вульгарної мови в „Енеїді” завжди править буденна розмовно-побутова селянська мова. Негумористичні ж елементи запозичуються, як правило, із фольклорно-пісенної і книжної мови різного походження [7, с. 265]. Ю. Шевельов робить категоричний висновок: „Бурлескна манера викладу, виконавши значну прогресивну роль –відкрила в літературу шлях народній мові в значній частині елементів останньої, – далі перетворювалась у гальма розвитку літературної мови, в фактор її консервування, застиглості, обмеженості” [12, с. 52].

Не залишилися поза увагою дослідника й драматичні твори І. Котляревського. Слід зазначити, що в навчальних посібниках з історії української літературної мови мовні особливості „Наталки Полтавки” й „Москаля-чарівника” висвітлено побічно, як окремі зауваження. Ю. Шевельов порівнює мову дійових осіб цих п’єс із мовою героїв інтермедій, у яких діяли типові інтермедійні маски: мужик, козак-запорожець, „москаль”, „литвин”, лях, піп або дяк. Вони говорять кожний своєю мовою в буквальному розумінні: козак – українською, „литвин” – білоруською. В інтермедіях ці образи не мають індивідуальних імен. На відміну від них, більшість персонажів п’єс І. Котляревського – живі реалістичні образи, хоч і мають певний зв’язок із традицією. Наприклад, мовна партія Петра нагадує мову традиційного героя-коханця, мова Возного типова для дрібного чиновника. Та письменник відходить за межі традиції, намагаючись індивідуалізувати мову дійових осіб. Так, Возний, як людина двомовна, уживає поряд українські й російські слова: ”***Полно***, ***довільно***, ***годі***, ***буде*** балакати” [3, с. 242]; „... бо ти, ***кажеться***, ***бачиться***, ***видиться***, ***здається***, меж нами лишній” [3, с.247].

У коханні він освідчується Наталці за допомогою канцеляризмів: „Бачив я многих – і ***ліпообразних***, і багатих. Но серце моє ***не імієт*** – тее-то, як його – к ним ***поползновенія***. Ти одна ***заложила йому позов на вічнії роки***” [3, с.220]. Але саме в уста Возного І.Котляревський вкладає найбільше приказок і прислів’їв, як-от: „***Наука...в ліс не воде***”, „***Копійка волочиться і про чорний день іміється***”, „***Лучче синиця в жмені, як журавель в небі”*** [3, с.223]. На думку Ю. Шевельова, саме цей стилістичний засіб індивідуалізує мову цього героя, показуючи, що зв’язки персонажа із селом органічні й глибокі, що хоч тепер основна його мовна стихія – канцелярська російська мова, але з народження, мабуть, його рідною мовою була українська [12, с. 13]. Індивідуальними рисами відзначається мовлення й інших героїв – Наталки, Петра, Терпилихи. Отже, Котляревському вдалося в драматичних творах (хоч він і спирався на традиції інтермедій XVII -XVIII ст.) досягти національної, професіональної та індивідуальної типізації мови персонажів.

Своїми творами І. Котляревський спростував зневажливе ставлення певних кіл суспільства щодо самої можливості використання в літературі мови українського народу. Він увів у нову українську літературу основний словниковий склад народної побутової мови, яким послуговувалися його наступники – письменники дошевченківського періоду, збагачуючи й розвиваючи його.

Творчість І. Котляревського вийшла з багатих традицій літератури попереднього періоду: фольклору, інтермедій, поезії „мандрівних дяків”, літописів XVIII ст., творчості Г. Сковороди. Тому Ю. Шевельов називає його завершителем традицій XVIII ст., що востаннє підніс їх на видатний рівень. І. Котляревський також і зачинатель, бо саме з його творчістю вперше в друковану літературу й літературну мову входять народність, фольклор, входять міцно, назавжди.

Література

1. Бойко Н., Обийкіна С. Експресивні дієприкметники в поемі І. Котляревського. „Енеїда”/ Н. І. Бойко, С. П. Обийкіна // Дивослово. – 1999. - №6. – С. 14 – 16.
2. Зінченко С. В., Коваленко В. Г., Шевченко С. П. Історія української літературної мови. – Ч. ІІІ: Нова українська літературна мова (І пол. XIX ст.): Навчально-методичний посібник. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 143 с.
3. Котляревський Іван. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / Іван Котляревський. – К., 1982. – 436 с.
4. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. - № 6. – С. 3 – 12.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
6. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / Микола Миколайович Пилинський. – К.: Наукова думка, 1976. – 288 с.
7. Плющ П. П. Історія української літературної мови / Павло Павлович Плющ – К.: Вища школа, 1971. – 424 с.
8. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / Віталій Макарович Русанівський – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
9. Шевельов Ю. Внесок Галичини в формування української літературної мови / Юрій Шевельов – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – 160 с.
10. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології.: у 3-х т. – Т. 3. / Юрій Шерех. . – Х.: Фоліо, 1998. – 431 с.
11. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / Юрій Шевельов. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2002. – 132 с.
12. Шевельов Ю. Традиції і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського / Юрій Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – 80 с.
13. Шевельов Ю. Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови // Шевельов Ю. Внесок Галичини в формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – С. 128 – 141.

Тимошик-Сударикова Аліна

ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПИСУ НА ЧУЖИНІ (На матеріалах паризького журналу «Тризуб»)

Ідея заснування у Західній Європі періодичного друкованого органу всіх українців, для яких найголовнішим заповітом мав би бути лозунг „Держава вище від партії, нація вища над маси”, належить Симону Петлюрі. Після поразки Української революції на початку 20-х років минулого століття, коли уряд Української Народної Республіки опинився на теренах Польщі, Головний Отаман військ УНР в екзилі видає в друкарні табору українських інтернованих у Шипіорно під псевдонімом О. Ряст свою брошуру „Сучасна українська еміграція та її завдання”. Червоною ниткою в ній проходить думка про необхідність повсюдного ствердження й поширення українцями на чужині друкованого слова „для пропаганди, обґрунтування і всестороннього з’ясування ваги української проблеми” [1, с. 251].

Йшлося не лише про використання для цієї мети „європейської преси і журналістики”, а й створення власної друкованої періодики, „організацію власних виступів перед світом в справі наших державних змагань”, збирання книжок, газет та інших друкованих матеріалів українознавчої тематики, організацію цілої мережі видання українських книжок.

Прибувши у жовтні 1924 року до Женеви, де ще працювала дипломатична місія УНР, Симон Петлюра разом зі своїми соратниками В. Прокоповичем та П. Чижевським всебічно конкретизують концепцію творення нового видання – обговорюють у деталях місце осідку редакції, джерела

фінансових витрат на початковому етапі, програму, назву, організацію роботи редакції та головні тематичні напрямки часопису.

Від початку реалізації ідеї видання нового українського часопису місцем осідку її редакції за ініціативою С. Петлюри було обрано Париж. Чому? На те було кілька причин.

Перша. З середини 20-х років українська політична еміграція поступово перебиралася з Польщі і Чехії подалі від радянських кордонів на Захід. Про причини, які змушували українських емігрантів полишати прихильні донедавна польські землі й виїжджати далі на захід, йдеться у спогадах колишнього міністра освіти уряду УНР, громадського діяча, публіциста й історика В’ячеслава Прокоповича: „Загальне політичне становище складалося для України несприятливо. Політична праця майже завмерла. Дипломатичні місії, мало не всі, припинили своє існування. А ті, що зоставалися, доживали свого віку. Уряд ледве животів, і ніякої роботи провадити не можна було. І умови, в яких він перебував, і вичерпання всіх коштів не давали йому змоги й ворушитися. Наші чільні люди розпорошилися, розсілись повсюди; значна частина з них одійшла від чинної політики й боротьби і перейшла на культурну роботу, віддавшись їй цілковито. Табори ще існували, але вже стояли під загрозою ліквідації; часті наїзди ріжних болшевицьких комісій, які вабили слабодухих поворотом додому, хоч і зустрічали від загалу належну одсіч, та все ж дезорганізовували життя таборове, вносили розклад”[2].

Друга. В Польщі поширювався громадський рух, спрямований проти перебування інтернованих українців та екзильного українського уряду на польських теренах. На окремих мітингах, наприклад, у Ченстохові 1921 року, промовці засуджували уряд Пілсудського за надану українським емігрантам допомогу, розмір якої становив на рік 25 мільйонів польських марок [3].

Третя. У керівництва українського екзильного уряду з‘явилася ідея розпочати об‘єднавчий рух серед роздробленої і розсвареної в результаті безкінечних політичних дискусій еміграції, на новій, нейтральній, території. На цю обставину звертає увагу С. Петлюра в листі до Л. Є. Чикаленка: «Розпочинаючи видання нашого тижневика на паризькому ґрунті, ми звичайно, надаємо цьому певне значення: творчим шляхом, уникаючи полеміки, ми хочемо ідейно організувати морально-здорові елементи нашої еміграції круг себе і дати їх те, чого вона не мала досі та за браком вона живила себе всілякими сурогатами «громадської опінії», думається, що на невтральному – паризькому – ґрунті така праця може дати більше позитивних наслідків, як на польському, чеському або румунському» [4].

Про прихильні обставини, які складалися на користь вибору місцем видання «Тризуба» Франції пише багатолітній директор Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі В. Михальчук: „Місце еміграції до Франції не залежало від вибору вояків, а було пов’язане з цілим рядом обставин. Насамперед, цьому прислужилася згода Франції прийняти їх до себе на контрактні роботи, а також заходи деяких членів Делегації і Дипломатичних Місій перед Комісаріатом у справах біженців при лізі Націй у Швейцарії, енергійна діяльність цього комісаріату, спрямована на розв’язання пекучої проблеми українського вояцтва в Польщі. Оскільки Франція гостро потребувала робочих рук, зазнавши серйозних втрат у війні з Німеччиною, то прийняття майже десяти тисяч здорових українських рук її цілком влаштовувало” [5, с. 13-14]. Петлюра мав на меті пожвавити відносини з політичними французькими колами, організувати там деякі громадські українські заходи в загальноемігрантському масштабі. Про те, що Головний отаман покладав великі надії на Францію, як на один із центрів української еміграції в майбутньому свідчить і факт перевезення до Парижа членів своєї сім‘ї – дружини і доньки.

З іншого боку, рішення засновників розмістити редакцію нового друкованого періодичного органу для всіх українців саме в Парижі обіцяло від початку немалі ускладнення для роботи редакції. Надії на перетворення Парижа в новий український еміграційний центр поки що залишалися примарними. (Як покаже подальший розвиток подій, із розформування таборів інтернованих вояків основний потік українських біженців був спрямований не на Францію, а на далекі Америку та Австралію). Тим часом у Франції шукати підготовлених до праці в часописі авторів було марною справою. Чи не найголовніший інтелектуальний потенціал української нації тоді все ще перебував у Чехії з її вищими навчальними та науковими інституціями, створеними за активної підтримки чеського уряду, а також у Польщі та Німеччині.

Цю обставину глибоко усвідомлював і засновник нового тижневика. В листі С. Петлюри до В. Садовського в чеські Подєбради з пропозицією взяти участь у виданні нового українського часопису на правах безпосереднього співробітника читаємо про непросту ситуацію, що складалася для реакції часопису з приводу пошуку мобільного колективу співробітників та дописувачів із числа читачів: «Може згодом трохи краще все налагодиться, а поки що тяжко приходиться... Дає себе відчувати

обмаль солідних людей з літературного і наукового боку в Парижі. З цім явищем нам прийдеться завжди мати діло, а полагодити його можно тільки тоді, коли публіка «з міст» буде озиватися» [6].

Маючи багатолітній досвід журналістської та редакторської діяльності (зосібно редагування газети «Слово» в Києві ***(роки),*** журналу «Украинская жизнь» у Москві» (1912-1917) і приступаючи до видання нового часопису в цілковито відмінних від попередніх суспільно-політичних реаліях, Симон Петлюра власноруч ретельно обґрунтував і мету створення нового друкованого органу, і його головні програмні засади.

Мета заснування «Тризуба» полягала в тому, щоб, «стоячи на засадах УНР, розгорнути конструктивну програму державного будівництва і перепровадити певну систематичну працю в напрямку створення української державної ідеології» [7]. Отож, ішлося про відстоювання і ствердження конструктивної, центристської позиції одного з лідерів Української Народної Республіки та його послідовників від різних «флангових» течій в українській політичній думці на еміграції, які стали активно формуватися після поразки національно-визвольних змагань українського народу і перебазування значної кількості учасників таких змагань за межі України. Необхідність нового друкованого органу диктувалася й тим, що існуючі досі в еміграції газети «Хліборобська Україна» та «Нова Україна» стали в своїх публікаціях активніше піддавати критиці саме центристську позиція діячів УНР. «Певну дозу баламутства, - читаємо в листі С. Петлюри до В. Садовського, - їхня робота безумовно викликає в умах і настроях нашої еміграції. Відсутність «свого органу» утворює ілюзію перемоги «флангових» течій над центральною, і що б про неї не говорили, переважаючою в настроях, звичках та традиціях більшости нашого еміграційного громадянства» [8]

Детальніше С. Петлюра визначив головні програмні засади «Тризуба». У загальних рисах, з акцентом на стратегічні далекосяжні завдання, ця програма знайшла своє відображення в підготовленій Петлюрою для першого числа видання передовій статті «Розпочинаючи видання...». В додаток до цього, завдання новостворюваного редакційного колективу конкретніше вимальовуються з листів засновника до провідних потенційних співробітників, яких він добре знав і на допомогу яких у реалізації цієї програми розраховував. Саме в конкретиці вивчення цих джерел і варто проаналізувати програму «Тризуба».

Передова «Розпочинаючи видання...», яку можна назвати програмною, була вміщена на перших чотирьох шпальтах першого числа тижневика «Тризуб», що вийшло друком 15 жовтня 1925 року. (До речі, зважаючи на актуальність викладеного в ній матеріалу, ця стаття кілька разів передруковувалася після смерті С. Петлюри за кордоном. Зокрема, її повністю вмістили упорядники виданого в Нью-Йорку 1956 р. збірника «Симон Петлюра: Статті, листи, документи», а також видавці нью-йоркського місячника «Українське православне слово» - центрального друкованого органу Української автокефальної православної церкви в США 1992 р. в спарених числах 4-5). Тверда переконливість у правоті розпочатого віками кращими синами й дочками України національного чину, глибока віра в невідворотність постання на карті Європи самостійної демократичної Української держави, щемкий біль «ще за не засохлу святу кров, пролиту мучениками і лицарями», ніким нездоланний порив її автора в той відповідальний період історії об‘єднати довкола себе «державно настроєних, державно думаючих і державність будуючих синів нації» - ось головний лейтмотив цієї публікації. Емоційна наснаженість, загальна патріотична патетика, що властива для початку статті, поступово переходить на ділову тональність у тій частині, де йдеться про об‘єктивні потреби нового періодичного друкованого органу з цілковито новими завданнями, що час поставив перед ним: «Ми занадто живо відчуваємо цей дух боротьби, щоб перейти до порядку дня над засобами, найдоцільнішими для успішного її закінчення; ми занадто шануємо ціну крови, яку пролили наші незабутні лицарі і яка безперестанку до наших днів ллється на Україні, щоб не схилитися пере д їхніми могилами і не додержати тих заповітів, що їх вони перед своє смертю – найбільшої жертви для отчизни – переказали нам» [9].

Подальший виклад завдань концентрується довкола найголовнішого гасла передової: держава вища над партії, нація вища над класи. Іншими словами, на порядок денний редакція часопису ставить твердження про важливість об‘єднання і деструктивність роз‘єднання українських сил. Зважаючи на протилежність програм та ідеологій, спроби «певних флангів української політичної думки розколоти національну єдність і вносити розгардіяш в організовані та творчі заходи українського громадянства», редакція нового часопису закликала українське громадянство, незалежно від партійної приналежності кожного, підтримати запропонований нею зміст української державної ідеології та шляхи відновлення Української держави.

Таким чином, редакційна програма часопису базувалася на цілком конкретному ідеологічному підґрунті, чітко визначених тематичних напрямках та організаційних заходах. Аналіз передової статті дає можливість фрагментарно окреслити їх.

Ідеологічне підґрунтя програми:

- різнобічна редакційна політика має проводитися під знаком Тризуба, як символу Української державності (в логотипі назви часопису від першого й до останнього числа значився саме цей символ).

- непохитно стояти на позиціях української державності в концепції Української Народної Республіки (адже саме УНР змогла втілити в собі державні змагання цілої нації, організувала навколо свого прапора найсвідомішу, найактивнішу частину українського суспільства).

Головні програмні тематичні напрямки:

- розгорнення й обґрунтування ідеї української державності;

- висвітлення найдоцільніших шляхів національного будівництва в різних ділянках народного життя;

- правдиве вияснення біжучого життя українських колоній, розкиданих поза межами Батьківщини, «висвітлюючи його світлі, творчі явища і застерігаючи від протилежних їм»;

- усебічний аналіз становища, в якому перебуває українське населення на окупованій більшовиками українській території;

- ствердження ідеї соборності українських земель.

У передовій зазначалося, що в подальшому редакція детальніше розгорне на сторінках нового часопису «практичну програму нашої праці, конкретизуючи біжучі, чергові завдання його і зводячи до певної системи, що охоплює собою найбільші потреби національної справи в даний момент».

Саме таку конкретику щодо деталізації редакційної програми віднаходимо в листах до своїх духовних побратимів засновника журналу. Симон Петлюра усвідомлював, що окреслені в передовій масштабні завдання можливо буде реалізувати лише залучивши до цього чим ширше коло державницьки і творчо налаштованих кращих представників із літературних, наукових, просвітніх і громадських кіл суспільства.

Проаналізуємо у цьому контексті кілька таких листів, віднайдених у архівах та зарубіжних виданнях.

Вперше, у загальних рисах, про мету і завдання свого нового дітища С. Петлюра довірчо висловився у листі до Є. Чикаленка, попрохавши однодумця про збереження цієї інформації в секреті, оскільки «передчасне розголошення справи видання не одповідає нашим інтересам». Ось короткий виклад такої програми: «Метою нашого журналу буде: стоячи *на засадах УНР,* розгорнути конструктивну програму державного будівництва і перепровадити певну систематичну працю в напрямку створення української державної ідеології. Ми гадаємо, що *більшість* нашої еміграції потребує органа з такими завданнями, а тому й творча праця його буде проводитись в атмосфері співчуття та заінтересованости. Сподіваємось ми, що й для України такий орган, більше, як коли, потрібний» [10].

На висвітлені двох важливих тематичних аспектів - господарської проблематики та стану справ на великій Україні - йдеться в листі С. Петлюри до К. Мацієвича: «Хотілося б, щоб новий журнал зібрав біля себе все, що є живого серед нашого громадянства і шукаючого творчих шляхів національного будівництва. В програмі журналу справи господарчі повинні мати поважне місце, а тому правдиве вияснення дійсности сучасної на Україні під цім оглядом набуває неабиякої ваги» [11].

В листі до В. Садовського віднаходимо ще кілька граней висвітлення теми про велику Україну: а) бібліографічні рецензії «на біжучу большевицьку книжку»; б) тема про те, що бере Союз ССР від України, що він їй дає взамін цього? в) нариси про фінансовий бюджет УРСР [12].

Варто процитувати ще один важливий фрагмент із цього листа, що має найбезпосередніше відношення до програми «Тризуба». Деталізуючи своєму побратимові й ододумцеві реакційну програму, автор листа тривожиться за те, що «зреалізувати все це можна при двох умовах: а) коли не лише редакція, а й співробітники переймуться поглядами на цю справу і б) коли редакція матиме в своєму розпорядженню біжучий (ріжноманітний) матеріял про сучасне становище на Україні. Поки що в обох справах редакція стоїть далеко від того, щоб почувати себе добре».

Забігаючи наперед, варто відзначити, що засновник часопису й надалі пильно стежив за тим, як вдається редакції дотримуватися проголошених програмних цілей. Даючи редакторові та всьому творчому колективові свободу дій, ніколи не втручаючись у редакційний процес, С. Петлюра все ж не залишався осторонь тоді, коли робота реакційного колективу потребувала певної корекції. Через

чотири місяці після випуску першого числа «Тризуба» його засновник із тривогою констатує те, що не цілком задовольняє в його змісті. Застережень було два:

а) журнал став занадто академічний;

б) журнал не перестав боятися бути сміливим.

Щодо академічності. Багато вміщених на сторінках «Тризуба» за цей час статей справді перевищували наперед обумовлені обсяги, «зависокий» стиль деяких з них важко сприймається звичайним читачем. «Коли й далі він буде таким як досі, - зазначає автор листа до В. Садовського, - то тої ролі, про яку ти згадуєш, він в історії дальшого руху не відіграє. Так само не стане він ні ферментом, революціонізуючим свідомість мас, ні трибуною, що біля неї організуються прихильники і фанатики української державности. Для того, щоб «Тризуб» хоч трохи наблизився до тої ролі, яку він міг би відограти, потрібні не лише темперамент редакції співробітників, а й трохи інший матеріал для опрацювання, ніж той, що ним досі примушений «Тризуб» себе живити» [13].

Несміливість редакції, на думку засновника, полягала в тому, що вона не завжди в своїх публікаціях ставила крапки над «і», багато в публікаціях недомовленості, незакінченості, зрештою, нечіткості позиції; журнал мав би бути наступальнішим, не лише дидактично повчати, а й організовувати однаково думаючих , вказувати їм конкретні завдання праці, боротьби і т. д. «Все це я веду до того, - наголошує він, - що нашу роз'єднаність треба якось латати; якось треба нам самим про самих себе довідатись, чи ми однаково думаємо в основних питаннях, однаково уявляємо собі ближчі завдання нашої політичної праці і т. д.».

Така несміливість певною мірою пояснювалася браком авторів, особливо з Чехії, де містилися основні літературні і наукові сили. Проте, на думку С. Петлюри, саме тамтешні українські діячі були менше всього активними в політичній праці: «Деякі з цих людей навіть до «Тризуба» бояться писати під власними іменами. Мені часом здається, , що ці люде власної тіні бояться, а не то що кривої міни на обличчі референта якогось міністерства закордонних справ, не кажучи вже про пресу».

Після майже чотиримісячного випуску щотижневика, аналізуючи його зміст, С. Петлюра ще більше впевнився в своїй попередній думці про те, що журнал повинен більше місця приділяти висвітленню подій в Україні, а не обслуговувати лише інтереси еміграції. З цією метою він раніше розпорядився пересилати через надійних людей на радянську Україну по 300 примірників кожного числа «Тризуба». Проте, певності в тому, що часопис доходить на радянські терени, в нього не було. На думку Петлюри, об'єктивним доказом і розповсюдження «Тризуба», і його популярності на тому боці кордону був би факт отримання звідти «власних кореспонденцій». Ідеальний варіант бачився в тому, аби вдалося підшукати в радянській Україні власного кореспондента «Тризуба». Засновник журналу не переставав вірити, що з розгортанням ініційованих компартією процесів українізації, які розпочиналися в радянській Україні, відбудеться певне пом'якшення більшовицького режиму щодо задоволення потреб українського населення в друкованому слові, в тому числі і з-за кордону. Для цього він навіть планував у недалекому майбутньому реформувати програму «Тризуба», поклавши на нього обв'язки також і видавця різноманітної просвітницької літератури для «того боку». У тому, що Петлюра та його однодумці були переконані в скорому поверненні УНР на береги Дніпра, свідчить і ось ця цитата із передової «Розпочинаючи видання...»: «Логіка розвитку національного руху на Україні веде до повторення подій 1917-1920 рр. ... Своє бажання і свою волю – бути господарем власної землі – український народ тепер твердо виявив, але ще до краю цього не здійснив. В міру наших сил ми будемо працювати над тим, щоб незакінчене вивершити».

Цікаву інформацію про стосунки С. Петлюри із редакцією часопису на початковому етапі його заснування віднаходимо в спогадах колишнього адміністратора І. Косенка, опублікованих до 10-річчя з дня смерті засновника «Тризуба». Наведемо короткий фрагмент із цих спогадів: «Коли почав виходити «Тризуб», Головний Отаман брав у ньому жваву участь: слідкував за хронікою подій з України, писав статті головно про питання, які стосувалися України під совітами. Навідувався він часто до редакції на 19, rue des Gobelins. Нежданно візьме і трамваєм приїде або й пішки прийде поговорити, посидіти разом із співробітниками, сказати останні новини… Завжди балачка його слухалася з цікавістю і з неослабною увагою, бо слухачів чарувала лагідність його мови, оригінальність думки і визначна пам'ять на факти і події» [14].

Заснування нового часопису для українців на чужині потребувало немалих коштів. Як бачив розв'язання цієї непростої проблеми засновник? Відповідь на це запитання знаходимо у згадуваному вже листі С. Петлюри до Л. Чикаленка: «Щодо моментів фінансових, то вони суть такі: наше видання розміром один аркуш щотижня, забезпечене протягом чотирьох місяців. За цей час редакція повинна вжити відповідних заходів для організації передплати, щоб таким чином забезпечити видання надалі.

Я персонально вірю, що їй пощастить в цій справі і що тижневик буде виходити після 4-х місяців. Але поки що я можу говорити про тільки про чотиримісячний термін, як цілком певний».

Судячи з цієї інформації, уряд УНР зміг акумулювати певні кошти для початкового етапу реалізації нового видавничого проекту. Далі, після чотирьох місяців дотації, редакція покликана була розв‘язувати фінансові проблеми самотужки. Йшлося, отже, про виручку від передплати, реалізації примірників видання в книгарнях, налагодження надійної й розгалуженої мережі поширення чисел, пошук додаткових джерел фінансування, прибуткову видавничу діяльність редакції як суміжну з випуском нових чисел часопису. Як засвідчила практика більш ніж п‘ятнадцятирічної діяльності часопису, з цим нелегким завданням редакція справилася.

Про часовий проміжок, протягом якого велася різнобічна підготовча робота, залишив цінну інформацію незмінний адміністратор (по-нинішньому - директор) нового українськомовного тижневика в еміграції Іларіон Косенко. Інженер за фахом, він щиро перейнявся ідеями Української Народної Республіки, став одним з активних її захисників. В уряді Директорії виконував обов’язки начальника Київської поштово-телеграфної округи, в кабінеті В. Прокоповича працював міністром пошт і телеграфів. Опинившись на еміграції, В. Косенко проводив активну громадську роботу. Саме йому С. Петлюра довірив провести усю чорнову роботу в Парижі щодо організації часопису. Процитуємо фрагмент спогадів самого Косенка, опубліковані ще 1935 року: „По весні і влітку 1925 року Головний Отаман бл. пам. С. Петлюра кілька разів казав мені в розмові про те, що є думка почати видавати друкований орган, який би розпочав моральне і фізичне збірання української еміграції і проводив би ідеологію еміграції УНР, яка переживала значну кризу по невдачах 1920 року. Знаючи, що коли Головний Отаман щось надумав, він доведе те до кінця, я щоразу одповідав йому: „Скажіть тільки, і я негайно виясню всі можливості щодо друку в Парижі”. Але Головний Отаман все відповідає: „Не поспішайте, я вам скажу, коли буде все точно вияснено”. І дійсно, десь всередині вересня місяця 1925 року, повернувшися з заводу, порався я вдома, коли хтось застукав у двері. Одчинивши їх, побачив я перед собою Головного Отамана, який, вже входячи, дуже привітно сказав: „Прийшов я до вас у справі, яка і вам буде приємною: що б ви сказали, якби треба було негайно розпочати видання нашого органу?” На це я йому одповів, що оскільки я можу стати в допомозі, то я завжди був і є до його розпорядимості. „Ну так, - каже він, - шукайте друкарню і виясняйте технично-матеріяльні умови, потім будемо хрестити нашу дитину, а далі пустимо в світ” [15].

Журнал, який мав незабаром об’єднати розкиданих світами українців довкола ідеї відродження Української держави під знаком її символу – Тризуба, одержав саме цю назву – „Тризуб”.

Ідею тризуба як символу Української держави, втілив невідомий художник у логотипі видання: державний герб розміщено в центрі логотипу - у своєрідному сонячному колі, від якого в усі боки розходяться потужні промені. Ці промені висвітлюють розміщені півколом на всю шпальту помережені українським орнаментом літери – „Тризуб”. Саме з таким логотипом 15 жовтня 1925 року побачило світ перше число нового часопису української еміграції. До речі, форма логотипу не змінювалася протягом усього періоду існування часопису – до 15 травня 1940 року, коли побачив світ здвоєним числом (704-705) останній випуск „Тризуба”.

Від початку свідомо було обрано малий формат видання, зручного для читання в бібліотечних чи похідних умовах: тридцять друга доля видавничого аркуша, всіх сторінок 32. Таким чином, обсяг кожного числа – один аркуш. У вихідних даних першого числа зазначалася загальна характеристика часопису: „Тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва. Виходить щонеділі в Парижі при участи видатних літературних сил під загальною редакцією В’ячеслава Прокоповича”.

Підпис колишнього Голови Ради міністрів уряду УНР В’ячеслава Прокоповича як редактора журналу був присутнім на останній сторінці кожного числа часопису, починаючи від першого випуску в жовтні 1925 року і закінчуючи серединою 1926 року. Поряд зазначалося прізвище Іллі Косенка як адміністратора видання. Починаючи з числа 35-36 за 1926 рік у випускних відомостях часопису сталися зміни: замість зазначення прізвища головного редактора з’явилася нова фраза – „Редагує комітет. Адміністратор І. Косенко”. Хоча фактично редактором „Тризуба” В’ячеслав Прокопович залишався до осені 1939 року. [16, 2352]**.** Полишити обов‘язки головного редактора він змушений був після того, як очолив уряд Української Народної Республіки в екзині. В останній рік існування «Тризуба» його редактором був О. Шульгин.

Саме В. Прокоповичеві, зусиллями якого та його нечисленних помічників, була зреалізована давня мрія засновника, С. Петлюра підписав перше, щойно отримане до рук, число «Тризуба» такими зворушливими привітаннями і побажаннями: «Вельмишановному В‘ячеславу Прокоповичу – редактору «Тризуба» на спогад перших тяжких кроків біля виконання журналу та в надії на

далекойдучі наслідки від початої справи. Хай віра в неї кріпить, надія підтримує, а знання зміцнює розпочаті заходи. 20. жовтня 1925.» [17, с. 592] ***(Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. 2. – Нью-Йорк, 1979. - С. 592).***

Висновки

1. Заснування нового українськомовного часопису в Парижі в середині 20-х років ХХ століття було викликане об’єктивними змінами в середовищі української політичної еміграції, переміщенням її проводу з польських теренів до країн Західної Європи. Лідери українського уряду в екзилі ставили за мету організацію потужного друкованого органу, який би міг об’єднати розсіяних по всьому світу українців не за партійною приналежністю, а за їх ставленням до ідеї відродження Української держави під знаком її символу – тризуба.

2. Ідеологічною основою редакційної програми стали два головні постулати: «держава вища над партії, нація вища над класи» та «під знаком Тризуба, як символу Української державності непохитно стояти на позиціях української державності в концепції Української Народної Республіки». Головними тематичними напрямками в реалізації програми окреслювалися такі:

- розгорнення й обґрунтування ідеї української державності;
- висвітлення найдоцільніших шляхів національного будівництва в різних ділянках народного життя;
- правдиве вияснення біжучого життя українських колоній, розкиданих поза межами Батьківщини, «висвітлюючи його світлі, творчі явища і застерігаючи від протилежних їм»;
- усебічний аналіз становища, в якому перебуває українське населення на окупованій більшовиками українській території;
- ствердження ідеї соборності українських земель.

3. По завершенні початкового етапу діяльності (перші чотири місяці з дня заснування) програма часопису зазнала певної корекції. Якщо на початку проголошувалося широке висвітлення і захист інтересів української еміграції, то незабаром головний акцент робився на орієнтацію читача «з того боку», тобто підрадянської України. Відповідних змін зазнало й тематичне спрямування часопису.

4. Невеликому, але мобільному редакційному колективу вдалося за короткий проміжок часу створити власну типологічну модель видання, що вигідно вирізняло його не лише в мережі української еміграційної преси, а й періодики європейської. Складники цієї моделі:

- оригінальний, не схожий на існуючі журнали формат (А5);
- складання публікацій різними розмірами шрифтів та різною шириною колонок:
- щотижнева періодичність з виходом свіжого числа в неділю;
- продумане співвідношення в кожному числі в подання матеріалів інформаційних (широка географія, оперативність, лаконічність) та аналітичних (обсяг окремого матеріалу не більше 6-8 шпальт) жанрів;
- обов‘язкова редакторська підготовка всіх без винятку матеріалів, дотримання вимог літературного провипису, затвердженого в Києві урядом УНР 1918 р.;
- дотримання власної стилістики публікацій (толерантний тон викладу; уникнення бездоказовості, з‘ясовування стосунків, огульної критики, нетерпимості до аргументів опонентів тощо);
- широке використання (починаючи з травня 1926 р.) ілюстративного матеріалу;
- вміння триматися визначеної наперед „правдивої лінії поведінки” в умовах загостреної між партійної боротьби в середовищі еміграції.

Література

1. Петлюра С. Статті / Упор. та авт. передм О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993.

2. Прокопович В. Остання подорож // Збірник пам‘яти Симона Петлюри (1879-1926). – К., 1992. –320 с.

3. Сергійчук В. Симон Петлюра: Сер.: Українські державники. – К: Україна, 2004. – 486 с.

4. Лист С. Петлюри до Л. Чикаленка від 5 жовтня 1925 року. – Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 446.

5. Михальчук В. Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926-1998). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999.

6. Лист С. Петлюри до В. Садовського з пропозицією брати участь у виданні тижневика «Тризуб» 31 жовтня 1925 р. // ЦДАГОУ. - Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 199. - Арк. 22.

7. Лист С. Петлюри до Л. Чикаленка від 5 жовтня 1925 р. - // Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 446.

8. Лист С. Петлюри до В. Садовського від 19 вересня 11925 р. про плани видання в Парижі українського тижневика // ЦДАГОУ. - Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 102. - Арк. 18.

9. Розпочинаючи видання... - Тризуб. - 1925. - №1. – С. 1-4.

10. Лист С. Петлюри Л. Чикаленку. - // Симон Петюра. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 446.

11. Лист С. Петлюри до К. Мацієвича від 17 жовтня 1925 року про створення загальноукраїнського еміграційного центру. – ЦДАГОУ – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 199. - Арк. 32.

12. Лист С. Петлюри до В. Садовського від 31 жовтня 1925 р. з пропозицією брати участь у видані тижневика «Тризуб». – ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 2. - Спр. 199. – Арк. 21-22.

13. Лист С. Петлюри до В. Садовського від 7 лютого 1926 р. щодо погіршення змісту «Тризуба». – ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 2. - Спр. 199. – Арк. 27-29.

14. Косенко І. Симон Петлюра в Парижі // Тризуб. 1935. Ч 21-22. – С. 26 (24-27.

15. Косенко І. Спогад про друкарське свято // Тризуб. – 1935. - Ч. 46.

16. Енциклопедія українознавства. – В 10-ти т. – Мюнхен-Париж, 1955-1984. – Т. 9.

17. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. 2. – Нью-Йорк, 1979.

КУЛЬТУРА ТА ЦЕРКВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Валентина Сидоренко

«В ПРИРОДІ – І ПОТВОРНЕ – ЯК ЗРАЗКОВЕ»

Незвичність, нетрадиційність, новаторство поезії Емми Андієвської дивує, зачаровує, бентежить…, але ніколи не залишає читача байдужим. Цікавість до творчості цієї авторки впродовж майже півстоліття привертає увагу літературознавців як за кордоном, де вона мешкає, так і в Україні, де її твори почали друкуватися тільки за часів незалежності.

Ще в 1963 році Еммануїл Райс писав про Е.Андієвську: «Вона – геніальна. Незаперечно геніальна і то у рідко високій мірі»[4]. На початку нового тисячоліття Ю.Микитенко називає Е.Андієвську людиною-оркестром, людиною-тайфуном, людиною-симфонією, зазначивши, що «ці всі фігури годяться для визначення творчої особистості найбільш виразної письменниці й художниці сучасного українського зарубіжжя»[3]. Людмила Тарнашинська, одна з перших дослідниць творчості Е.Андієвської в Україні, вважає, що авторка «пропонує читачеві прийняти правила її поетичної «гри» – спробувати вийти за рамки стандартизованої буденщини, перевтілитися, подивитись довкола себе за своєрідними законами її світобачення», де, як зауважує літературознавець, гармонійне поєднання української фольклорної магії та західного модернізму дає змогу зробити «прорив у виміри фантастичні»[5]. Вірші Е.Андієвської інколи називають сюрреалістичними, а її письмо раптовим та асоціативним [2], із чим невожливо не погодитися:

Гладінь, що – краєвид – з-під Стіксу вод.
[1;12]
У джинсах – демон – яблуком – з Едему.
[1;23]
Із тліном – вічність – мирно – точить ляси.
[1;38]

Аналізуючи поезію Емми Андієвської, хочеться весь час вживати слово «багато»: багатоаспектність, багатовекторність, багатогранність… Це насамперед стосується її образної системи, де «На битій цеглі – розцвітає сад»[1;39], де нерозривно поєднані «І мегамісто, яке – в прірву – пада»[1;29] і «Тінь. Краєвид, що – пережив інсульт»[1;39], а ще – «В шпачині гнізда – духи поховались»[1;16].

Зображення природи є традиційним для поезії, зокрема для жанру сонету, але нетрадиційним є те, **як** це робить Е.Андієвська: вона іронічно, іноді саркастично, вибудовує асоціативний ряд через поєднання того, що, на перший погляд, поєднати неможливо. «Небуденність» образів, створених у циклі сонетів «Рожеві казани», їхня оригінальність, емоційно-інтелектуальна насиченість базуються на «ефекті зіткнення» непоєднуваних мовних одиниць, які в конкретному поетичному тексті «здатні до розширення» семантики за рахунок конотацій.

Звільняється буття – від зайвих нош.
Світа. Прозріння – як нутра дренаж.
[1;10]
Підняв – аж на півнеба – обрій – вії.
Шукає – за серпанком – в листі – фею,
Що – в гніздах горлиць – сенс буття ховає.
[1;31]
Ані душі, а ще – в повітрі – сварка.
Повісили світи – на одну шворку.
[1;133]

Природа у Е.Андієвської – це калейдоскоп, який «складається» з квітів, птахів, звірів, сонця, дощу, моря, у якому все постійно рухається, змінюється, на мить завмирає (авторка намагається передати це графічно – через свої улюблені тире), щоб знову поринути в безмежний Всесвіт.

Буття – на хвильку – стишило ходу.
І вже – від хвиль – сховатися – ніде.
[1;9]
Буття – від хвилі – нескінченна ліса.
Із воску, – але – віз везуть – колеса.
Повітря – довгим – майорить волоссям.
[1;38]
Й крізь бузину – стежки – у бездоганне.
[1;14]

Сонетна поезія Е.Андієвської – феєрверк буття, гімн природі, оспівування всього живого, вільної людини, яка здатна сприймати оточуючий світ не тільки крізь «модерністські окуляри», а й по-буденному просто.

Змінився світ, а дощ – так само – крапа.
[1;22]

Література

1. Андієвська Е. Рожеві казани (сонети) / Е.Андієвська. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2007. – 220с.
2. Вознюк Т. … // Київ. – 1993. – № 9. – С.
3. Микитенко Ю. Влада і політика, 26 січня 2001.
4. Райс Е. … // Сучасність. – 1963. – № 2. – С.
5. Тарнашинська Л. Літературна Україна, 24 березня 1994.

НАДІЯ БОНДАР

ФУНКЦІЇ АПОЗИТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

У лінгвістичній літературі під апозитивними словосполученнями розуміють поєднання, що складаються із прикладок та означуваних слів. Термін прикладка (приложение) використав М.Смотрицький у своїй «Граматиці…»: «Приложение есть егда два или множайшая существительная едину и тужде вещь знаменующая… в том же падежю взаим себе припрягаются: яко Павел апостол, Иоанн евангелист…, град Вилна…» [4, с. 326].

У сучасному мовознавстві немає загальноприйнятої точки зору стосовно утворень «означуване + означальне». У дериватології такі одиниці вважають складеними словами, а в синтаксисі – апозитивними словосполученнями, в яких виражені відношення між двома іменниками в одному відмінку, із яких один іменник називає якість, родову ознаку іншого (лікар-терапевт). У деяких випадках узгодження в таких конструкціях чітко не відображається підрядний характер зв'язку: у таких сполученнях немає формальної основи для виділення головного та залежного компонентів. Поєднані таким чином іменники не завжди достатньо ясно дозволяють визначити головний і залежний компоненти також і за змістом. Тому синтаксичний зв'язок однаково оформлених іменників, що дають назву одному предмету, не слід розглядати як уподібнення за формою залежного слова головному.

Більшість мовознавців наполягають на тому, що цей зв'язок слід кваліфікувати як підрядний, але при диференціації виявляється, що в одних випадках він схожий на узгодження, а в інших – на прилягання. Його називали паралелізмом, координацією, аплікацією, дехто навіть уважав його сурядним, а не підрядним [3, с. 37-42].

Серед граматичних категорій іменника відмінок займає особливе місце, бо на відміну від категорій роду й частково числа є словозмінною категорією. Але стосовно іменників у складі апозитивних словосполучень ця категорія не завжди є такою, а тому говорити однозначно про узгодження прикладки з означуваним словом не зовсім коректно. Пропонуються такі три різновиди зв'язку між компонентами апозитивних словосполучень: узгодження, паралелізм та прилягання.

Питання про визначення означуваного слова і самого означення однозначно не вирішено. Можливі два основних критерії – семантичний та граматичний. Використовуючи перший, необхідно

враховувати логічну та лексичну семантику компонентів апозитивного сполучення. Граматичний критерій коригує семантичний, але й він не може бути універсальним. Деякі лінгвісти вважають, що слід звертати увагу на порядок слів при розмежуванні головного та залежного компонентів (залежний компонент, або прикладка, як правило, знаходиться в постпозиції у відношенні до головного слова). Але й роль порядку слів не слід переоцінювати, бо часто важко розмежувати означальне та означуване без урахування відповідної мовленнєвої ситуації. Численні приклади переконують у тому, що слова з метафоричним значенням, незалежно від їх місця, є прикладками.

Ще одним засобом може бути трансформація прикладки в означення. Але й цей прийом не можна вважати універсальним, бо, по-перше, навіть прикладки, що не викликають сумнівів щодо своєї функції, не завжди можна замінити прикметниками-означеннями, а по-друге, інколи така заміна не є адекватною.

Підставою для розмежування прикладки та означуваного слова може бути лексична семантика. В ролі прикладки часто використовуються предикатні, характеризуючі іменники, а не ідентифікуючі. Достатньо повний перелік прикладок за лексичним значенням подано в описових граматиках. Серед них такі, що називають: 1) якість-ознаку, певну характеристику особи чи предмету, явища; 2) національність, політичну орієнтацію; 3) професію, соціальний статус, займану посаду, титул, військове звання; 4) ступінь родинних, сімейних відносин; 5) зовнішній вигляд, форму, призначення; 6) вікову характеристику.

Таким чином, розглянувши семантичний та граматичний критерії розмежування означуваного і його прикладки, можемо зробити висновок, що не завжди легко визначити правильно компоненти в апозитивному словосполученні і що далеко не всі прийоми, що пропонують лінгвісти, виявляються ефективними. Тільки з урахуванням, з одного боку, логічних, лексико-семантичних і граматичних факторів, а з іншого – більш широкого контексту, ніж речення, та фонових знань можна визначити, яке із сполучуваних слів є прикладкою, а яке означуваним. Труднощі в розмежуванні головного та залежного елементів апозитивного сполучення свідчать про його специфічний характер.

У поетичному мовленні Емми Андієвської велика кількість апозитивних словосполучень. Майже в кожному творі є такі одиниці. Поряд з дещо незвичним синтаксисом, особливостями використання розділових знаків (найбільш частотний розділовий знак – тире) вживання прикладок додає творчості поетеси оригінальності, неповторності, індивідуальності.

Не претендуючи на вичерпну характеристику, спробуємо проаналізувати семантичні особливості та функції апозитивних словосполучень у поетичних творах Е.Андієвської.

Відібраний мовний матеріал був розподілений на семантичні групи, які умовно можна назвати традиційними і нетрадиційними прикладками. Перша група складається з порівняно невеликої кількості прикладів, в яких реалізується те чи інше значення із описаних в граматиках. Серед них прикладки з семантикою: якість-ознака або характеристика особи чи предмету (*піаніст-віртуоз, штукар-парашутист, недотепи-злодії, інтриган-сусіда*); професія, соціальний статус (*хлопчик-газетяр, господар-маляр, хлопчик-маляр*); вікова характеристика (*красуні-підлітки, маля-чаклун, ніч-маля, малятко-світ, циклоп-малюк, смерть-пацанка*).

Абсолютна більшість апозитивних словосполучень включена до другої групи – нетрадиційних прикладок, які відрізняються не тільки своїм лексичним значенням, але й особливостями його вираження. Прикладки у творах Е.Андієвської утворюються поєднанням двох слів, які, по-перше, слугують складною номінацією того чи іншого поняття, предмета, явища; по-друге, знаходяться між собою у відношеннях порівняння, завдяки чому створюється новий поетичний образ. Прикладки другої групи можна розділити на різновиди за лексичною семантикою: апозитивні словосполучення, до складу яких входять назви людей; тварин, птахів; рослин; музичних інструментів.

Апозитиви з назвами людини характеризуються тим, що в їх складі предмет (у широкому значенні слова, тобто це і конкретний предмет, і явище, і абстрактне поняття) порівнюється з людиною, тобто прикладкою виступає саме іменник, що називає особу. Головний елемент сполучення може бути виражений як конкретними (*калюжі-яничари, землетрус-канонік, просвіт-кочовик*), так й абстрактними іменниками (*тиша-бетоняр, смерть-годинникар, злодюга-час, смерть-ганчірник, повія-смерть*, *смерть-атлет, небуття-холерик, світ-потопельник, плин-співрозмовник, плин-месник, дух-зальотник, дух-вередій, душа-ледащо).*

Порівняння предмету чи людини з тваринним (умовно відносимо у цю групу не тільки назви тварин, але й птахів, плазунів, комах і т.п.) світом або частиною тіла певної істоти знаходимо в апозитивах *плуг-скарабей, кобра-голос, око-птах*, *вічність-кошеня, краєвид-каплун, воротар-цеце, білизна-вобла, промінь-хобот, барва-бегемот, заграва-мурашка, голуб-смерть, голуб-дух*; інколи це

поєднання двох назв представників тваринного світу (*бегемот-пітон, комаха-бегемот*, *цикади-гриф*).

До складу апозитивних словосполучень можуть входити назви рослин. Таких утворень порівняно небагато: *кульбаба-страх, ліана-міст, пляшки-дерева*, *шапчина-мухомор, дуб-нелинь*.

Найменша за кількістю група апозитивних словосполучень, до складу яких входять назви музичних інструментів: *банджо-плигун, ніч-гобой*.

Апозитивні словосполучення можуть виконувати різні функції в художньому тексті: номінативну, оцінну, емоційно-експресивну. В поетичному мовленні Емми Андієвської переважають оцінна та емоційно-експресивна функції апозитивів. Поетеса користується буквально двома словами, щоб змалювати незабутній образ. Почуття передаються у спресованому й обмеженому чіткими рамками утворенні – апозитивному словосполученні, яке розбурхує уяву читача, заставляє його асоціативно створювати свій образ, своє бачення твору. Так, у рядках «Лиш – збоку – світ-смітник, де пес тяга бляшанку» апозитивне сполучення *світ-смітник* має оцінне значення, до того ж негативне, бо світ порівнюється зі смітником, де, як відомо, поряд знаходяться найрізноманітніші речі, часто нікому вже непотрібні. Емоційно-експресивну функцію виконує апозитивне сполучення вічність-кошеня в уривку «Щоб упирів від серця відірвати Й свідомості – під віник – кошеніль, – І – в кіш, – сліпе ще – вічність-кошеня», де передаються почуття занепокоєння, співчуття, тривоги за вічністю, що подібна до сліпого, безпорадного кошеняти, яке не може вижити без турботи про нього когось більшого, сильнішого, досвідченішого.

Що стосується номінативної функції апозитивів, то, на наш погляд, вона у чистому вигляді не характерна для творчості Емми Андієвської. В кожному випадку вживання апозитивних словосполучень відбувається поєднання двох функцій: номінативної й оцінної, номінативної й емоційно-експресивної, завдяки чому створюються виразні, ніби змальовані пензлем, яскраві образи, які глибоко западають в душу читача й викликають у ній щирий відгук. Е.Андієвська не тільки поетеса, але й художник. Її картини неначе ілюстрації до поетичних творів і, навпаки, рядки поезій – до полотен. Можливо, це поєднання двох талантів і допомагає створенню таких незвичайних, оригінальних, зримих образів.

Література

1. Андієвська Е. Межиріччя. Сонети. – К., 1998.
2. Андієвська Е. Рожеві Казани. Сонети. – К., 2007.
3. Русский язык в школе. – 2008. - № 5.
4. Смотрицкий М. Грамматики словенския приавильное синтагма. – М., 1648.

Марина Семенова

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА ТА ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

XX - поч. XXI ст. – період активізації взаємозв’язку та взаємозалежності країн в економічній, соціальній, політичній, екологічній, культурній та інших сферах. Ці процеси, тобто «глобалізація», все більше визначають стан і напрями розвитку країн. Глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, наслідком якого є міжнародний поділ праці, міграція капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн.

Глобалізм (як теорія, ідеологія і стратегія) вивчають тривалий час, проте ґрунтовні дослідження глобалізації почались відносно недавно [1]. Саме у 90-х роках XX ст. проблеми глобалізації постали в центрі уваги світового співтовариства: постійний інтерес до них виявляють засоби масової інформації, науковці, політики, громадські діячі; проходять наукові конференції, присвячені світовим глобалізаційним процесам.

На думку О. Галкіна, глобалізм – це тип осмислення нинішнього етапу руху до універсалізації людської спільноти і, відповідно, система цінностей життя.До позитивів глобалізму для України можна зарахувати можливість глобального регулювання екологічної ситуації в державі, захист суспільства від глобальних загроз різного характеру, які для кожної окремої держави є нездоланими (світові катастрофи), можливість «підтягнути» в економічному плані країну до рівня високо розвинених,

світова координація боротьби з глобальними проблемами людства (зі СНІДом, тероризмом тощо). Особистість, яка перебуває в полі глобалізаційних процесів, стає більш мобільною, інтегрованою у мультикультурний світовий, зокрема інформаційний простір, релігійно, культурно, політично більш толерантною.

Разом з тим дослідники вказують на суттєві загрози глобалізації: втрачається безпека розвитку націй-держав, які «розмиваються». Національні економіки в такій системі, як і національні кордони, руйнуються, нації-держави перетворюються в сегменти глобального ринку. Виникає конфлікт між вимогами глобалізації та соціально-культурними і економічними традиціями держави.

Загалом для України окреслений хронологічний період (к. ХХ -поч. ХХІ ст.) можемо визначити як надзвичайно складний, оскільки разом з інтенсивними процесами світової інтеграції, формуванням глобальних економічних, політичних, екологічних та культурних асоціацій, відбувається не менш активний процес зростання національної самосвідомості, посилення культурної диференціації, відродження етнічно-національних цінностей України.

У 2003 році Інститут соціології НАН України і фірма “Социс” провели загальноукраїнське опитування громадян України в рамках моніторингового дослідження «Українське суспільство», в якому респондентам пропонувався ряд запитань щодо глобалізаційних процесів: визначити, чи є вони прихильниками, чи противниками глобалізації; чи стикалися громадяни України з проявами глобалізації; які позитивні і негативні наслідки цього процесу вони відчули?

Загалом, характер запитань, які були сформульовані в дослідженні не дозволяють зробити висновок про те, як саме українці ставляться до глобалізаційних процесів. Основною причиною є те, що саме поняття «глобалізація» не має усталеного розуміння серед респондентів. Внаслідок цього, сформулювати своє ставлення до глобалізації у протиставленні «прихильник – противник» українцям виявилося складно. Найбільшу групу людей складають ті, хто не визначився у своєму ставленні до глобалізаційних процесів – це 71,1% , що, ймовірно, пояснюється відсутністю чіткого розуміння поняття серед опитуваних, відносною новизною цього явища, і нечастим вживанням даного терміну у ЗМІ та побуті.

Отож, глобалізація, як елемент громадської думки, носить дуже аморфні риси, населення не володіє чіткими його означеннями.Але суспільство повинно визначитись у своїй позиції адже час, в який ми живемо, відзначається глобальною (загальною, всесвітньою) трансформацією і цивілізаційною нестабільністю [2].

Українці мають відчувати себе частиною глобалізаційного процесу вже тому, що представляють собою світове українське співтовариство завдяки потужній українській діаспорі. За офіційними даними за межами України проживає понад 12 млн. українців, а за оцінками демографів ця цифра значно більша і складає понад 20 млн. осіб. Науковці вважають: цілком ймовірно, що світова українська діаспора становить більше ніж половину громадян України і чи не дві третини етнічних українців [3].

Глобалізація є об’єктивним процесом, породженим початком інформативної технічної революції. Глобалізацію можна поділити на фінансово-економічну, технологічну, політичну, культурну, ідеологічну, етнополітичну тощо – тобто цей процес поширюється в геополітичну, соціальну, екологічну, інформаційну, культурну сферу [4]. Найпотужнішим є, звичайно, економічний вектор глобалізації, оскільки перш за все, глобалізація – це злиття національних економік в загальносвітову систему, яка базується на лібералізації руху товарів і капіталів, швидкій передачі інформації, на технологічній та науково-технічній революції. В цих умовах зростають масштаби міграційних процесів. На них впливають глобальні тенденції: нерівномірність економічного розвитку країн, лібералізація торгівлі, розвиток комунікацій, виникнення транснаціональної міграції та ін.

Остання, четверта міграційна хвиля з України, що почалася у 1990-х рр. і триває дотепер обумовлена соціально-економічними причинами і отримала назву трудової («заробітчанської») міграції. Міжнародна організація з питань міграції наводить дані про те, що за межами своєї батьківщини проживає 3% населення, тобто кожен із 35 осіб є мігрантом. Значна частина країн вже розробила механізм співробітництва з власними діаспорами, сприяючи політичній, фінансовій, науково-культурній інтеграції, адже держави усвідомлюють, що діаспора є націєтворчим та державотворчим фактором розвитку, інструментом політичного, економічного та культурного впливу в країнах проживання, засобом для утвердження позитивного образу своєї держави у міжнародній спільноті [5]. Серед працездатних громадян України кожен четвертий працює за кордоном (спостерігається відтік інтелектуальних сил), що з одного боку ослаблює економічний потенціал власне України, але позитивно впливає на життя українських громад у діаспорі, посилюючи їх кількісно

та збільшуючи протидію асиміляційним процесам. Проте, на дуку фахівців, у нашій державі немає усвідомлення значення нашої діаспори для України і не розроблено стратегію співпраці [6].

Глобалізація сприяє розширенню культурних контактів, тому останнім часом значна увага дослідників сконцентрована на вивченні культурного аспекту глобалізаційних процесів. Частина західних соціологів і політологів трактує процес глобалізації однозначно позитивно й оптимістично, вважаючи, що він веде до консолідації, зростання доступності загальнокультурних цінностей. Під терміном «культурна глобалізація» нині розуміється активізація культурних взаємозв'язків у світі, інтеграція культур, що призводить до виникнення глобальної масової культури. Складовою частиною культурної глобалізації є формування єдиного світового освітнього простору.

Разом з тим культурна глобалізація містить загрози: уніфікація цінностей, зростання впливу масової культури, нав'язування чужої культурної ідеології, ліквідація розмаїття культур.

Попри всі проблеми і негативи процесу глобалізації суттєвим плюсом є можливість у нових умовах підтримувати тісний зв'язок з українською світовою спільнотою. Мова йде про трудових мігрантів, що склали четверту хвилю української діаспори, про тісні культурні контакти з українськими спільнотами за кордоном – адже глобалізаційні процеси передбачають інтеграцію національних товариств у світове при збереженні самобутності.

Влучно визначено сучасну українську діаспору: «самобутня складова світового культурного простору» [7].

У одній з доповідей на Міжнародному Конгресі українців у Львові 2008 року прозвучали слушні думки щодо національно-культурного становища сучасної української діаспори в глобалізаційному просторі: «з одного боку, відбувається інтернаціоналізація населення. З іншого – стимулюється активна протидія, що виявляється як національне, культурне та духовне відродження, прагнення до етнонаціонального самоствердження…, актуалізувались проблеми мовної приналежності та національної ідентифікації. І ці проблеми треба вирішувати цілим комплексом дій. Це: й освіта, й культура, й інформація…Процеси глобалізації вимагають таких знань і умінь, які дозволяють з одного боку стати людиною толерантною, а з іншого – не відмовлятися від своїх коренів, що визначають етнічну ідентичність. Людина і культура — невіддільні. Тільки на доброзичливому діалозі культур можуть прорости зерна порозуміння, поваги і дружби між націями, державами. Пам'ятаймо, що першочергове завдання в умовах глобалізації – це збереження національної ідентичності.» [8].

Сучасні діаспори мають вагомі матеріальні, соціальні, культурні, організаційні ресурси і впливають як на внутрішньодержавні, так і міжнародні політичні і геополітичні процеси.

Діаспори виступають транснаціональними передавачами і пропагандистами відповідних культур [9]. Діаспора може виступати як транскордонна мережа комунікацій: у широкому розумінні така мережа – це різнобічні контакти і зв'язки, встановлені соціальними групами, політичними структурами та економічними інститутами поза державними кордонами. Сучасна теорія глобалізації акцентує увагу на співвідношенні загальнолюдського та національного в культурі, тобто мова йде про формування інтеграційних процесів з метою утворення єдиної світової культури. Особа, яка усвідомлює себе представником діаспори, одночасно існує в двох просторах: як громадянин своєї країни, і як член діаспори, пов'язаний з етнічною батьківщиною. Багато членів діаспори, тривалий час перебуваючи в країні проживання, зберігають контакти як з країною походження, так і з країною поселення. Інтенсивність таких відносин з обома країнами є досить високою саме завдяки сучасним засобам руху та масовій комунікації. Це зробило можливим проживання в двох культурах, сприяє глобалізації і висуненню на перший план єдиних соціально-етнічних утворень, що отримали назву транснаціональних просторів [10].

Значна частина міграційних потоків несуть ознаки включення України до світових міграційних процесів і виникли внаслідок демократизації та лібералізації режиму кордонів, відкритості до світу, зусиль у напрямі повноцінної інтеграції у світове міжнародне співтовариство [11].

Протягом тривалого часу, в ході розгортання чотирьох міграційних хвиль формується глобальний український простір – географічне поняття, що характеризує розселення українців у світі [12], яких за різними статистичними даними нараховують 10-20 млн., що складає до 40% населення України, а отже, глобальний український простір має важливе значення для утвердження української держави у світовому співтоваристві, але і гарантом збереження національної ідентичності українців та їх культури в умовах глобалізації [13].

Отже, слушною є думка, що глобалізацію можемо визначити як «тісний взаємозв'язок у світі: рух інформації, капіталу, товарів та людей через державні кордони у дедалі швидшому темпі та обсягі,

взаємопроникнення культур, способів життя, посилення здатності домовлятися і жити у злагоді попри культурні відмінності» [14].

Література

1. Білорус О.Г. Глобалізація та національна стратегія України. – К., 2001.; Білоус О.Г. Економічна система глобалізму. – К., 2003; Галкин А. А. О глобализации без иллюзий // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М., 2002.; Долгов С.И. Глобализация экономики. – М., 1998.; Панарин А. Искушение глобализмом. – М., 2002.

2. Козлітін В.Д. Глобалізація: дискусії про сутність, причини та перспективи світових глобалізаційних процесів наприкінці XX на початку XXI ст. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2004. – Вип. 16. – С.27-33.

3. Лановик Б.Д., Гром’як Р.Т., Траф’як М.В. та ін. Історія української еміграції. – К., 1997. – С.18.

4. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. / О. В. Картунов. – К. – 1999. – 300 с.

5. Попок А.А., Лазебник С.Ю. Історична батьківщина – діаспора: європейський досвід взаємин. – К., 2003. – 152с.; Кардаш П., Кот С. Українці в світі. – К., 1995.; Українці у світі: Довідник / В.М. Воронін, С.А. Дроздовська (авт.-упоряд.). – К., 2005. – 143с.

6. Ключковська І. Новітні явища у діаспорі. Світовий та український контекст.// Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації», 18-20 червня 2008 р., Львів. – Л., 2008. – С. 41-47.

7. Кривда Н.Ю. Українська діаспора: досвід культуро творення. – К., 2008. – С.262.

8. Е. Познякова Проблеми інтеграції в чужоземне середовище та збереження національної ідентичності //www.kobza.com.ua

9. Чернова К.О. Українська діаспора як соціокультурна система. – К., 2007. – С.79.

10. Попков В.Д. Феномен этнических диаспор. – М., 2003. – С. 42.

11. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття. – К., 2003. – С.251.

12. Шаблій О. Україна людність// Блій Г. де, Муллер Пітер, Шаблій Олег. Географія: світи, регіони, концепти. – К., 2004. – С.171-172.

13. Гумниць Н. Глобальний український простір: сьогодення й історична перспектива // Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації», 18-20 червня 2008 р., Львів. – Л., 2008. – С. 184-185.

14. Погоріла Н. Глобалізація та Євросоюз: чотири погляди з України // http://dialogs.org.ua

ЛІЛІЯ ТЕРЕЩЕНКО-КАЙДАН

УКРАЇНСЬКА РУКОПИСНА СПАДЩИНА ЯК ЧАСТИНА СКАРБУ ГРЕЦЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРІВ

Українська держава має 129 етносів. Серед цих етносів чільне місце посідають греки. Етнічні грецькі осередки розміщуються всією територією України. Найвідоміші з них у Києві, в Маріуполі, в Криму, в Одесі, в Ніжині, у Львові тощо. Ці осередки, товариства, меншини мають все необхідне для збереження власної культури, мови й традицій. При грецьких товариствах вивчається грецька мова, опановуються основи народнопісенної та танцювальної творчості, в грецьких церквах править грецька служба та звучить грецький церковний спів. Таким чином на українських землях зберігається грецьке культурне й духовне надбання.

Інша картина відкривається перед українцями, що потрапляють до Греції. Грецька країна надає українцям можливість познайомитися з грецькою культурою, доторкнутися до грецької старовини, побачити пам’ятки грецької архітектури. Тобто Греція знайомить українця з власною, грецькою культурою. А яким же чином самореалізовуються українці в Греції, як вони зберігають власну культуру в цій країні?

Останнім часом у Греції з’явилися центри українсько–грецької дружби, метою котрих є ознайомлення представників двох країн з культурними традиціями та сприяння взаємозв’язків між цими країнами. Засновником таких центрів у Греції є церква. Саме завдяки праці духівництва українські греки мають нагоду спілкування з етнічною країною, а громадяни України познайомитися з Грецією. Також, через це спілкування українці несуть до Греції й власну, українську культуру. Прикладом такого осередку є центр українсько-сербсько-грецької дружби, що знаходиться у м. Акрата, область Ахея, що на Пелопоннесі. Очолює цей центр священник, ієрей церкви Трьох Святителів, богослов Сатіріс Коскоріс

Більш ніж тисячолітній духовний зв’язок України з Грецією має свій відбиток і на сучасних взаємовідносинах. Осередками розповсюдження української культури та взаємозв’язків з Грецією є православні монастирі. Наприклад, під Салоніками діє монастир першомучеників Рафаїла, Миколи та Ірини, що заснований так званими понтійськими греками, вихідцями з країн СНД. Монастир створено у 90-х рр. ХХ ст. Це жіночий монастир з старостильним обрядом богослужбової практики. Настоятелем цього монастиря є єпископ Філофтей. Обряд в обителі проводиться грецькою мовою, а от співи мають слов’янські корені. Черниці монастиря трохи володіють російською мовою. Цікавим є те, що на стінах житлових приміщень монастиря розташовані сучасні слов’янські ікони, хоча у церквах, а їх в монастирі дві, – тільки грецькі. Зрозуміло, що ті черниці, що мешкають в стінах цього монастиря, принесли з собою з історичних батьківщин культуру та традиції тих країн, де вони жили раніше.

В даній роботі описано один з напрямків взаємовпливів двох культур України – Греції на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин. Але не менш цікавим є факт наявності цих зв’язків в історичному контексті. Мова йде про слов’янські рукописи, що зберігаються у сховищах грецьких монастирів.

Під час однієї з подорожей 2004 р. до наскельного монастиря Прусос, де в музеї цієї обителі було помічено Євангеліє, що писане слов’янськими літерами, нас зацікавили шляхи потрапляння цієї книги до грецького монастиря. Пізніше з’ясувалося, що це Євангеліє не поодиноке. Виявляється, що слов’янські рукописи зберігаються в багатьох монастирях Греції. А з розмов з місцевим чернецтвом з’ясовано, що наявний фонд слов’янських рукописів дуже сильно спустошений пожежами та чотирьохсотлітнім турецьким поневоленням Греції. Прикладом тому є наскельний монастир ікони Пресвятої Богородиці Елеонса. Засновано цей монастир у Х ст., але, численні пожежі знищили рукописне надбання цього монастиря. І тепер нам ніколи не дізнатися, яким скарбом володів цей монастир, які кодекси знаходилися у його сховищах.

Головною скарбницею кирилічних слов’янських рукописів Греції є Св. гора Афон. В основному всі відомі з друкованої літератури кирилічні пам’ятки, що зберігаються на території Греції, знаходяться на Афоні. Наші дослідження ж підтвердили те, що принаймні у чотирьох монастирях на Афоні є наявними ці пам’ятки. Це монастир Св. целітеля Пантелеймона, що вважається “руським” тобто російським монастирем, сербський монастир Хіландар, український монастир Пантократор та болгарський – Зограф. Всі чотири монастирі мають зв’язок зі слов’янськими країнами: а саме з Україною, Росією, Болгарією та Сербією. Слов’янські рукописи, а відповідно й церковні традиції на Афон потрапляли разом із ченцями, що приходили туди з різних країн й засновували монастирі.

Крім Афону слов’янські кириличні рукописи зустрічаємо в серці грецького православ’я в Метеорах. Здавалося б недоступні скелі не повинні допустити проникнення інших традицій, іншої писемності, можливо й співу, ніж грецький. Але, сім основних діючих зараз монастирів мають у своїх скарбницях слов’янські рукописи. Як вони потрапили до цих монастирів нам поки що не відомо. Можливо хтось з поломників завіз та залишив, можливо і тут як і на Афоні знаходилося слов’яномовне чернецтво, а можливо це подарунки.

Крім Метеор та Афону слов’янські рукописи помічені нами у наскельних монастирях, що біля Патр на Пелопоннесі. Це чоловічий монастир Преображення Господнього та жіночий монастир на честь ікони Пресвятої Богородиці Вонаква. Обидва монастирі старовинні – Х ст., мають багату історію. В своїх скарбницях зберігають чудотворні ікони, мощі, рукописи, серед котрих є й слов’янські. Цей список духовних скарбниць слов’янського рукописного фонду можна подовжувати й далі.

За змістом слов’янські кириличні рукописи, що зберігаються у православних монастирях Греції в основному, це книги священноцерковні та церковнобогослужбові. До священноцерковних книг належать Євангеліє, Апостол та Псалтир, а до церковнобогослужбових – всі інші книги, що мають відношення до богослужбової практики. Такий жанровий розподіл кириличної рукописної літератури для православних монастирів є логічним.

Кириличний рукописний фонд сучасної Греції зовсім не вивчений. Він потребує централізації, зборів, каталогів, описів, дослідження. Перед українською (слов’янською) та грецькою наукою стоїть складне, але надзвичайно важливе завдання, зберегти наявний у Греції скарб слов’янської рукописної книги, поки чергові пожежі чи якісь негаразди не відібрали його в нас.

Євгеній Левін

РОМАНТИЗОВАНА ТА РЕАЛЬНА УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ О.РОЗЕНБАУМА

Тема пропонованої роботи може, на перший погляд, викликати подив. Яким чином творчість петербурзького барда може бути пов’язана з українською діаспорою? Ми спробуємо довести, що безпосередньо.

Українська тематика у творчості Олександра Розенбаума займає не провідне, але досить значне місце. Ми поставили перед собою такі завдання:

1. З’ясувати, чим обумовлений інтерес Олександра Розенбаума до української тематики.
2. Виявити, які саме аспекти цієї теми найбільш цікавлять митця.
3. Дослідити проблеми, які ставить перед собою автор при реалізації української тематики, і актуальність цих проблем у нашому сьогоденні.
4. Визначити лексичні особливості творів Розенбаума на українську тематику та їхню стилістичну роль.

Розвідка „Євреї Ніжина”, вміщена у збірці „Ніжинська старовина”, містить відомості про походження Олександра Розенбаума: його батько, нащадок родин Тарнопольських та Розенбеймів, народився в Ніжині і в трирічному віці був вивезений батьками до Ленінграду. Родинні зв’язки з близькими та друзями, що залишилися на Чернігівщині, збереглися у подальшому. Сам Олександр Якович проводив майже кожні літні канікули у чернігівських рідних. Під час концертів у Львові він відзначав, що володіє українською мовою, і навіть пропонував спілкування цією мовою з аудиторією.

У творчості митця українська тематика з’являється вперше у студентські роки. Інтерес до України підігрівався художньою літературою, створеною на її теренах. Зокрема, „Одеські оповідання” Ісаака Бабеля надихнули Розенбаума на створення кількох пісень, присвячених так званому „блатному” світу. Для інститутського капусника були практично одночасно, з легкістю, написані одеські пісні, навіяні постаттю героя Ісаака Бабеля Бенею Кріком. В подальшому з’явився цілий цикл таких пісень. За одну з них під час навчання Олександр Розенбаум отримав „Приз глядацьких симпатій” на Київському фестивалі. Пісні, які писалися під впливом творчості Бабеля, стилізовані під українсько-єврейську Одесу, що відображається за допомогою відповідної лексики, перш за все українізмів, притаманних одеській говірці початку ХХ століття. Українізми можна поділити на лексичні (слова, що існують в українській мові, але відсутні у російській лексиці) та граматичні (відмінкові форми, непритаманні російській мові, але традиційні для мови української).

На улице Гороховой ажиотаж,
Урицкий всю ЧК вооружает.
Всё потому, что в Питер в свой гастрольный вояж
С Одессы-мамы урки приезжают.
А было это летом, в восемнадцатый год,
Убили Мишку в Питере с нагана.
На сходке порешили отомстить за него
Ребята загорелые с Лимана.
Майданщик молдаван и толстая Кармен,
Шо первая барыга на Привозе.
Четырнадцать мокрушников с собой взял Семен,
Горячий был народ на паровозе.
Уже чух-чух пары, кондуктор дал свисток,
Прощальный поцелуй, стакан горилки.
С Одессы-мамы дунет ветер, вей, ветерок
До самой петроградской пересылки.

Досить розповсюдженим явищем у творчості Розенбаума є також фонетичні українізми, зокрема звукові. Перш за все, це вживання фрикативного **ґ** замість російського **г**.

Нинка, как картинка, с фраером ґребёть...

Ґалифе штабныя серыя на ём...

У циклі пісень, що були написані під впливом „Одеських оповідань”, є одна пісня, у якій згадується ім’я Бені Кріка. Але це не найпопулярніше ім’я у творах цього циклу. Як зауважує сам Розенбаум, „мой любимый герой Семен” проходить в нього через усі пісні, присвячені Одесі. Слід зауважити, що **Семен** — це чисто українське ім’я, на відміну від російського **Семён** або єврейського **Шимон**. Пісня, про яку було згадано вище, називається „Я — Семен, в законе вор”, і вже перша строфа цього тексту показує, наскільки близькими автору були твори Ісаака Бабеля та українське місто Одеса.

Я — Семен, в законе вор, сам себе я прокурор,
Беня Крик мне друг, сестра Нехама.
А братишкою — прибой, Молдаванка — дом родной,
А судьба моя — Одесса-мама.
Где я только не бывал, что я только не видал,
Но всегда к Лиману возвращался,
Слал монахам фраеров, и три дня ловил бычков,
И на золотом песке валялся.
Я — Семен, в законе вор, быстрым будет разговор,
Коли всё не так и время вышло.
В Дартаньяны не гаразд, бью я только один раз,
Ну а после этого не дышат.
Не за тыщи, не за грош тельник свой и брюки клёш
На шикарный фрак не променяю.
А понадобится вдруг, я прикинусь так, шо Дюк
С пьедестала слезет, будь я фраер.
Я — Семен, я всё сказал, може кто-то не догнал,
Это дело частное, кто знает.
Но хочу предупредить, очень даже может быть,
Старый Герц ещё жмура лабает.
Я — Семен, в законе вор, сам себе я прокурор,
Беня Крик мне друг, сестра Нехама.
А братишкою — прибой, Молдаванка — дом родной,
А судьба моя — Одесса-мама.

У розвідці „Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897-1990 рр..” дослідник Сергій Чорний визначає основні регіони розселення українців поза межами їхніх етнічних земель, що, згідно визначення «Вікіпедії», і є діаспорою. Суттєвими осередками української діаспори на теренах Російської Федерації є Дон та Кубань, де українці зберегли власну мову, звичаї та культуру.

Не дивно, що цей факт не міг не взяти до уваги Олександр Розенбаум, у творчості якого дуже багато пісень присвячені Україні та військовій тематиці. Це стилізація під пісні кубанських та донських козаків. Тут і „емігрантська” туга, і картини старовинного козачого побуту, і радість бойового життя... У піснях, що присвячені тематиці козацтва, дуже часто вживаються архаїзми, притаманні саме цій добі та цьому соціуму, які в українській мові зустрічаються частіше, ніж в російській, а також багато українізмів, Для прикладу можна взяти такі рядки:

С песнями да <u>гиканьем</u>, с <u>шашками</u> да <u>пиками</u>,
Едут-едут кубанцы по верхам...
За плетнями-<u>тынами</u> дядьки <u>чарки</u> сдвинули
Ждут <u>батьки</u> родимые в дом солдат...
Бабы наряжаются, <u>борщ</u> кипит...
Да сестрицу свою, девку <u>дюже</u> вредную...
На Ивана холод ждём, а в Святки лето снится...
На Дону-на Доне <u>гуливали</u> кони...
Вольная казачка <u>понад</u> речкой плачет...
<u>Доля</u> казачья, служба лихая...
Девица <u>в полоне</u> красоты своей...
Как не крепиться <u>батьке</u> седому...

У творчості Олександра Розенбаума романтична та реальна Україна тісно переплітаються між собою. З пісень про єврейські містечка та козацьке життя можна виділити одну чітку лінію: автор тужить за тими часами, які колись були реальністю, а в нашу епоху стали романтикою. Найкраще це підкреслюють наступні рядки з твору „Песня еврейского портного”:

...Жил один еврей, так он сказал, что всё проходит.
Солнце тоже, вэй, садится на закате дня,
Но оно ещё родится, жаль, что не в пример меня,
Кто же будет одевать их всех потом по моде...

Як зауважує бард, він дуже любить Україну, зокрема Одесу та Київ. Не випадково, що саме з Києвом пов’язане його творче теперішнє. Першою ознакою цього стала пісня „Зима”, що була подарована Дмитрові Гордону та Наталі Могілевській самим Розенбаумом. І от, нарешті, Олександр Розенбаум та Дмитро Гордон знялися разом у кліпі, що знімався саме в Києві, на пісню, написану Розенбаумом, „Клєтчатий”. Цей кліп знімав український кліпмейкер Максим Паперник, зйомки проводились на вулицях Києва, де Розенбаума зустрічали люди різного віку, різних соціальних прошарків, але всі вони ставились до нього як до свого: з теплом, розумінням, надією на нові зустрічі.
"КЛЕТЧАТЫЙ". Слова и музыка Александра Розенбаума

Клетчатый
Пиджак надет, отдам швартовы.
Платочек кливером на стакселе
Уносит от разлук.
Вечером
Пойду на улицу Садовую,
Где, чуть не доходя Крещатика,
Живет мой лучший друг.

Редко мы
Теперь с дружком вот так встречаемся,
То я отчалю на три месяца,
То он на буровой.
Жизнь течет,
Мы на нее не обижаемся.
Растет у Леши моя крестница,
Служить уходит мой.

Собирайся, друг, давно не виделись мы,
Недалеко "Метрополь",
Я с рейса, да и ты, видать, в порядке.

Будний день,
Он иногда бывает праздником,
Всего-то встретиться с товарищем
Да из дому удрать.
Мы идем,
И солнце ласковое дразнится,
Да и цветочница товар еще
Не продала с утра.

На кармане есть немного, дай-ка нам все,
Беги скорее домой,
Тебя ведь тоже кто-то ждет сегодня.

"Метрополь"...
Огромный зал не вдохновляет нас.

Мы сядем с Лешей в кабинетике
На третьем этаже.
"Метрополь"...
Тряхнем мы с другом стариной сейчас,
Простят пусть жены, на рассвете к ним
Вернемся... или же...

Наливай-ка, друг, давно не виделись мы,
Вовсю гудит "Метрополь".
Смотри, какие две "козы" напротив...

Клетчатый
Пиджак надет, отдам швартовы.
Платочек кливером на стакселе
Уносит от разлук.
Вечером
Пойду на улицу Садовую,
Где, чуть не доходя Крещатика,
Живет мой лучший друг.

У творчості Олександра Розенбаума дуже багато пісень присвячено темі війни, оскільки ця тематика дуже близька йому за духом та за способом життя. Автор багато разів іздив з концертами в Афганістан, де траплялися випадки, коли доводилось відкладати вбік гітару, брати свої інструменти та допомагати пораненим (за освітою Розенбаум — лікар), а іноді і йти з автоматом на допомогу солдатам. Але в піснях на цю тему є й твори про Велику Вітчизняну війну. Одним з перших у поезії Олександр Розенбаум торкається теми трагедії у Бабинім Яру, що символізує трагедію і біль України періоду ВОВ. Це не тільки трагедія українського єврейства, але й реквієм жертвам війни вцілому. Про Бабин Яр писали небагато авторів. Перш за все, це роман Фелікса Кузнєцова „Бабин Яр”, фільм Ефраїма Севели „Колискова” та повість Олександра Борщаговського „Дамський кравець”.

Як і прозові твори, пісня Розенбаума пронизана сумними та тужливими настроями. Це підкреслено добором відповідних мовних художніх засобів: епітетів, метафор, які показують, наскільки ця подія пройшла крізь серце автора. Пісня побудована на засобі антитези: минуле протиставлене сучасному. Крім того зустрічаються приховані порівняння („Слился с небом косогор...”) та анафори.

Бабий Яр

Слился с небом косогор,
И задумчивы каштаны.
Изумрудная растёт трава.
Да зелёный тот ковёр
Нынче кажется багряным,
И к нему клонится голова.
Молча здесь стоят люди,
Слышно, как шуршат платья.
Это Бабий Яр судеб.
Это кровь моих братьев.
Это Бабий Яр судеб.
Это кровь моих братьев.

До земли недалеко,
И рукой подать до неба.
В небо взмыл я и на землю сполз.
Вы простите, сёстры, то,
Что я с вами рядом не был,
Что в рыдания свой крик не вплёл.
Воздух напоён болью,
Солнце шириной в месяц.
Это Бабий Яр доли,

Это стон моих песен.
Ветры свежие летят
С запоздалым покаяньем,
Не услышать мёртвым истины.
И поэтому стоят
Люди в скорби и молчаньи
Под каштановыми листьями.
Боже, ну куда деться!
Суд мой самому страшен.
Это Бабий Яр детства.
Это плач сердец наших.

Пісня „Бабин Яр” була написана у 1991 році та присвячена річниці трагедії. На відміну від неї, пісня „Вечірня застольна” також була написана у 1991 році, але в колі друзів, українців, вона сповнена оптимізму, хоча і є дуже серйозною, навіть, в якійсь мірі, печальною. Але автор впевнений у тому, що все буде добре, та закликає до цієї впевненості всіх.

Вечерняя застольная

Чёрт с ними!
За столом сидим поём, пляшем..
Поднимем!
Эту чашу, за детей наших!..
И скинем с головы иней,
Поднимем, поднимем!
И скинем с головы иней,
Поднимем, поднимем...
За утро! И за свежий из полей ветер,
За друга, не дожившего до дней этих!
За память, что живет с нами,
Затянем, затянем!
За память, что живет с нами,
Затянем, затянем..
Бог в помощь
Всем живущим на земле людям.
Мир дому,
Где собак и лошадей любят!
За силу, что несут волны,
По полной, по полной!
За силу, что несут волны!
По полной, по полной..

Родные!
Нас живых ещё не так мало.
Поднимем!
За удачу на тропе шалой.
Чтоб ворон, да не по нам каркал,
По чарке, по чарке!
Чтоб ворон, да не по нам каркал,
По чарке, по чарке!

ЛЕОНІД ДУБИКІВСЬКИЙ
СТАНІСЛАВ ДУБИКІВСЬКИЙ

«ДУХ РУЇНИ» ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА І «БОГОСФЕРА» ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

Наука, яка шукає лише істину, забуваючи про справедливість, не має права на існування

Б. Кістяківський

До 100-річчя від дня народження Олега Ольжича видавництво «Смолоскип», Київ, перевидало статтю «Дух руїни», написану О.Ольжичем 1940 року [1] . *«Українська історія багата на великі й героїчні моменти, але досить в ній і темних та болючих сторінок, що їх воліли б ми часто виривати і не мати в цій великій книзі …. Та зріла суспільність не сміє боятися глянути правді в лице …».* Причиною трагічного розколу Організації Українських Націоналістів О.Ольжич вважав *«дух руїни, дух степу, який покутує в психічному складі нашого народу від княжої доби, через гетьманщину й визвольні змагання 1917-1920 років аж по сьогоднішній день…. Княжа Україна (Київська Держава) - велика імперія, що змарнувала свою силу у дрібних крамолах-усобицях та бунтах проти власної центральної влади, потуги, що спалилася в боротьбі сама з собою, коли – то замкнувся цілий уступ української історії зруйнуванням Києва сином Юрія Долгорукого Андрієм Боголюбським 1169 року….»*

«У нас цього духу руїни можна було усунути лише моральною силою, солідарною, моральною поставою громадянства взагалі, а провідних, відповідальних за долю українського народу одиниць, зокрема…. У цій вічній боротьбі творчого будуючого *духу зі стихією степу й руїни віримо твердо, що творчий дух переможе хаос і розклад, звідки б цей не походив й як не проявлявся, бо інакше не було б смислу в нашому житті і змаганні».*

Автор вступного слова Осип Зінкевич оцінює гостроту «невеликої, але блискучої», статті О.Ольжича називаючи розкол 10 лютого 1940 року «*первородним гріхом, що поширився й на інші національно-демократичні партії і організації незалежної України …, внаслідок цього дух руїни, замість завмерти, постійно оновлюється і оживає», і з цього можна зробити висновок, що і зовнішній чинник, німецький або російський, знаючи про наші традиційні, в генах закладені міжусобиці, відіграв, можливо і вирішальну роль в нашій бездержавності»* **!?**

Брошура «Дух руїни» доповнена післямовою - «*грунтовною розвідкою академіка Івана Дзюби, до 100-річчя від дня народження Олега Ольжича - «Українські усобиці як феномен світової історії».* Починається цей «дарунок» О.Ольжичу - *«самовбивчим українським розбратом, що болить нам, боліло поколінням наших предків , і, здається, болітиме нашим нащадкам, бо поки що не видно твердої надії на глибоке одужання» ….*

Невідомо, чи досягли мети автори видання «Духу руїни» 2007 року – «*нагадати можновладцям про трагічну і руйнівну роль міжусобиць в українській історії»,* але кожний, хто відчув як його «приковують до стовпа ганьби, як шкварчиш на інквізиційному кострищі несправедливості і дим всесвітнього сорому виїдає очі», неодмінно, невтомно шукатиме шлях, щоб стрімким, очищувальним ураганом очиститись від руйнівного Духу і сягнути Духа Істини!

Ключові слова: ідентифікація, ономастика

З`ясуйте значення слів і ви звільните людство від половини суперечок.

Рене Декарт

Дух істини, наука, справедливість, волхви, князі, хрещення Русі, церква, двовір`я, соборно-правність, Рутенія, Україна, Москва, Боже Великий єдиний, Русь-Україну храни, Народне правонеписаний закон-lex non scripta, мораль, амбідекстрія, отруєння історією, порочний круг-circulus vitiosus, ratio-розум, oratio-молитва, метрологія духовності, БОГ (абревіатура)

«БОГОСФЕРА» Володимира ВЕРНАДСЬКОГО. В 1930 роках Е.Леруа і Тейяр де Шарден ввели поняття «ноосфери», тобто такого роду оболонки Землі, в якій повинні виявлятися розум сотень мільйонів людей по всій планеті, однак вплив людського інтелекту і колективного розуму на геохімічні процеси виявився драматичним.

В цей же час В. Вернадський підняв тривогу і інформував світову громадскість про збільшення концентрації вуглекислого газу в атмосфері землі. Вчення В. Вернадського про планетарні процеси і про запобігання світової екологічної катастрофи покладено в основу Водневої Цивілізації Майбутнього (НуСу - Концепція) [6] , а «Меморандум» про нову екологічну концепцію передбачає неминучі фундаментальні зміни людського життя не тільки в *індустріальній сфері, але і в духовній* [7].

Скрижалі В.Вернадського [8]

-«Ми живемо ... в епоху найбільшого перелому. Філософська думка виявилася безсилою відшкодувати надію на об’єднуючу людство духовну єдність. Духовна єдність релігії виявилася утопією .... Релігійна думка розпалася на безліч течій. Безсилою опинилася і державна думка створити цю

життєво необхідну єдність людства у формі єдиної державної організації ....І саме в цей час, до початку XX ст., з'явилася в ясній реальній формі можлива для створення єдності людства сила - наукова думка, що переживає небувалий вибух творчості. Це сила геологічного характеру, підготовлена мільярдами років історії життя в біосфері. Вона виявилася вперше в історії людства у новій формі, з одного боку, у формі *логічної обов'язковості і логічної незаперечності її основних досягнень і, по-друге, у формі вселенськості, - в охопленні нею всієї біосфери, всього людства, - у створенні нової стадії її організованості* – ноосфери».

«Наука і наукова робота аж ніяк не є, взяті в цілому, результатом тільки роботи окремих вчених, їх свідомого шукання наукової істини. Фахівці, інженери та економісти - теоретики, прикладні хіміки, зоотехніки, агрономи, лікарі представляють всю творчу силу народу».

«Наука є прояв дії в суспільстві сукупності людського мислення». «Історія наукового знання, навіть як історія однієї з гуманітарних наук, ще не усвідомлена і не написана. Тільки в останні роки вона ледь починає виходити для нас за межі «біблійного» часу ... 8 -10 тисяч років тому».

Володимир Вернадський визначає наявність в науці трьох етапів мислення: "Наука має свою певну будову, в ній існує: 1- область фактів і узагальнень наукових, 2 – область емпірично встановлених фактів і емпірично отриманих узагальнень, які за своєю суттю не можуть бути реально оскаржувані». "Третя основа науки – науковий апарат фактів - система і класифікація наукових фактів, точність яких досягає межі, коли наукові факти можуть бути виражені в елементах простору - часу - кількісно і морфологічно". (А наступне , з допомогою гавристики).

Перша основа науки - "емпіричне встановлення фактів" за допомогою спостереження, синоніми: Споглядання, Бачення;

Друга основа науки -"емпіричне отримання узагальнень наукових", синоніми: Осмислення, Оглядини;

Третя основа науки - "науковий апарат фактів" - техніка упорядкування спостережень частковостей, синоніми: похибка, огріх оглядин, Гріх; Запишемо Три основи науки через синоніми: 1 – **Б**ачення, 2 – **О**глядини, 3 - **Г**ріх і з допомогою морфем - абревіатур, отримаємо слово **БОГ,** як наукове поняття: «Трьох основ науки», «Трьох етапів мислення», як найвищу духовну цінність суспільства, яке наукова думка «виковувала *крок за кроком і які тепер є її найнадійнішим надбанням і самим звичайним знаряддям».*

Серед 311 термінів і 26 визначень основних понять метрології початковими є «ТРИ»: 1) об'єкт; 2) вимірювальна техніка, 3) похибка; Результат вимірювання складається з: 1) середнє арифметичне n спостережень, 2) довірчий інтервал; 3) довірча ймовірність, наприклад*:* ***U = 1,018 ± 0,002 В. P = 0,95***

На службі у людства працює незліченна кількість «розумних» пристроїв, наприклад, електричні нагрівачі, печі, в яких реалізовано "Три етапи мислення" за допомогою термоелектричного перетворювача (термопари), пристрою порівняння температур (компаратора) і автогенератора-підсилювача (нагрівача).

У додатку до статті схематично представлено прилад - Контролограф, винайдений професором Яр. Цурковским, засновником теорії психічної контрольності для її вимірювання та тренінгів [9]. 1931 року , професор Яр. Цурковський, як директор Інституту психотехнічних досліджень, приїзджав з Катовіце в Москву на конгрес психологів і викликав там фурор. ;У «пам`яті» Контрологрофа Яр. Цурковского присутні елементи “Трьох етапів мислення”**.**

Додаток : Схематичне зображення Контрологрофа Яр. Цурковського, [8]

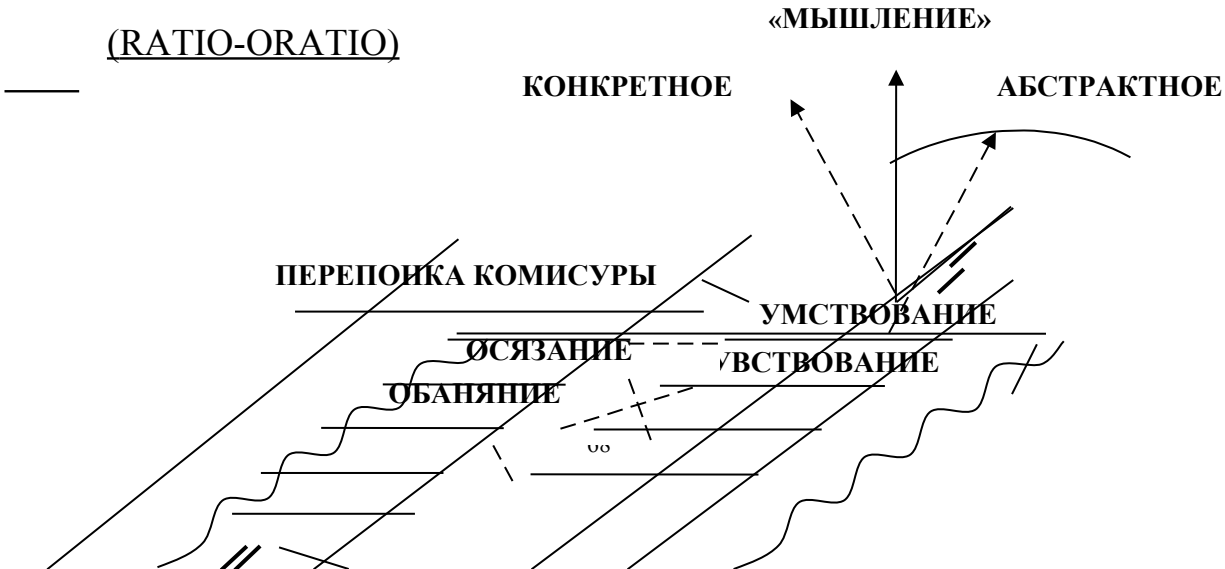

ВКУШЕНИЕ ВОСПРИЯТИЕ
СЛЫШАНИЕ ПАМЯТОВАНИЕ
ВИДЕНИЕ СМЫСЛОВАНИЕ

КОРА ЛОБНЫХ ДОЛЬ

ОСЬ АМБИДЕКСТРИИ

Література

1.Ольжич О. Дух руїни – К.: Смолоскип, 2007, - 52 с.

2.В.Вернадский, Размышления натуралиста, Научная мысль как планетарное явление, Книга вторая, Издательство «Наука», Москва, 1977.с-192.

3. Пантелеймон Куліш. Гісторія, том 6, Львів, Просвіта, 1910.

4. Костомаров М.І. "Закон Божий"(Книга буття українського народу),/«Лыбідь», КДУ, 1991,40 с. http://users.iptelecom.net.ua/~shluif/.

5.Борхес Х.Л. Письмена Бога.-М.: "Республика",-1994,-510с.

6. Int.J. Nuclear Hydrogen Production and Application, Vol.1, No.2, Paris, France, 2006, p.119.

7. Водородная Экономика и Водородная Обработка Материалов: Труды Пятой Международной конференции "ВОМ-2007", Донецк, 21-25 мая 2007 г.-Донецк: ДонНТУ, ДонИФЦ ИАУ, 2007.-952с./ Приложение: "Memorandum on a Novel IAHE Conception of Hydrogen Civilization of the Future".

8. Дубиковский Л.Ф. «Научная мысль...» В. Вернадского как Мессия «Водородной Цивилизации»/ Книга тезисов XI-ой Международной Конференции «Водородное материаловедение и химия углеродных наноматериалов»,ICHMS`2009,Ялта, Крым,2009,1168 с.

9. Шендеровський В. Нехай не згасне світ науки. Книга третя. – К.:ВД «Простір», 2011- 344с.

ГАЛИНА РАЙБЕДЮК

ДИСИДЕНТСЬКА ПОЕЗІЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІЙ ПАРАДИГМІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

«Блаженні гнані за правду...» – ці слова з Біблії мимоволі приходять на думку, коли зблизька знайомишся з життям і творчістю українських дисидентів. В умовах політичних «заморозків» застійних 70-х років у державі вони зробили однозначний вибір щодо балансування між стратенством і пристосуванством у вирішенні афористично сформульованої Л.Костенко дилеми: «Одне із двох – або люби свободу, / або залеж від милості владик» [9, с.489]. У Святому Письмі написано: «Як основи зруйновано, – що тоді праведний зробить?» [1, с.613]. Він може боротись за істину, любов і добро. Що ж до митця, то його талант – власність не особиста, а тому суд над ним значно вищий, аніж спеціально введені до карного кодексу України статті (ст.62. Ч.1, ст.187), які інкримінували інакодумцям як злочин їхнє Слово правди, свободи, патріотизму. Поезія дисидентів про споконвічну боротьбу людини за право бути собою розхитувала міцні основи тоталітарної системи, в якій сповідувалось єдине правило суспільного буття: «Чим нижчий раб, тим імперія вища» (Т.Мельничук).

Феномен літературного дисидентства, репрезентований такими вже відомими сьогодні постатями, як В.Стус, І.Світличний, М.Руденко, І.Калинець, С.Сапеляк, Т.Мельничук, І.Сокульський, Ю.Литвин та ін., становить собою неординарне явище в історії національної культури. Це поети «індивідуальних духовних зусиль, затятої надії, подвижництва і стоїцизму» [19, с.11]. Доля призначила їм «обстоювати й берегти українську духовність, рятувати український духовний космос від руйнування та поглинання його хаосом імперської тоталітарної системи» [12, с.59].

Горді лицарі духу, апостоли непокори, в’язні сумління не спасували перед імперським канчуком. Нехай із надламаними крилами, вони все ж прагнули до високості – до вічного неба краси й правди, неба людяності. І.Кошелівець у передмові до «Вибраного» Є.Сверстюка (Мюнхен, 1979) охарактеризував моральні пріоритети дисидента, що їх можна припасувати до когорти всіх тих, хто мріяв відкрити «калиновими ключами велику браму до волі» (Д.Гриньків). Ідеться про шляхетність натури, «чисте душевне тепло, яке, недоторкано збережене в оточенні номенклатурних монстрів, випромінюється з кожного написаного рядка» [11, с.9]. Гілель Бутман у «Табірному спогаді» стверджує, що з дисидентського руху виросла «плеяда борців, які поєднували в собі любов до свого народу і готовність жертвувати собою заради створення вільної України з гуманними традиціями» [4, с.474]. Т.Мельничук назвав це покоління лицарів незламного духу неофітами й образно окреслив їх страдницьку путь:

Неофіти ідуть,
Кам’яна їхня путь,
Кам’яна, бо їх бито камінням…
Світ тремтить, наче ртуть:
Неофіти ідуть!
Ідуть і несуть,
Наче рану Христову – Вкраїну [13, с.49].

Художня творчість дисидентів, що розвивалася в межах потужного шістдесятництва, одразу постала в індивідуально окреслених іпостасях – і в тематичному, й у жанрово-стильовому планах. Водночас їх єднали спільні риси ідеології, які визначили високу естетику, гуманізм культури та морально виважену етику буття. В’язні сумління (так називають дисидентів) різні за типом художнього мислення, іманентними засобами поетичного вислову, врешті – рівнем таланту, однак одностайні в зорієнтованості на екзистенційне бачення світу й унікальність людини в ньому, її право на власне життя, самоозначення, саморух, «самособоюнаповнення» (В.Стус). Шукання правди й чесна громадянська позиція, неприйняття фальші «істин»-фікцій (М.Коцюбинська), протистояння нормативній соціалістичній поетиці, виступ проти етичного та національного нігілізму, культивування «вічних» мотивів у творчості – такі спільні домінанти художньо-філософської системи та морально-етичної концепції дають підстави для допусту про своєрідний дискурс у літературному процесі означеної пори, що відчутно впливав на його естетичний клімат. Дисиденти жили географічно на різних територіях, не всі були знайомі між собою, в багатьох аспектах орієнтувалися на різні культурні парадигми, тому йдеться не про мистецьке угрупування чи школу, а радше про тенденцію в літературному процесі. Про самих же дисидентів можна говорити як про літературне покоління – з огляду на інтелектуальну та духовну єдність його представників і контекстуальність їх поезії, а також на відповідність між художньою структурою дисидентського тексту та мисленнєвими структурами й біографіями (особистими й творчими) кожного з в’язнів сумління.

Дисидентів офіційно оголосили «особливо небезпечними державними злочинцями», силоміць відлучили від нормального людського життя й творчості. А тяжким державним злочином влада офіційно визнала вельми скромні з позиції абсолюту завдання, висунуті плеядою шістдесятників, з якої наприкінці 60-х років і виокремилась когорта представників нонконформістської літератури. Це були письменники, котрі в умовах новітньої інквізиції жили за кодексом Честі, Правди й Совісті, творили заради й в ім’я своєї нації та всього людства. Вони «обстоювали право здорового глузду, повернення словам і поняттям їхнього питомого смислу, можливість говорити правду про очевидне, про те, що король, вбрання якого підносять до небес, насправді голий, а зневажена замурзана Попелюшка – прекрасна. Що не можна любити людство, зневажаючи власну матір. Не можна будувати культуру, не знаючи її в усьому багатстві, без лакун і спотворень. Не можна мислити й творити в атмосфері незліченних табу. І ще і ще такі ж абеткові істини. Справді, «примітив», як про це подекуди говорять сьогодні люди, які не дихали тим повітрям, говорять з презирливою поблажливістю й легковажною, нічим не оплаченою зверхністю» [10, с.7]. Однак найбільшим «злочином» інакодумців було їхнє Слово – «божий дар, а можновладцям – виклик. / І бунт для всемовчальних благоденств» (І.Світличний).

Тож цілком зрозуміло, що сама тема дисидентства як руху опору в умовах тоталітарної дійсності була «поза межами можливого» (І.Франко), як і видання та наукове осмислення творчості його репрезентантів. Тему дисидентів в українському інформаційному просторі й досі розкрито мало, незважаючи на те, що останніми роками побачила світ ціла бібліотека їх художньої спадщини, яка донедавна перебувала під сімома замками спецслужб (твори В.Стуса, І.Світличного, І.Калинця,

М.Руденка, С.Сапеляка, Т.Мельничука), з’явилася низка ґрунтовних літературознавчих розвідок, присвячених висвітленню літературного дисидентства (праці О.Бровко, І.Дзюби, В.Івашка, К.Москальця, М.Коцюбинської, І.Онікієнко, Е.Соловей, Д.Стуса). Сьогодні ще не створено комплексного дослідження феномена літературного дисидентства як естетичного тексту. І важливу роль у цьому мають зіграти неоціненні праці, написані еміграційними авторами по так би мовити «гарячих слідах» на основі переданих за кордон із-за ґрат дисидентських матеріалів (художні твори, листи, публіцистика тощо).

І.Качуровський у післяслові до еміграційного видання книги М.Руденка «Прозріння» (Торонто, 1978) писав, що радянську політику в галузі літератури можна звести до кількох основних позицій, серед яких на першому плані – «замовчувати небажаних», а «коли не можна промовчати – очорнювати» [7]. Саме з «небажаних» влада й розпочала масову розправу за їх вільнодумство й неприйняття її лицемірства та брехні. Саме їхнім «крамольним» творам вона поставила міцний заслін, а їм самим – тюрми, заслання, фізичне знищення. В одному з інтерв’ю радіо «Свобода» (1985 р.), присвяченому В.Стусові, відома правозахисниця Н.Світлична свідчила, що основною причиною арештів інакодумців було «постійне намагання влади винищити паростки незалежної думки в національній культурі України» [16, с.102].

Осмислюючи широту масштабів розправи над творчою інтелігенцією, В.Стус у статті «Я обвинувачую» писав про КДБ як «організацію відверто шовіністичну й антиукраїнську, тому що вона зробила народ і без’язиким, і безголосим. Судові процеси 1972-1973 років на Україні – це суди над людською думкою […] над проявами синівської любови до свого народу» [23, с.440]. Як справедливо підкреслює М.Жулинський, «режим, який визрів на непримиренній боротьбі з будь-якими проявами і формами опозиції не міг допустити, щоб хтось знизу, з власної ініціативи і без «згоди» згори розпочинав якість роботи по реставрації фасаду імперії. Автоматично цих ініціативних, яких спровокувала на такі дії хрущовська «відлига», зараховували до політичних опозиціонерів, і тому їх треба було, за логікою сталінської боротьби з опозицією, ізолювати, судити, запроторювати в концтабори чи в психіатричні лікарні» [27, с.44]. Дисидент І.Сокульський у статті «За право бути українцем», друкованій на шпальтах лондонського журналу «Визвольний шлях», з цього приводу писав: «Першою (елементарною) умовою мого існування як особистості є право бути українцем з усіма наслідками, які з цього випливають. Усе моє свідоме життя свідчить, що права на Україну не мав і не маю. На своєму власному досвіді переконався: українцеві немає іншого місця, крім в’язниці або «психушки» [24, с.38].

Художня творчість українських поетів-дисидентів 60-80-х років ХХ століття, анафемованих за радянського часу з відомих політичних причин, тільки сьогодні відкривається широкому читацькому загалу. По-новому постає перед нами безсмертність музи, що дарувала натхнення В.Стусові, І.Калинцю, І.Світличному, Т.Мельничуку, М.Руденкові, С.Сапеляку, Ю.Литвину, І.Сокульському та ін. Магнетична сила їх ідей у культурі притягала до цього феномена не один десяток митців, які в період застійних часів в Україні стали яскравими представниками нонконформістської літератури. Для сучасного читача дисидентська лірика є вкрай важливим свідченням про час, який, за словами С.Сапеляка, визирав «із-за дроту мовчання тривалістю в півсльози».

Поезія в’язнів сумління у 70-80-і роки друкувалась виключно за кордоном на сторінках періодичних видань (журнали: «Сучасність», «Визвольний шлях»), а також видавалась окремими книжками: «Ґратовані сонети» І.Світличного (Мюнхен, 1977), «За ґратами» М.Руденка, (Торонто, 1980), «День молодого листя» С.Сапеляка (Брюссель, 1980), «Із-за ґрат» Т.Мельничука (Торонто, 1982), «Палімпсести» В.Стуса (Мюнхен, 1986), «Невольнича муза» І.Калинця (Торонто, 1991). Ці та інші «арештовані» збірки останніми роками пробиваються на білий світ. Літературознавці поступово вводять їх у науковий обіг. Глибокий об’єктивний аналіз «ґратованої» лірики сьогодні неможливий без урахування праць таких еміграційних дослідників, як А.-Г. Горбач, Д.Гусар-Струк, О.Зінкевич, І.Качуровський, І.Кошелівець, М.Павлишин, Я.Славутич, О.Черненко, Ю.Шерех, А.Шум та ін., які в різні роки формували й доповнювали інтерпретаційну парадигму дисидентського тексту.

Чи не першою в еміграції рефлексією творчості дисидентів як явища духовної культури стала синтетична розвідка О.Черненко «Нове духовне світовідчування в поезіях українських дисидентів». Її основні тези були оприлюднені у виголошеній доповіді на конференції в Урбані 13 червня 1986 року, присвяченій В.Стусові. О цій порі про художню творчість в’язнів сумління на Заході було вже добре відомо – із самих поезій, друкованих наприкінці 70-х років переважно у Мюнхені або в Торонто, а також із передмов до збірок (напр., вступна стаття І.Кошелівця до «Ґратованих сонетів» І.Світличного) та рецензій і супровідних коментарів до окремих віршів (прим., невелика стаття А.-Г.Горбач «Поет з

заслання: Кілька слів до творчості Степана Сапеляка», що супроводжувала його «Притчу про час» на шпальтах журналу «Сучасність»).

Наукова розвідка О.Черненко мала узагальнюючий характер і стала новим словом у розмаїтті концепційних еміграційних парадигм щодо феномена українських поетів-дисидентів. Основний вектор її інтерпретаційної стратегії пов’язаний із прагненням вивести художній феномен літературного дисидентства з ідеологічного простору у філософсько-естетичний. Авторка статті вбачає в постатях дисидентів появу людини-бунтівника з новою духовною свідомістю та глибоким духовним світовідчуванням. Відтак тематичним осереддям їхньої лірики, невіддільним від філософського автопортрета «homo dissidens», вона цілком справедливо вважає «бунт людини, який народжує незнищимі вартості духовної єдності світу, через цілковите зречення від себе самого» [25, с.445]. Джерелом виникнення естетичної концепції в’язнів сумління, що є об’єднуючим началом їх художньо-філософської системи, О.Черненко однозначно визнає духовну поставу Г.Сковороди, традиція інакомислення якого сформувала ідейно-тематичні домінанти дисидентського тексту.

Більшість поезій в’язнів сумління функціонує в проблемному полі філософської антропології Г.Сковороди і становлять собою індивідуально інтерпретовані рефлексії таких визначальних в антропологічній концепції давньоукраїнського мислителя ідей, як антропоцентризм і гуманізм, риторика досвіду й артикуляція свободи, людська екзистенція, самопізнання й самовдосконалення індивіда, його самототожність, одухотворене поняття особистості «як діяльного центру» (Л.Тарнашинська).

З погляду присутності сковородинівського тексту найбільш характеристичним є В.Стус. У формуванні його естетичного ідеалу, в духовній еволюції Г.Сковорода зіграв вельми значущу роль. Емоційно-смислова енергія творів давнього філософа генерує художність текстів поета, їх духовний простір. Через спілкування із естетичною свідомістю свого попередника він пробивається до «самого себе». В передньому слові «Двоє слів читачеві» до збірки «Зимові дерева» читаємо таке його зізнання: «Один з найкращих друзів – Сковорода» [22, с.42]. Ім’я Г.Сковороди часто зустрічаємо в епістолярії поета, з якого видно, що давній мислитель був для нього джерелом творчої енергії, моральної витривалості й стоїцизму в умовах протистояння абсурдному світові. Їх єднають ненастанні пошуки сенсу буття, що є іманентною рисою філософської антропології. В центр своїх духовних осяянь вони ставлять феномен людини як основу літературного задуму та головний постулат філософії творчості.

Антропологічний вимір дисидентського тексту, що виявнює його гуманістичний потенціал, виключає імперсональність особистості, а тому інтенційований на гуманістичні засади буття. В.Стус у цьому сенсі (як, власне, й інші в’язні сумління), подібно до Г.Сковороди, є не лише літературним, але й морально-етичним гарантом гуманізму. В здеморалізованій атмосфері антигуманного тоталітарного суспільства («змертвілого світу») він реалізує ідеї давнього мислителя про людину, здатну до самотворення, «самособоюнаповнення» («Іди – мужній і сам себе помножуй…»). З цього погляду фіксуємо його зорієнтованість на екзистенційне бачення світу та унікальність людини в ньому, її право на власне життя, самоозначення, саморух («та, випроставши руки, у нестямі / ти проривайсь…»). Утративши незамінні, сакральні й надзвичайно дорогі святині, поет не вдається до оскаржувальних тривіальних інтонацій. У світі, що став «чорним кладовищем по нищеній землі», «поораною чорною дорогою», він, як і Г.Сковорода, вивищує, відриває «від землі на рівень справедливості» духовно суверенну особистість («Як легко, збувшися старих вериг, / почутись вільному, з собою в парі!»).

У поезії В.Стуса виразно прочитуються такі філософсько-антропологічні концепти давнього мислителя, як самопізнання і самопроростання індивідуального духу, «очищення, просвітлення, екстази» (Д.Чижевський), «вникнення у свій внутрішній світ», «другого народження» людини, її оновлення, прийняття у себе «зерна вічності». Відомо, що основною смисловою матрицею філософсько-антропологічної концепції Г.Сковороди була проблема осягнення людини, афористично сформульована словами Сократа: «Пізнай самого себе». Г.Сковорода нагадував, що в Мойсеєвих книгах майже 20 разів написано це: «Почуй себе», «Збагни себе» і замість ключа до всього подається те саме, що «Пізнай себе» [17, с.415]. В.Стус, як і Г.Сковорода, ставить у центр духовних осяянь не імперсонального індивіда, а «людину, що пізнає», порушуючи в такий спосіб важливе антропологічне завдання – «практика себе» («набуття себе»). Його «самособоюнаповнення» кореспондується із націленістю Г.Сковороди на «якусь надприродну вивершеність» (З.Геник-Березовська). Деякі вірші поета є художньою ілюстрацією екзистенційної ідеї ставання собою, розроблюваної Г.Сковородою в його діалозі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» й у багатьох інших творах: «Намагаймось пізнати самих себе. Таким чином можемо пізнати істинного чоловіка…» [17, с.202].

О.Черненко проводить ще одну антропоцентричну паралель, важливу, на її думку, для з’ясування духовних домінант дисидентської поезії. Вона, зокрема, говорить про етичне й естетичне підґрунтя художньої системи І.Калинця, просякнутість його лірики ідеями гуманізму та всесвітньої гармонії, зорієнтованість на універсальні буттєві категорії, свідоме дистанціювання від суспільно-громадянського утилітаризму. Особливу увагу дослідниця відводить характеристиці тематичного спектру творчості митця. В її інтерпретації на першому плані перебуває сковородинівська тема пізнання людиною власної природи та її гармонізації зі світом. У статті наведено численні потвердження свідомої орієнтації І.Калинця на Г.Сковороду – від назв творів (вінок сонетів «Сковорода»), епіграфів («Існує ця велика машина, машина всесвіту, але вона – сновид і тінь»), введення постаті філософа у власний текст («коли я вклонявся самому собі – став бездомним Сковородою») і до латентного розчинення сковородинівського тексту у власних віршах на рівні мотивів і образних структур.

Важливим джерелом естетики була філософія Г.Сковороди й для І.Світличного. Його вабило в ній ненастанне тяжінням давньоукраїнського мислителя до гармонії світу, органічне неприйняття ним відторгненості людини від співмірного їй способу життя, наслідком якого стає наруга над особистістю, світ насильства й фальші, з яким поет не хотів співіснувати. «Зовнішнім» проявником «співприсутності» Г.Сковороди в його в’язничній ліриці стали епіграфи. Так, за епіграф до одного із «ґратованих» сонетів («Він носить все своє з собою...») взято слова давньоукраїнського мислителя «Ничего я не желатель, / Кроме хлеба и воды». З інтенціями Г.Сковороди споріднює творчість дисидента й наскрізний мотив свободи («Несу свободу в суд, за грати…»).

Основний висновок свого дослідження щодо духовної сутності дисидентства О.Черненко лаконічно сформулювала в такий спосіб: «На сході Європи, в країні «homo sovieticus», де розум підпорядковано партійним штампам і бунтівників запроторено на заслання, бунт перетворився в повноту духовного відродження. Людина […] пізнала себе і віднайшла себе, а передусім віднайшла значення свого життя – свою дійсну сутність та істотність, – вона духовно виросла понад саму себе…» [25, с.450].

Настанови й самонастанови дисидентів, як і їх великого попередника, «акумулюють досвід людей, що, попри всі відмінності сповідуваних доктрин, уступають на шлях свідомого, усвідомленого життя, де начало духовне має безумовну перевагу над усім «приземленим» [20, с.255]. Особистий вибір в’язнів сумління (В.Стус: «Благословляю твою сваволю, / дорого долі, дорого болю»; Т.Мельничук: «Великі знали завчасно, що їх жде ешафот»; С.Сапеляк: «Співаємо блаженням непорочним / долю серця свого…»; Ю.Литвин: «А чи то доля, чи нечиста сила / Взяла і повела мене на гори»; І.Калинець: «прийми мій дим / як авелеву жертву» та ін.) оприявнює етичні координати їх художньої антропології, реалізує проблему автентичного буття, тобто, іманентну практичній філософії Г.Сковороди відповідність власного життя і сповідуваних ним ідеалів. Життя в’язнів сумління є символом трагедії цілої нації в абсурдному аморальному світі. З огляду на це, йдеться про ту високу ціну, яку заплатили дисиденти за досягнуту «узгодженості слова і діла» (Е.Соловей). А.Шум у передмові до еміграційного видання збірки С.Сапеляка «Без шаблі і Вітчизни» (Торонто, 1989) з цього приводу писала: «Поет має свою філософію життя і філософію поезії. Ці дві його філософії ідуть в парі. Поет визнає лиш тих поетів, життя яких віддзеркалює їхню поезію і навпаки. Бути поетом – це велика відповідальність, каже Сапеляк. З моментом, як в житті поет відрікається своїх ідеалів, він перестає бути поетом. Великі ті, що витримують до кінця: Шевченко, Стус» [15, с.9].

В українському літературознавстві наявна, з одного боку, канонізація постатей дисидентів як в’язнів сумління, а з іншого – реакція заперечення такого способу інтерпретації. Міркуючи про сучасний стан осмислення феномена В.Стуса, Дмитро Стус зауважує, що й сьогодні відчутне намагання «перетягнути поета на політичний бік, відтісняючи на маргінес його творчість і його духовну складову» [14, с.5]. В літературі ХХ століття справді годі шукати художні твори, що були б «настільки перейняті заповіданою українською історією проблематикою, а проте вони зовсім не надаються для утилітарної експлуатації в політичній боротьбі» [5, с.113]. І.Кошелівець писав, що українські поети-дисиденти здивували «світ протистоянням всемогутній потворі зла, яка щомиті може знищити їх фізично, але в люті своїй безсила зламати їх духовну міць. Над моральною безпринциповістю потвори їх підносить віра в їх право на власну думку, людську гідність, що в нашому українському випадку ідентичне з обороною національної гідності» [25, с.441].

У дисидентській ліриці чітко прочитується авторська позиція щодо національної проблематики, яку в’язні сумління свідомо культивували. Ю.Шерех у передмові «Трунок і трутизна» до еміграційного видання збірки В.Стуса «Палімпсести» (Мюнхен, 1986) підкреслював, що «тема і ідея України

проходить крізь усі поезії збірки. Чи поет каже про свою дружину й сина, про себе й свою самоту й німоту, про дроти Мордовії чи сопки Колими, про життя і смерть, – завжди і скрізь, названа чи не названа, стоїть за цим постать утраченої батьківщини, – і в пляні особистому утраченої, і в пляні національному» [26, с.105]. У «Таборовому зошиті» (запис 4) В.Стус писав: «…голови гнути я не збирався, бодай щоб там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину» [21, с.380]. Цілком усвідомлена егоцентричність образного самовираження, властива в’язням сумління, еманує національну визначеність ліричного суб’єкта, крізь якого проглядає повнокровний образ поета-громадянина, що засвідчує «Я-буття» українця й водночас «Ми-буття» народу. Суб’єкт дисидентської лірики актуалізує інтенції емпіричного автора через національну детермінованість і гуманістичний світогляд. Субстанційне «Я» дисидента співвіднесене із самосвідомістю як суб’єктивним психічним явищем і водночас явищем психічного життя всього українського народу. Творчо актуалізоване авторське «Я» в дисидентській ліриці невіддільне від усвідомлення поетом особистої присутності в історичному контексті національно буття, що бачиться йому ідеальним континуумом для самореалізації – соціальної, інтелектуальної, духовної. Однак, незважаючи на очевидну соціальну ангажованість тексту, жоден із в’язнів сумління не став «рабом поетичної публіцистики» (М.Коцюбинська). Ця ангажованість далека від риторичних і методологічних відповідників соціалістичній естетиці. Якщо й мати на увазі маніфестовану ними ідеологію, то вона вочевидь межує з «високою естетикою, як у випадку кола «вісниківців» [8, с.154]. У цьому сенсі показовими видаються висновки Я.Славутича щодо іманентних складових поетики «Ґратованих сонетів» І.Світличного, що їх можна стосувати до лірики всіх поетів задротів’я. Він, зокрема, називає такі змістово-формальні виміри дисидентського тексту, як «відвага у трактуванні національних проблем, сувора критика системи, талановите виконання, рідкісне уміння орудувати класичними формами й дати новий, свіжий вислів, соковита українська мова, як також людська гідність, пластично зображена в його творах» [18, с.354]. Отже, навіть виразна громадянська риторика дисидентського тексту не заступає в ньому універсального характеру втілюваних екзистенційних проблем, пов’язаних із амбівалентною суттю світобудови, що розгортається в межах новітнього есхатологічного міфу. Поезії дисидентів більшою чи меншою мірою виступають біографічними самоокресленнями, однак вони явили значно ширше явище, оскільки їм вдалося піднестися «понад обставинами біографії, понад всякі обставини побуту й географічної приналежності» [26, с.112].

Вести мову про художню творчість в’язнів сумління поза ідеологічними параметрами неможливо в принципі. Наукова вартість еміграційних праць полягає в діалектичному поєднанні естетичного й ідеологічного компонентів. Літературознавцям діаспори (і ранішого часу, й сьогодення) в більшості випадків вдалося їх збалансувати. Про це свідчить, наприклад, дослідження І.Качуровським художньої творчості І.Світличного, в якому основний акцент зроблено на майстерному поєднанні в його в’язничній ліриці «зеровської довершеності сонета» із «героїчною незламністю» [6, с.688]. В інтерпретації засланської поезії С.Сапеляка А.-Г.Горбач, поряд із біографічно зумовленими темами «жаху, самотності й болю», звертає особливу увагу на сюрреалістичні візії митця, відзначає «аметафоричність» та «звукову інструментацію» його авторського тексту, вирізняє «модерні форми» («ліричні мініатюри в прозі»), що, на її думку, вказують «на індивідуальний і сильний талант» [2]. Аналізуючи лірику І.Калинця, Д.Гусар-Струк у вступній статті до збірки «Невольнича муза» (Балтимор; Торонто, 1991) говорить про її високу поетичність, виділяє головні тематичні домінанти митця («оспівування культури, любовно-еротичне прагнення та суспільний протест»), виокремлює специфічні метафоричні структури в його індивідуальній художній системі [3]. Максимально повне введення в інтерпретаційне поле еміграційних праць і врахування надбань дослідників діаспори в означеній царині літературознавства становить перспективну лінію декодування дисидентського тексту як духовної субстанції.

Література

1. Біблія або Книга Святого Письма старого й нового заповіту. – К.: Українське біблійне товариство, 2002. – 1375 с.

2. Горбач А.-Г. Поет з заслання (кілька слів до творчости Степана Сапеляка) // Сучасність. – 1979. – Ч.4. – С.31-33.

3. Гусар-Струк Д. О. Невольнича муза, або як «орати метеликами» // Калинець І. Невольнича муза. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1991. – С.7-31.

4. «Доброокий»: Спогади про Івана Світличного. – К.: Час, 1998. – 572 с.

5. Івашко В. Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників // Світовид. – К.; Нью-Йорк, 1994. – Ч.III (16). – С.104-120.

6. Качуровський І.В. Критик і поет Іван Світличний // Качуровський І. Променисті сильвети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – Мюнхен, 2002. – С.677-691.

7. Качуровський І.В. Лірика Миколи Руденка [Післямова] // Руденко М. Прозріння. – Балтимор; Торонто: Смолоскип, 1978. – С.347-360.

8. Квіт С. М. Основи герменевтики: Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 192 с.

9. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559с.

10. Коцюбинська М.Х. Іван Світличний, шістдесятник // Коцюбинська М. Мої обрії: В 2 т. – К.: Мої обрії, 2004. – Т.2. – С.5-27.

11. Кошелівець І.М. Переднє слово // Сверстюк Є. Вибране. – Мюнхен: Сучасність, 1979. – С.3-6.

12. Мафтин Н.В. «Знов сниться нації легенда про ностальгійний дар євшану»: Дивосвіт поезії Ігоря Калинця // Дивослово. – 2004. – № 7. – С.59-63.

13. Мельничук Т.Ю. Із-за ґрат: Поезії. – Торонто: Смолоскип, 1982. – 83 с.

14. «…Народе мій, до тебе я ще верну…»: Ювілейна вчена рада Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, присвячена 70-літтю Василя Стуса // Слово і Час. – 2008. – №3. – С.3-11.

15. Сапеляк С.Є. Без шаблі і Вітчизни. – Торонто: Вид. дослідного ін-ту «Україніка», 1989. – 128 с.

16. Світлична Н.О. З передавань радіо «Свобода» // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 3. – С.99-104.

17. Сковорода Г.С. Твори: У 2 т. – К.: Обереги, 2005. – Т.1. – 528 с.

18. Славутич Я. Поезія Івана Світличного // Славутич Я.Меч і перо: Вибрані дослідження, статті та огляди. – К.: Дніпро, 1992. – С.337-355.

19. Соловей Е.С. У країні Лицарії, країні колядок // Калинець І. Слово триваюче: Поезії. – Харків: Фоліо, 1997. – С.5-11.

20. Соловей Е.С. Українська філософська лірика: Навчальний посібник із спецкурсу. – К.: Юніверс, 1998. – 368 с.

21. Стус В.С. Таборовий зошит: Вибрані твори. – К.: Факт, 2008. – 452 с.

22. Стус В.С. Твори: У 6 т., 9 кн. – Львів: Просвіта, 1994. – Т.1. – Кн.1. – 431 с.

23. Стус В.С. Твори: У 6 т., 9 кн. – Львів: Просвіта, 1994. – Т.4. – 544 с.

24. Українська Гельсинська Група. 1978-1982: Документи і матеріяли. – Торонто: Вид-во «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1983. – 988 с.

25. Черненко О. Нове духовне світовідчування в поезіях українських дисидентів // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.: У 4 кн. – К.: Рось, 1994. – Кн.3. – С.440-450.

26. Шерех Ю.В. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т.2. – С.105-135.

27. Шістдесятництво як явище, його витоки й наслідки // Слово і час. – 1997. – № 8. – С.40-55.

ОЛЕГ ТОМЧУК

ПОСТАТЬ МИХАЙЛА-ДРАЙ-ХМАРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЙНІЙ КРИТИЦІ

Наукова інтерпретація творчої спадщини М.Драй-Хмари (1889-1939) пов’язана з основними ідеями та загальними тенденціями сучасної гуманітаристики, насамперед із проблемами реінтерпретації проскрибованих радянським літературознавством художньо-мистецьких феноменів, концептуального переосмислення надбань національного мистецтва слова в контексті універсального культурного досвіду. Його поезія – здобуток одного з «грона п’ятірного» письменників-неокласиків (М.Зеров, М.Рильський, П.Филипович, Освальд Бургардт-Юрій Клен), яким у 1920-х роках судилось закладати підмурівок національної культури нової доби, а потім – пройти півстолітню ігнорацію та

забуття. Поет, перекладач, літературознавець, учений-славіст, один із активних учасників українського літературно-наукового життя означеної пори, послідовний європеїст, він лише через півстоліття після насильницької смерті на Колимі повернувся в духовну орбіту українського народу.

Художній доробок М.Драй-Хмари кількісно невеликий. Його складають оригінальні поезії збірки «Проростень» (1926), неопубліковані книжки «Сонячні марші» та «Залізний обрій», вірші та поеми поза збірками («Молода весна», «Поетові», «Лебеді», цикл «Сліпі», «Море», поеми «Поворот», «Ведмідь-гора», «Констанца» та ін.). Твори М.Драй-Хмари репрезентують високе мистецтво слова, зорієнтоване на класичну довершеність і витонченість художньої форми. Він сприймав і відтворював світ крізь призму культури – національної та світової органічно поєднував мотив самотності «з глибокою любов’ю до людини, природи та з героїчною поставою супроти ворожої дійсності» [10, с.227].

М.Драй-Хмарі, як і багатьом його талановитим сучасникам, «апостолам і мученикам» (М.Наєнко) радянської дійсності, на жаль, судилося працювати в атмосфері полювання за «ворожими елементами», коли «культивована теорія масовізму вимагала не простоти, а спрощення, не поезії, а заримованих гасел, не філософського заглиблення, а голої агітації» [18]. Його естетство й академізм виразно контрастували з творчістю багатьох радянських ортодоксів, що не мали нічого спільного зі справжньою літературою. «Апологети писаризму» звинувачували поета в аполітизмі та естетстві. До цих обвинувачень додались нагінки за питомий націоналізм. Еміграційний літературознавець Ю.Лавріненко підкреслював, що в когорті київських неокласиків М.Драй-Хмара і справді вирізнявся своєю громадянською снагою та «чітким духовим національно-політичним профілем» [10, с.226]. Мабуть, саме тому впродовж тривалого часу радянське літературознавство кваліфікувало його як «буржуазного естета » із «поправкою» на націоналізм. Адепти вульгарно-соціологічної методології прагнули віднайти в кожному творі митця ідеологічну сентенцію, наявність чи відсутність прямих соціальних підтекстів. Така критика (від 20-х років і донедавна), маючи статус офіційної, не могла ефективно окреслити стрижневі світоглядно-естетичні пріоритети поета. Дослідження його творчості було політично акцентованим, що й спричинило її вивчення в ідеологічному плані, а не в естетичному аспекті.

Постать М.Драй-Хмари поступово позбувається стереотипів, набуваючи того статусу, якого свого часу надав йому один із найкомпетентніших учених-філологів української діаспори Ю.Шерех, цілком справедливо назвавши «видатним» [17, с.102]. Однак і сьогодні, в період звільнення літературознавства від політичної ангажованості, актуально звучать застереження літературознавця: «Драй-Хмара «належить до поетів, недооцінених щодо сили й значності свого таланту і неправильно оцінених щодо його місця в літературному процесі» [17, с.96]. В багатьох випадках і подосі про поета говорять у зв’язку з колективним феноменом «неокласичного грона», що унеможливлює створення уявлення про індивідуальну духовну сутність митця. Попри незаперечне тяжіння до спільного естетичного ядра, кожен із неокласиків був самобутньою творчою особистістю. І саме М.Драй-Хмара найпереконливіше довів, «наскільки неподібними були вони – із «ґрона п’ятірного» [6, с.27]. В середовищі своїх колег по перу він «стояв трохи осібно […]. Та й стилістикою, поетикою письма не в усьому відповідав виробленому […] стереотипові «неокласика» [7, с.5].

Переломним етапом у власне науковому осмисленні спадщини М.Драй-Хмари стали праці еміграційних авторів (О.Ашер, В.Державина, Ю.Лавріненка, М.Неврлого, Е.Райса, Я.Славутича, Ю.Шереха та ін.), які перебували географічно й естетично поза межами ідеологічного диктату, а тому не визнавали міметичного сенсу літератури та її розуміння як буквального віддзеркалення суспільно-політичного життя. У їхніх працях проникливо розглянуто наріжні грані поетики митця, окреслено фундаментальні категорії його естетичної системи.

Найповніше представлена наукова інтерпретація творчості М.Драй-Хмари у студіях О.Ашер (доньки поета). Вона захистила в Сорбонському університеті дисертацію на тему: «М.Драй-Хмара і українська «неокласична» школа» (1967). Її дисертаційна робота вийшла окремою книгою (Asher O. A Ukrainian Poet in the Soviet Union. – Jersey City, Svoboda, 1959), що на сьогодні є найусебічнішим дослідженням монографічного характеру. Саме вона ініціювала в еміграції видання літературно-наукової спадщини М.Драй-Хмари (Нью-Йорк, 1964; Нью-Йорк, 1979) та найповнішого в материковій Україні зібрання його наукових праць, рецензій, щоденникових записів, епістолярію (Драй-Хмара М.П. Літературно-наукова спадщина / Упор. С.А.Гальченка, А.В.Ріпенко, О.Ф.Томчука; прим. С.А.Гальченка, Г.О.Костюка. – К.: Наукова думка, 2002. – 592 с.). В усіх збірниках О.Ашер виступила авторкою вступних статей. Їй належить і низка публікацій про поета англійською мовою (напр., «Ukrainian Poet’s Fate in the Soviet Union. «The Ukrainian Quarterly», vol. XIII, № 2, June 1957 та ін.).

О.Ашер оприлюднила спогади про батька, а також листи, що дуже цінні для з’ясування не тільки специфіки творчої індивідуальності М.Драй-Хмари, а й усього літературного покоління його сучасників (Asher O. Letters from the Gulag: The Life, Letters and Poetry of Michael Dray-Khmara. – New York, 1983). Її стаття «Переглядаючи батьків архів», уміщена в збірнику «Безсмертні» (Мюнхен, 1963), започаткувала вивчення архівних джерел творчості письменника [5]. В Україні вирішення поставленої проблеми продовжив В.Граб, який опублікував важливі фрагменти обох його слідчих справ (1933 р.; 1935 р.). Окремі праці О.Ашер присвячені вузьким аспектам художньої творчості митця. Так, у статті «Поетична мова Михайла Драй-Хмари» вона зосереджує увагу на особливостях індивідуального почерку митця, що, на її думку, значною мірою визначається «нахилом до слів архаїчних, які надавали його поезії свіжості й оригінальності» [4, с.45]. В іншій статті («Переклад поезій Михайла Драй-Хмари на французьку мову») порушено проблему сприйняття творчості поета в європейському світі, яка досліджується нею в контексті українсько-французьких літературних взаємин. Істотно й те, що О.Ашер одна з перших з’ясувала вплив західноєвропейського літературного процесу (насамперед французького) на формування естетичної системи поета, а також проаналізувала рецепцію його творчості у французьких перекладах і в критиці.

Літературознавці діаспори переважно схвально відгукувались про творчий доробок (оригінальний і перекладний) М.Драй-Хмари. Я.Славутич, наприклад, називає його «автором ніжних ліричних поезій» [14, с.44]. Французький славіст Е.Райс, аналізуючи лірику поета, стверджує, що його «ім’я прикметне», а творчий «фундамент грандіозний» [13, с.14]. О.Ашер переконує: «Поезії М.Драй-Хмари, з його сильною любов’ю до людей, з його ідеями, що заторкують найглибше в людській душі, із його великою артистичною вартістю, мають універсальне значення» [2, с.25]. Ю.Лавріненко узагальнює еміграційні оцінки поетичних здобутків М.Драй-Хмари висновком про те, що в цілому він представив «нове і значне літературне явище» [10, с.228].

Філологічне студіювання художньої творчості поета фактично започаткував Ю.Шерех. Він порушив проблему, яка й сьогодні залишається найбільш дискусійною в науковому осягненні творчої спадщини М.Драй-Хмари. Йдеться про синтетичну природу його стилю, в межах якого переплітаються в складних взаємозв’язках та співвідношеннях якості кількох течій і стилів, що становлять динамічну інтегровану цілісність. У художній системі митця, на думку Ю.Шереха, присутні однаковою мірою статика й динаміка, настанова на об’єктивність відображуваного й водночас потужний ліричний струмінь і висока емоційність вислову, раціональний тип художнього мислення та ірраціональна стихія, канонічні форми й авангардистські строфічні сполуки. Сталими ознаками поетики М.Драй-Хмари є пластичність образу, що характеризує естетичну парадигму неокласицизму, а також поліасоціативність, «кількапляновість» художніх структур. Висновки дослідника спрямовані на доведення вирішальної ролі символізму у становленні стильової манери М.Драй-Хмари. Він, зокрема, стверджує, що його творчість – «це типова поезія символіста і при тому видатного символіста» [17, с.96].

У праці «Легенда про український неокласицизм» подано низку цікавих спостережень над світоглядними засновками естетичної системи М.Драй-Хмари у типологічних зіставленнях із М.Зеровим та П.Филиповичем. Ю.Шерех руйнує стереотипне уявлення про виключно раціоналістичний тип художнього мислення поета, відзначає позитивний вплив фольклору на його творчість, дає ряд аргументованих трактувань багатьом образам-символам («порожній колос», «очервонена земля», «губи кам’яні», «серпневий вар», «голос малиновий»). Окремі думки Ю.Шереха сьогодні видаються принаймні дискусійними. Так, він категорично твердить, що в творах поета «неокласичне – зовнішнє і поверхове, може навіяне особистими впливами Мик.Зерова» [17, с.103]. Водночас ним не відкидається наявність у них елементів неокласицизму, наводяться характерні для неокласиків «ритмічні й строфічні схеми класицизму» [17, с.98].

Критика 20-х років неодноразово підкреслювала «спорідненість душ» (О.Ашер) М.Драй-Хмари і О.Блока. Істотно, що й сам поет писав про захоплення російським символістом, яке значною мірою й визначило у 20-х роках його стильові орієнтири. Перебуваючи вже на засланні, він нерідко звертався до поезії О.Блока. Так, в одному з листів в’язничного періоду читаємо: «Сьогодні мені сумно було. Я весь час згадував «Осеннюю любов» Блока» [8, с.385]. В матеріалах слідчої справи читаємо таке поетове «зізнання»: «В той час, коли Зеров і Рильський культивували класичний стиль, я довгий час відчував себе символістом» [15].

Окремі літературознавці сходяться на тому, що М.Драй-Хмара явив приклад синтезу ознак кількох стильових моделей. Так, М.Неврлий, не заперечуючи символістських ознак стилю поета (із символізму вийшла більшість поетів 20-х років, скажімо, П.Тичина, П.Филипович, М.Рильський,

Д.Загул та ін.), водночас говорить і про «неокласичну прозорість його образу, виразну і відшліфовану форму виразу», «любов до слова, майже ювелірну його обробку» [11, с.149]. Про синкретизм художнього стилю поета йдеться і в статтях О.Ашер: «Хоч музичність вірша Драй-Хмари і зв’язує його із школою символістів, досконала конструкція речень і відшліфованість слів-компонентів, які завжди гармонізують з формою вірша, характеризують його як майстра українського «неокласицизму» [3, с.8]. Ю.Лавріненко також зауважує в художньому світі митця очевидний синтез двох стильових стихій («зв’язок із символізмом», з одного боку, і «класицистичне карбування форми і образу» – з іншого) [10, с.227]. Е.Райс у своїй розвідці «Поезія Михайла Драй-Хмари» (1965) відстежує окремі елементи його сюрреалістичної поетики, акцентує «виключну яскравість і виразність», визначає їх як «геральдичну фантастику» [13, с.22].

Ю.Лавріненко звертає увагу на потребу вивчення синкретичної природи стилю М.Драй-Хмари, ведучи мову про синтез стильових стихій у його творчій практиці [10]. Слушні ідеї еміграційних літературознавців прийняли й розвинули дослідники материкової України (М.Жулинський, І.Заславський, В.Іванисенко, С.Крижанівський, І.Мунтян (Родіонова), І.Складаний, О.Томчук та ін.). Так, наприклад, І.Дзюба, автор передмови до «Вибраного» М.Драй-Хмари (К., 1989), доводить, що в його поезії «були елементи близькі до сюрреалізму, елементи «позараціоналістичної» поетичної мови, мови уяви, підсвідомості й інтуїції» [7, с.29]. В.Іванисенко підкреслює, що «творчість М.Драй-Хмари зазнала впливу багатьох поетів і шкіл, творчо ним засвоєних. Той факт, що поетика Драй-Хмари не вміщується в якусь одну художню систему, підтверджується і жанровим та ритміко-мелодійним різноманіттям його віршів» [9, с.257].

Стильові особливості поетики М.Драй-Хмари зумовлені багатьма чинниками, серед яких не останнє місце належить стильовій ситуації кінця XIX – початку XX століття не тільки в українській, а й у всій європейській літературі. Йдеться про контамінацію елементів різних художніх напрямів та естетичних теорій, зумовлених новою «філософією життя» в її різних модерних трансформаціях. За всієї відмінності, стильові модерні течії єднала орієнтація на красу як фундаментальну категорію, моделюючу мистецтво слова. Стиль М.Драй-Хмари, безумовно, відображав загальні тенденції доби, пов’язані зі стильовими закономірностями означеної пори. Разом з тим, поет створив власний художній світ, заявивши про органічну для нього стильову домінанту, що, як відомо, завжди «прояснює цілий ряд явищ стилю письменника як такого» [16, с.302].

Аналізуючи художній світ М.Драй-Хмари, гадаємо, не варто «вилущувати» з його творчості атрибутику конкретної стильової моделі, а сприймати її цілісно, як закономірний вияв індивідуальної мистецької субстанції з відповідними стрижневими змістово-формотворчими факторами. О.Ашер з цього приводу зауважує (і ми повністю поділяємо її позицію), що стильова манера М.Драй-Хмари відбиває позірні «впливи багатьох літературних шкіл разом з індивідуальною реакцією поета на всі ці впливи» [3, с.8].

Еміграційні дослідники розгортали тему творчо-наукової інтеграції М.Драй-Хмарою вищих духовних цінностей нації, її політичних і культурних спромог. О.Ашер у біографічному нарисі нью-йоркського видання його художніх творів (1964) переконувала, що «поглиблення національної свідомості свого народу – мета, якій він [М.Драй-Хмара] присвятив усе своє життя» [1, с.280]. Суголосний з нею і Я.Славутич. Він також вирізняє суспільно-громадські аспекти поезій М.Драй-Хмари, порівнює окремі відгуки «визвольної боротьби» в його творчості зі «страдницьким походом першого християнства» [14, с.43].

«Деідеологізація» авторського тексту поета багатьма сучасними літературознавцями звужує уявлення про його самототожність. Така «операція», за словами Я.Поліщука, «лише постулює витіснення однієї ідеологічної моделі іншою, натомість позбутися ідеологічного впливу неможливо» [12, с.448]. Акцентування національного елементу, таким чином, зумовлюється природою тексту М.Драй-Хмари, змістом його науково-критичних виступів та активною позицією щодо національного розвою української культури. (Це тема спеціального дослідження).

Літературно-критичні студії дослідників діаспори здатні відіграти сьогодні важливу роль у звільненні творчої постави М.Драй-Хмари від різного роду стереотипів (ідеологічних та естетичних). Тому актуалізація найпримітніших фактів рецепції його творчості в еміграційному літературно-критичному дискурсі видається важливим напрямком студіювання спадщини поета, придатним для осмислення й адекватного поцінування її естетичної вартості.

Література

1. Ашер О.М. Біографічний нарис // Драй-Хмара М. Поезії. – Нью-Йорк, 1964. – С.275-286.

2. Ашер О.М. До 100-річчя з дня народження Михайла Драй-Хмари // Сучасність. – 1989. – № 10 (342). – С.19-25.

3. Ашер О.М. Драй-Хмара як поет // Драй-Хмара М. Поезії. – Нью-Йорк, 1964. – С.7-23.

4. Ашер О.М. Поетична мова Михайла Драй-Хмари // Слово і час. – 1991. – № 9. – С.45-48.

5. Безсмертні: Збірник спогадів про М.Зерова, П.Филиповича і М.Драй-Хмару / Редактор текстів та примітки М.Ореста. – Мюнхен: Інститут літератури ім. М.Ореста, 1963. – 334 с.

6. Брюховецький В.С. Микола Зеров: Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1990. – 309 с.

7. Дзюба І.М. Він хотів «жить, творити на своїй землі…» // Драй-Хмара М. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – С.5-39.

8. Драй-Хмара М.П. З літературно-наукової спадщини / Записки НТШ. – Т.197. – Нью-Йорк, 1979. – 409 с.

9. Іванисенко В.П. Михайло Драй-Хмара // Письменники Радянської України: 20-30 роки. – К.: Радянський письменник, 1989. – С.235-263.

10. Лавріненко Ю.А. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – есей. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2001. – 794 с.

11. Неврлий М.Я. Українська радянська поезія 20-х років: Мікропортрети в художніх стилях і напрямах. – К.: Вища школа, 1991. – 271 с.

12. Поліщук Я.О. Простір ідеологічного впливу. До природи репрезентації // Український історичний збірник. – Краків, 2008. – Вип.2008. – С.428-443.

13. Райс Е. Поезія Михайла Драй-Хмари // Сучасність. – 1965. – № 7. – С.7-23.

14. Славутич Я. Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів. – К.: Либідь, 1992. – 183 с.

15. Слідча справа М.Драй-Хмари // Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Фонд 263. – Оп.1. – Спр.62245.

16. Теория литературных стилей: Современные аспекты изучения. – М.: Наука, 1982. – 437 с.

17. Шерех Ю.В. Легенда про український неоклясицизм // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т.1. – С.92-139.

18. Шудря М.А. Неокласики, або «гроно п’ятірне нездоланих співців» // Українська мова та література. – 1999. – Ч.7 (119).

ТЕТЯНА ЦИМБАЛ

«ДЕ РІДНИЙ КРАЙ, ТАМ І РАЙ»: ОБРАЗ БАТЬКІВЩИНИ У ФОЛЬКЛОРІ УКРАЇНСЬКИХ ІММІГРАНТІВ

Тема даної статті є логічним продовженням дослідження соціально-філософських аспектів проблеми еміграції у контексті авторської концепції буттєвісного укорінення людини [Див.: 3]. Проте в даному випадку акценти зміщені від загальної проблематики до розгляду міфологізації образу Батьківщини у фольклорі українських іммігрантів. Вибір теми обумовлений тим, що феномен міфологічної свідомості, на нашу думку, найбільш яскраво виявляється саме в умовах дистанціювання від рідного культурно-історичного ґрунту. Проблема еміграції взагалі могла б не привертати такої уваги дослідників, якби була явищем «на околиці суспільства». Проте «еміграція сьогодні стала діагнозом, що характеризує масову психологію. Цілі прошарки населення живуть де завгодно, тільки не в цій країні» [2, с. 151]. В Україні актуальність даного напрямку досліджень обумовлена різким зростанням кількості емігрантів за останні двадцять років. Сьогодні наша країна займає п’яте місце у світі за кількістю громадян, що виїхали за її межі.

Вважаємо необхідним зробити декілька попередніх зауважень щодо основних понять дослідження, а саме: міф та фольклор. До першого неодноразово зверталися філософи, культурологи, історики, визначаючи його таким чином: міф – це і життєвий світ (Л. Іонін), і категорія протосоціального (Т. Лукман), і розповідь про події, в яких відображено щаблі виходу людини з докультурного хаосу (Ф. Шеллінг). На думку деяких мислителів, за межами міфу взагалі немає нічого, крім нового міфу (Ф. Ніцше). Міф є історично первинною формою світогляду, способом моделювання та втілення соціальної реальності, способом ілюстрації культурно-історичного контексту. В сучасному філософському дискурсі міф розуміють не як певний текст, а як спосіб сприйняття та трактування дійсності, який ґрунтується на традиційних уявленнях про світ, мораль, співвідношенні реального та

надреального. Прагнення до міфологізації є важливою характеристикою свідомості людей, що виявляється на трьох рівнях: суспільства як цілісності, певної групи або спільноти та окремого індивіда. На нашу думку, міфологізація – це онтологічно обумовлений перманентний феномен, який постійно знаходиться в розвитку та може бути спрямованим як у минуле, так і в майбутнє.

Іммігрантські міфи мають особливе місце серед інших історико-географічних та суспільно-політичних міфів, та створюються з метою пояснення діаспори як особливого середовища збереження культурних цінностей Батьківщини, як способу самоствердження шляхом відкидання теперішнього оточення. Переселяючись в іншу країну, людина потрапляє у ситуацію квазібуття. Це і провокує посилену міфотворчість, виступаючи її каталізатором. Адже дистанціюючись від рідного культурно-історичного ґрунту, людина позбавляється своєї міфології, потрапляє у позаміфологічний простір. Тому й виникає потреба створення власних міфів. Останні представлені двома векторами: міфи-ідеалізації, що створюють романтичний позитивний образ Батьківщини, та негативні міфи, що виправдовують людину-емігранта. Проте більшість міфів імміграції все ж позитивні, мають компенсаторний характер, дозволяючи зберегти зв'язки з Батьківщиною або скоріше з її міфологізованим образом.

Найбільш яскраво міфологізація образу Батьківщини в імміграції виявляється в особливому виді культурної практики – у фольклорі. Останній є сукупністю вербально-динамічних явищ народної творчості. Серед існуючих у сучасному науковому дискурсі визначень фольклору автору найбільше імпонує думка американського культуролога М. Белла: «Фольклор – це культура повсякденного життя. …Це культура безперервності, що керується традиціями та надіями, що життя, яким живе спільнота здавна, буде незмінним» [4, с. 132]. Проте фольклор відображує не тільки часовий зв'язок, але й відповідає на виклики теперішнього часу. Саме цим пояснюється активна фольклорна творчість іммігрантів і в цьому полягає її особливість.

Найбільш розповсюдженими формами українського іммігрантського фольклору є пісні та прислів'я. Якщо у піснях ми можемо знайти приклади як ідеалізації образу Батьківщини, так і негативного ставлення до неї, що «позбавилась» своїх дітей, то в прислів'ях спостерігаємо виключно ідеалізацію. Наприклад: «Де рідний край, там і рай. Людина без рідної землі, як соловей без гнізда. За рідною землею і в небі сумно. Грудка рідної землі дорожча за золото». У той же час прислів'я про чужу землю відображують протилежні емоції: «Заїдеш у чужину, то хоч і бородатий – а все сиротина. Рідна сторона – мати, чужина – мачуха. Свій край як рай, а чужина як домовина».

Найбільш цікавий з точки зору міфологізації та ідеалізації образу Батьківщини пісенний фольклор українських іммігрантів. Пісні іммігрантів впродовж тривалого часу вважалися виключно «заробітчанськими». Мається на увазі перша хвиля української еміграції кінця XIX – початку XX століть до Канади, що обумовлена економічними причинами. Дійсно, цей період найбільш яскраво представлений у фольклорі, на відміну від політичної еміграції наступних періодів. Пояснюється така ситуація тим, що політичні біженці або вигнанці належали за походженням до інтелігенції, а тому займалися індивідуальною авторською творчістю, а не колективною народною, що є характерним для сільських жителів. Українські ж селяни в імміграції потрапляли в ситуацію жорсткої дискримінації. Не розуміючи мови, звичаїв, стилю життя у новій країні, вони почувалися абсолютно безпорадними, самотніми, чужими, викинутими з життя:

Ходжу по Канаді та й милі рахую.
Где м'я ніч захопить, там і ночую.
Писав би я листи, та й вже папір маю.
Пішов би на пошту – дороги не знаю.
Вже й знаю дорогу, то не знаю мови.
Бідний же я бідний в канадській недолі [Див.: 5].

Особливо гостро переживали самотність ті, хто залишив на Батьківщині сім'ю:

Лишив тата, лишив маму й молоду дівчину,
А сам пішов в Америку – мало не загинув.
Лишив жінку, лишив діти, лишив рідну мати,
А сам пішов в Америку свій вік марнувати.

Прибуваючи до Америки іммігранти першої хвилі дуже гостро відчували безвихідь, адже розуміли проблематичність повернення на Батьківщину. Їхні пісні народжувалися ще під час стомливої подорожі через океан, у нелюдських умовах. Пізніше стан погіршувався надзвичайно важкими умовами праці та бажанням хоч би померти на Батьківщині та бути похованими у рідній землі:

Я в чужині загибаю, Ох ти, Боже милостивий,

Марно життя йде. Верни мя домів.
Звідти легше вітер віє, То ж мя серце туди тягне,
Де родинний край. Тут і сну нема.
За родиною глядаю, Хоч почую ще раз милий
Але ж вона, де? Звук родинних слів.
Там інакше вечоріє, Поки серце там не всохне,
Там то серцю рай. Не усхне сльоза.

Як бачимо, ідеалізація та міфологізація образу Батьківщини розпочинається з певних відчуттів – зорових, слухових тощо, які линуть у саме серце.

У контексті нашого дослідження безперечний інтерес становить і фольклор сучасної української еміграції. Існує думка, що сьогодні фольклор імміграції втратив своє першопочаткове значення, не так активно створюється та використовується сучасними іммігрантами. Однак у повній мірі з цим важко погодитись. Українська діаспора у Європі та Америці навіть влаштовує фольклорні пісенні конкурси, в Інтернеті існують спеціальні сайти, за допомогою яких сучасні українські іммігранти здійснюють обмін віршами та піснями.

Інтерес сучасних емігрантів до фольклорної творчості свідчить про те, що сучасна хвиля українських переселенців все ж у більшості представлена не інтелігенцією, а робітниками з міст або селянами (не дивлячись на явище «відтоку мозків»). Зауважимо, що сучасні емігранти використовують як фольклорні твори попередніх поколінь, так і нові, сучасні. Старі зразки фольклорної творчості дещо змінюються, збагачуються новим змістом. Цікаво, що найбільш активними авторами є представники канадської діаспори, основу яких складають вихідці із західних областей України [Див.: 1].

Статистичні дані, з одного боку, і фольклор, з іншого, привертають увагу і до специфічного характеру сучасної української еміграції. Це еміграція спровокована в першу чергу економічними причинами, як і перша хвиля, проте, якщо на межі XIX та XX століть переважна більшість українців виїжджали сім’ями, то сьогодні їдуть, залишаючи сім’ю. Можна стверджувати, що сучасна еміграція руйнує інститут сім’ї, а в Україні зростає сирітське покоління:

Ми все чекаєм, не летять лелеки…
Батьків ми маєм, та вони в краях далеких.
Не приголублять, не посадять на коліна.
Ми за живих батьків сирітське покоління.

Таким чином фольклор українських іммігрантів відображує проблеми та особливості сучасного моменту, виконуючи різноманітні функції: від самовиправдання до збереження національної ідентичності та підтримки зв’язку з Батьківщиною. Фольклор імміграції є своєрідним духовним містком між діаспорою та метрополією, відображуючи багату палітру настроїв та представляючи собою рухливе явище, що постійно змінюється, на відміну від фольклору на Батьківщині. Саме тому він становить значний інтерес для дослідження динаміки культури, збереження або втрати національних традицій, їх функцій у чужорідному середовищі. Міфологізація ж образу Батьківщини у фольклорі іммігрантів виконує роль своєрідних «ліків від ностальгії» та має для людей, відірваних від рідного культурно-історичного ґрунту, компенсаторне значення.

Взагалі ж тема еміграції відрізняється складністю, багатством смислових аспектів та відкриває широкі можливості для подальшого полідисциплінарного наукового пошуку.

Література

1. Міграційні рухи з Західної України до Західної Канади. – Едмонтон: Альбертський університет, 2002. – 392 с.
2. Слотердайк П. Критика цинического разума. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2001. – 324 с.
3. Цимбал Т.В. Буттєвісне укорінення людини. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. – 219 с.
4. Bell M. The Study of Popular Culture. – N.Y.: Greenwood Press, 1989. – 267 p.
5. Електронний ресурс: http://ukrmova.mylivepage.com/

Священик Сергій Чутченко

ГЕОРГІЙ КОНИСЬКИЙ ТА ЙОГО ВЧЕННЯ ПРО ДУШУ

Вивчаючи вітчизняну історію будь – якого періоду, не можна не помітити тієї особливості, що кожна епоха представлена визначними особистостями. Як би не змінювався світ, які б не поставали проблеми перед людиною, завжди буде відбуватися потяг до вивчення духовного минулого. Це потрібно для того, щоб по – перше, мати необхідний арсенал для самовдосконалення, досвід; по – друге, мати знання, які допоможуть творити дійсність, та якомога менше робити помилок в майбутньому.

Серед найвизначніших діячів українського, а потім і білоруського, культурно – просвітницького руху XVIII століття можна назвати святителя Георгія Конисього. Він увійшов у вітчизняну історію як церковний і громадський діяч, богослов, філософ, письменник, поет. Він є автор специфічного філософського курсу, що представляє собою певний етап у розвитку вітчизняної філософії, яка склалася на базі Києво – Могилянської академії у XVII – на початку XVIII століття. Загалом цей період характеризується високим підйомом релігійного та культурно – освітнього розвитку країни. В цей час відбуваються поїздки випускників вітчизняних навчальних закладів за кордон з метою удосконалення освіти, у наслідок чого встановлюються тісні взаємозв’язки західноєвропейської науки і культури з вітчизняною.

Про Георгія Конисього написано не багато. Головним джерелом свідчень про його життя служить життєпис при зібранні творів Конисього видане протоієреєм Іоанном Григоровичем у 1835 році. Потім друкувались його біографії в різних виданнях на прикінці XIX століття. Протягом XX століття відомості про Григорія Конисього можна було знайти в різних підручниках історії культури, церкви та літературознавства. До цього ж періоду відноситься невелика книга Кашуби М. В. « Георгій Кониський». Не забули про Конисього і в незалежній Україні. Так, у 1990 році в серії «Пам’ятки філософської культури українського народу» виходить двотомник його філософських творів українською мовою. Але найбільшої уваги заслуговує праця білоруського священика Михайла Булгакова. Його праця «Преосвященний Георгій Кониський, Архієпископ Могилевській» видана в 2000 році і представляє собою найбільш повне на сьогоднішній день дослідження про життя і діяльність святителя Георгія.

Георгій (світське ім’я Григорій) Кониський народився 20 листопада 1717 року на Чернігівщині в мальовничому місті Ніжин. Прізвище Кониських, ще до того як було прославлене трудами святителя Георгія, мало своїх представників серед українського козацтва та духовенства. Так, дід Георгія Іван Кониський був війтом, а дядько Григорій – магістратським писарем. Батько ж майбутнього архієпископа, Йосиф Іванович Кониський, був сотенним урядовим Ніжинського козацького полку, а в 1727 році він призначається бургомістром Ніжина. Серед ревнителів святоотцівського благочестя відомий нам старець Іов Кониський (XVIIст.,). Він ніс іноческий подвиг в Київському Пустинно – Миколаївському монастирі. Відомо, що старець Іов в 1680 році брав участь в обранні ігумена цього монастиря Варлаама Ясинського, який пізніше стане митрополитом Київським.

У 1728 році син вже ніжинського бургомістра був відданий у Києво – Могилянську академію, яка за часів Георгія Конисього славилась такими богословами і викладачами як Сильвестр Кулябка, Феофан Прокопович, Симеон Тодоровський. За час свого п’ятнадцятирічного навчання молодий Григорій досяг успіхів у вивченні богослов’я, філософії, красномовства, та досконало оволодів латинською, польською, грецькою, древньоєврейською та німецькою мовами, писав вірші. В 1743 році Григорій Кониський, закінчивши повний курс академії, вирішує прийняти чернецтво. Постриг з іменем Георгій двадцятисемирічний Кониський приймає 11 серпня 1744 року від митрополита в Києво – Печерській Лаврі.

За своє красномовство молодий монах призначається лаврським проповідником. У 1745 році Георгія призначають викладачем поетики та рукополагають в ієродиякони. За час викладання поетики ієродияконом Георгієм був заново складений самостійний курс поезії для класу красномовства. Слід зазначити, що за яку б справу не брався Георгій, він завжди доводив справу до кінця. Який би курс не викладав, він завжди складав нову програму і розробляв її так, як того вимагали реалії освіти. Так, в травні 1747 році Конисього призначають на посаду префекта академії та професором філософії. Разом з цим призначенням відбулась і хіротонія в ієромонахи. Очолюючи кафедру філософії до 1751 року, Георгій Кониський склав власну систему філософії, виклавши її у двох курсах написаних латинською мовою. Добре знаючи античну, середньовічну філософію і вчення отців та вчителів Церкви, Кониський намагається звільнити від характерних для тогочасної філософії схоластичних рис. І хоча це повністю зробити в нього не вийшло, але « він був першим з київських професорів, вперше поставивши під сумнів авторитет класичної аристотелевої філософії» [2, с. 76]. Взагалі, Георгій

Кониський був прихильником двох істин – віри і розуму. Розмежування даних істин – це продукт західної, європейської богословської думки, який приходить на слов’янські землі разом з реформою навчальних закладів. Але разом з таким розмежуванням приходить розмежування теології і філософії, що є корисним для обох наук.

Проблему душі, яку порушує Кониський у своїх філософських пошуках, зумовлено власним інтересом до антропологічних проблем, що існували в науковій думці того часу. Таку проблематику душі можна віднести до вічних проблем людства і, зрештою, вона буде зберігати своє фундаментальне значення стільки, скільки житиме сама людина. Відповідно, в своїх роздумах про душу, Георгій Кониський звертається до античної філософської думки, як панівної у даному питанні тогочасного періоду.

У четвертій книзі «Філософії природи» Кониський звертає увагу на те, що душа являє собою причиною життя тіла, причиною його різних рухів та дій. У цьому твердженні спостерігається вплив філософа античності Арістотеля (384/5 – 322 рр. до Р. Х.). Визначаючи душу «функцією тіла», Арістотель вводить новий термін «ентелехія». В його філософії це слово означає внутрішню силу, яка включає в себе ціль і кінцевий результат. Так як і античний філософ, Кониський, перед тим як приступає до питання властивостей душі, описує висловлювання філософів, які про це говорили. Так Демокріт (бл. 460 – бл. 370 рр. до Р.Х.) та Епікур (341 – 270рр. до Р. Х.) вважали, що душа складається з атомів, Геракліт (бл. 544 – 480) – з вогню, Діоген Гіппонієць – з води і так далі. Але Кониський, як і Арістотель, ці думки відкидає, бо «ними не можна пояснити стількох різних дій живих істот» [6, с. 425].

Будучи продовжувачем Арістотеля в проблематиці душі, Кониський не заперечує цього і в своєму трактаті. З цього приводу він пише: « Арістотель, кн. 2 « Про душу » розд. 3, і за ним майже всі, як античні, так і сучасні філософи поділяють душу на вегетативну, чуттєву й раціональну. Приєднуючись до них, кажу, що є три визначених види душі, а саме: вегетативна, чуттєва і раціональна» [6, с. 426]. З цього стає зрозумілим, що найнижчий рівень душі – це душі рослин. Слід зазначити, що рослинна душа є в кожної живої істоти, яка живе, росте і розмножується. Таким чином, існує певна ієрархія якості душі. До другої категорії душ відносяться душі тварин. У тварин, крім вище згаданих функцій, душа може відчувати і мати бажання. Найвищий рівень душі – є розумна душа, яка притаманна людині і включає в себе ще розсудливість і мислення.

Таким чином, виходячи з трьох основних якостей душі, Кониський вимальовує певну фізіологічну і психічну картину людини. Завдяки здатності росту в людини формується тіло, мускули, діяльність органів. Розвиток відчуттів формує волю, мужність і т. д. Завдяки розумності душі в людини формується розум, інтелект і взагалі система знань. Але при цьому виникає певне протиріччя. Воно полягає у тому, що в людині можуть існувати численні душі. Так Платон (427 – 347 до Р. Х.) допускав, що в людини є три душі: раціональна знаходиться в мозку, бажальна - у серці, а гнівна - у печінці. Інші філософи вбачали дуалізм у людській душі, де поєднувались світле і темне начало. Доводячи абсурдність подібних думок, Георгій Кониський підкріплює свої переконання Святим Письмом та отцями Церкви, які стверджували що в людині є тільки одна душа, яка оживляє тіло.

Отже, за Кониським, душа одна і єдина, але вона має потенції, серед яких найголовніші: вегетативна, чуттєва і раціональна. При цьому кожна з них ділиться на інші частини. Так вегетативна ділиться на головну і підпорядковану. В свою чергу головна частина трискладова і складає : живильну, збільшувальну і породжувальну. Підпорядкована є чотирискладовою, куди входять притягувальна, затримувальна, з’єднувальна і виключальна частини. Чуттєва потенція душі ділиться на бажальне відчуття і рушійну силу. «Відчуття двояке: бажальне й гнівне. Рушійна сила також двояка: жива, яка, коли походить від серця, називається скороченням і розширенням; а коли від легенів – вдих і видих… » [6, с. 433]. Відповідно раціональна потенція поділяється на інтелект, пам'ять та волю. Завдяки своїм потенціям душа сама спричиняє власні дії. Цитуючи Блаженного Августина (354 – 430 рр.), Кониський стверджує, що душа, маючи здатності до відчуттів, розуму, знаходження різних смислів, пам’яті, волі і так далі, це все є здатності однієї душі, а не різноманітність душ.

Через те, що душа є сутністю духовною, а не матеріальною, то вона позбавлена частин і не може ділитися. Бо якби «душа ділилася, то з ампутацією руки ампутовувалася би частина душі…» [6, с. 435]. При цьому Кониський погоджується з Августином, який говорить, що душа знаходиться у всьому тілі та в кожній частині тіла, залишаючись єдиною. Це доводиться і тим, що якби душа грішила, то вона грішила б якоюсь частиною, і після смерті тіла, Бог судив би грішну частину душі, а не грішну не судив би, а це за словами Георгія Кониського є абсурдом. Але рослини, і деякі тварини за Кониським все ж таки мають подільні душі. Це доводиться таким чином, «по – перше: з досліду:

відрізана й посаджена гілка зеленіє, так само частини комах і тварин після розрізання живуть обидві. По – друге: тілесні душі є в окремих частинах живого тіла, але не можуть бути визначально, тому що тут спосіб існування цілком духовний, отже, описово, а саме: одна частина душі відповідає одній частині тіла і друга – другій » [6, с. 436].

Таким чином, за думкою Конисього, подільні душі мають рослини та примітивні живі істоти, а досконалі тварини і люди мають неподільну, цілісну душу.

Отже, вчення про душу Георгія Конисього є одним з основних елементів його світоглядної системи. У своїх працях він розкриває суть самої душі, її роль у світі та житті людини. Шлях, який проходить Кониський у своїх роздумах про природу душі, є не випадковим. Теорія душі в його системі виявляється не тільки смисложиттєвим виміром усього людського буття, але і його власного. Поняття людини, особистості, за православним вченням, включає в себе і душу, і тіло, але її ідеал схований саме у внутрішній людині – у душі, тому що « Боже Царство всередині вас! » (Лк. 17,21).

У жовтні 1751 році Кониський був утверджений на новій посаді професора богослов’я, а в серпні наступного року ієромонах Георгій був возведений в сан архімандрита Києво – Братського училищного монастиря на місце Сильвестра Ляскоронського. Таким чином, новий архімандрит стає ректором академії. Як і на попередніх посадах архімандрит Георгій – новатор. Він перший з київських професорів відділяє догматичне богослов’я від морального, систематизувавши обидва предмети, окресливши їх мету і завдання. На посаді ректора він розробляє новий статут Києво - Могилянської академії, складає Інструкцію з програмою об’єму і часу викладання всіх академічних дисциплін, яка була утверджена митрополитом Тимофієм Щербацьким.

Підводячи підсумки викладацької діяльності професора Георгія Конисього у Києво – Могилянській академії, слід зауважити, на фоні XVIII століття це була яскрава особистість серед церковних діячів. Що б він не викладав – чи то поетику, чи то філософію чи богослов’я – він у будь - який курс вносив щось нове, і будь - яка його діяльність була приречена на успіх. Один з дослідників історії Києво - Могилянської академії ієромонах М. Булгаков пише про нього так: « Що за ум, що за пізнання у всіх тодішніх науках, що за уміння, що за ревність до своєї професорської діяльності були в Георгія Конисього, це ясно показують залишені ним філософська і богословська системи, якими, безумовно, перевершив він всіх і попередників своїх і послідовників: так вони опрацьовані, так наповнені ученим змістом » [1, с. 162 – 163]. Теж саме можна сказати і про адміністративну діяльність архієпископа Георгія. На посаді ректора Києво - Могилянської академії він довів її до найвищого розквіту.

13 жовтня 1754 року в Білоруській єпархії помирає преосвященний Ієронім Волчанський, єпископ Могилівський. Це була важка втрата, тому що його смерть слугувала новим приводом до загострення боротьби католиків і уніатів з православними в цій єпархії. Уніатський єпископ Флоріан Гребницький, який очолював на той час Полоцьку кафедру, спрямував всі свої сили на знищення православної єпархії у Білорусії. Але склалось не так як хотілось уніатам. 20 серпня 1755 року відбулась архієрейська хіротонія архімандрита в єпископа Білоруського. Посвячення відбулось у київському кафедральному храмі святої Софії – Премудрості Божої. Чин хіротонії був звершений собором українських святитетелів: Київським митрополитом Тимофієм Щербацьким та єпископами Іраклієм Чернігівським і Іоанном Переяславським. «З цього часу починається бойовий період життя Георгія Конисього, період, як він сам виражається, «боротьби з вовками », які гризли православний руський народ, підвладний Польщі і католицизму» [4, с.7]. Звичайно, приймаючи архієрейський жезл, він не міг не передбачити тих труднощів які його чекали. Не міг він і не передбачити небезпеку, гоніння «у чужому краї, особливо від ворогів Православ’я, сильних кількістю, могутністю, жорсткістю»[3,с. 14]. Невдовзі після хіротонії, здавши архімандритство по Києво-Братському училищному монастирю і справи по академії, святитель Георгій в супроводі представників, що приїхали за ним, виїхав у Білорусь.

Життя і діяльність святителя в Білорусі були пов’язані в укріпленні православної віри та боротьбі проти католико – уніатської експансії в цих землях. «… Окремі прокатолицькі історики вбачали в призначенні Конисього в Білорусію вияв колоніальної політики царського уряду » [5, с. 11], але на мою думку тут скоріше спрацював Божий промисел. Він спрацював в тому, що православ’я не було винищено, і православні християни Білорусії, як і тоді, мали реальний захист в обличчі архієпископа Георгія, так і зараз, мають захист в образі небесного покровителя – святителя Георгія.

Приступивши до своїх архіпастирських обов’язків, Кониський відразу почав просвітницьку діяльність. У 1757 році він заснував друкарню при архієрейському домі. Перша книга, яка була випущена – короткий катехізис. Потім він почав видавати і розповсюджувати за невеликою ціною

необхідні книги для духовенства. Намагаючись вирішити питання підготовки достойних кадрів у священство і взагалі підняти рівень освіти священнослужителів (а він за словами самого святителя був дуже низьким), Кониський організовує при Спаському монастирі семінарію.

Тяжка і багатогранна діяльність архієпископа Георгія, гоніння разом з душевними переживаннями в період католицького та уніатського засилля в Білорусії підривали його здоров'я. У січні 1793 році він склав заповіт про своє майно. Певні гроші він розпорядився роздати монастирям та храмам на молитву за упокій його душі, предмети побуту – рідним та близьким, всі його книги передавались семінарській бібліотеці, спадкоємцю на кафедрі залишались деякі цінні архієрейські речі.

У вівторок першої седмиці Великого посту, 13 лютого 1795 року, об одинадцятій годині ранку, на 78 – му році життя преосвященний Георгій Кониський помер. Він був похований у Спаському соборі, а над могилою була прикріплена мідна дошка з написом:

Колыбель – Нежин, Киев мой учитель;
Я в тридцать восем лет назван: Святитель,
Семнадцать лет боролся я с волками,
А двадцать два, как Пастырь,
отдохнул с овцами.
За претерпенные труды и непогоду
Архиепископом и Членом стал Синоду.
Георгий именем, я из Конисских дому.
Коню подобен был я почтовому.
Тут трупа моего зарыты кости.
В год семисотый девяностый.

У цих словах – все його життя, наповнене трагізмом і мучеництвом, але втішене і нагороджене Небесною славою. У серпні 1993 року Георгій Кониський був канонізований Синодом Білоруської Православної Церкви. Його пам'ять шанується: 13/26 лютого – день представлення,

24/6 серпня – день прославлення.

Святителю отче Георгію моли Бога за нас!

Література

1. Булгаков М., иером. – История Киевской академии. СПБ. 1843.

2. Булгаков М., прот. – Преосвященный Георгий Конисский, Архиепископ Могилевский – Мн.: Виноград, 2000. – 656с.

3. Григорович И. прот. – Собрание сочинений Георгия Конисскаго Архієпископа Белорусскаго. СПБ. 1835. – 294с.

4. Сребницький И. Я. К биографии Георгия Конисскаго. К.: тирография Корчак – Новицкаго, 1895. – 37с.

5. Філософські твори. У 2 т. / АН УРСР. – Ін – т філософії, Ін – т сусп. наук; Редкол.: М. М. Верников та ін. К.: Наук думка, 1990. – Т. 1. – 496 с.

6. Філософські твори. У 2 т. / АН УРСР. – Ін – т філософії, Ін – т сусп. наук; Редкол.: М. М. Верников та ін. К.: Наук думка, 1990. – Т. 2. – 489 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНЦІВ ЗАКОРДОННЯ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

ВІКТОРІЯ БОЙКО

МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ – ПОЕТ ПРАЖАНИН

Із середини 1920 – х років у літературу входить нове покоління літераторів, яке сформувалося на теренах Чехословаччини і частково Польщі та яке характеризувалося спільністю ідейно-естетичних засад своєї творчості. Саме ця ідейно-естетична спорідненість (значно більше, ніж територіальний

чинник) дає підстави дослідникам об’єднати цих митців міжвоєного десятиріччя (Юрія Дарагана, Євгена Маланюка, Леоніда Мосендза, Юрія Клена, Олену Телігу, Миколу Чирського та багато інших) в поняття “Празька школа”.

“Празька школа” поетів в українській літературі – феномен, який не має аналогів у світовій літературі ХХ століття, оскільки безпосередньо пов’язана з поцесами національного становлення і тими катастрофами, що випали на долю української політичної нації [4, с.3].

Творчість письменників-емігрантів, які належали до так званої “Празької школи”, за радянських часів, звичайно ж, була виключена з національного літературного процесу. Якщо про неї згадували, то, як правило, правило, з метою певних ідеологічних спекуляцій. Лише у два останні десятиліття з’явилась можливість панорамно розглянути набутки української літератури.

Кожен із представників “Празької школи”, попри спільність загальної установки, виступає митцем із власним неповторним обличчям. Зокрема, творчість Миколи Чирського, що в цілому прилучається до світоглядного, ідейного та стилістичного комплексу спільних для “пражан” рис, залишається багато в чому осібною.

Шлях Миколи Чирського до Праги-Подєбрад був традиційним для українських емігрантів. Спираючись на архівні матеріали, особову справу, заведену на Миколу Чирського дізнаємось про те, що народився письменник 8 лютого 1903 року на Поділлі: “В 1912 я вступив до Кам’янецької гімназії, в якій вчився до переходу до 6-ої кляси в 1919 році. Пізніше я вступив до Української Армії, з якої і був інтернований до Польщі” [5, с. 3].

Дізнаємось також із архівних матеріалів, що навчався Чирський і у Господарській школі в Подєбрадах всього п’ять місяців, виступити з якої був змушений через неодержання стипендії. Навчався на натуральних курсах при Українській Господарській Академії.

Чирський активно співпрацює із журналом “Веселка”, саме тут з’являються його поезії із циклю “Перед бурею”, прозові замальовки “Фальшивий акорд”, “Вічне коло”, “Мій сон із присвятою”: “На роковини Веселки” [1, с. 11]. Що правда, ці твори він підпише як Микола Подоляк.

Із циклю « Перед бурею»

Марить грім в далекому тумані…
Подихом тривожним шепіт будить вітер.
Дерева в зеленому жупані
Крають то далекої блакиті.

І тремтить боязко молода травиця,
І біжить – женеться хвиля по степу
Хилиться доземно так, немов цариця
Їй благословення кида на ходу.

Чорний шум все ближче … вже широко,
Плинно розістався ген аж по обрій…
Гріє грім …гармидер, гамір в Бога
Підійма нахабним реготом повій.

І шумливе місто з берегами річки
Вбралося в жалобу . З полохливим криком.
Зкліпили будинки сумно віки вікон…..
Спорожніли , стихли вулиць рівні стрічки…

Микола Чирський приймає активну участь у житті української громади. Разом із студентами Подєбрадської академії Леонідом Мосендзом, Юрієм Матушевським та Петром Холодним видають студентський сатиричний журнал “Подєбрадка”, у місячнику “Пробоєм” друкується його “Надзвичайний кінець Грицька Сиром’яжного”.

У торчості Чирського чітко простежуються риси неоромантизму. Так, наприклад, герої неоромантиків переймаються тугою за високою досконалістю у всьому, характеризуються внутрішнім аристократизмом, бажанням жити за кінець Грицька Сиромяжного” Гриць, також наділений суто ідеальними рисами, мав стійкі та постійні погляди, або як скаже М. Чирський: “мав тверду, усталену і зовсім викінчену орієнтацію” [3,с.5]; зовнішні події (також і соціальні) у творах неоромантиків відступають на задній план.Так, на початку драми Отман Пісня письменник показує життя селянина

Кислиці, спокійний, огрядний, він поливає олеандри, чуючи постріли. Він не намагається кудись поспішати.

Зустрічаємо у творах Чирського ті символи – образи, які характерні й для творчості неоромантиків. Це образ блакиті і стихія вітру. Гриць Сиромяжний бачачи образ блакиті, ніби поривається за ним , намагається дістатися її.

Невгамовна натура та невгасима любов приведе Миколу Чирського 1928 р. до "Руського театру товариства "Просвіта" в Ужгороді". Там він дебютує як балетмейстер і актор професійного театру, отримає схвальну оцінку критики і глядачів, але жалюгідне фінансове забезпечення змусить його повернутися до Праги, згодом шукати кращої долі у Варшаві і знову повернутися до Ужгорода (1932), коли Микола Аркас спробує вкотре реанімувати місцевий український театр. До речі, цього разу Чирський дебютує в театрі і як драматург, написавши лібрето оперет "Новофавсіада", "Місяць і зорі" та драму "Отаман Пісня", які з успіхом йшли на сцені, комедію "Останній монарх" (перу Миколи Чирського належать також драми "П'яний рейд" та "Андрій Корибут"), проте в наступному сезоні його прізвища вже не знаходимо у складі трупи. У 1934 році Микола Чирський відбуде до Будапешту і проведе в Угорщині кілька років, де буде працювати викладачем танцю в закритому закладі шляхетних дівчат. У 1938 році він знову з'явиться в Карпатській Україні, очоливши у Хусті Українську мистецьку громаду "Говерля". З його ініціативи в Хусті та околицях виступали з доповідями Юрій Горліс-Горський, Улас Самчук. А з осені 1938 р., з початком виборчої кампанії, при Карпатській Січі ним була створена театралізована агітаційно-пропагандистська бригада "Летюча естрада", яка пролетіла цілим краєм із лекціями, театральними виставами, відозвами.

Микола Чирський був не тільки організатором, але й писав сценарії дійств, відозви, виступав сам із палкими промовами. Ніби уособлюючи себе з Дон Кіхотом, героєм кількох своїх поезій кінця двадцятих років:

Назустріч блиск жахливий вістря...
В колючий біль розп'ятих віч,
Як блискавка гнучка і бистра,
Що ріже хмарно-буру ніч...

Література

1. Куценко Л. Дон Кіхот із Кам'янця – Подільського. Микола Чирський : літературний портрет / Леонід Куценко. – К. : ТОВ " Імекс – ЛТД ", 2005. – 48 с.
2. Чирський М. Надзвичайний кінець Грицька Сиромяжного / Микола Чирський // Пробоєм (Місячник культур). – 1940. - Річник VII.- № 1. – с. 7-9
3. Чирський М. Отаман Пісня / Микола Чирський //Самостійна думка. – 1936. – с. 50
4. Празька поетична школа. : антологія / Упорядники О. Г. Астаф'єв, А. О. Дністровий. – Харків : Веста " Ранок ", 2004. – 256 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Арк 3

ДМИТРО КОЛІСНИК

ПРЕСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ В ЄВРОПІ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Доленосні події кінця 1930-х рр. у Європі, спричинені імперською зовнішньою політикою нацистської Німеччини, цілком природно не могли оминути своїм впливом життєдіяльність української політичної еміграції, що протягом міжвоєнного періоду набула певних усталених обрисів. Початок реалізації експансіоністських планів Третього Райху викликав помітне пожвавлення серед українських емігрантів, вселяючи в них сподівання на позитивне вирішення, врешті-решт, «української справи» – повалення комуністичного режиму та відновлення самостійної Української держави. Тому цілком зрозумілим виглядає значна активізація діяльності політичних організацій та об'єднань українців у Європі напередодні та на початку Другої світової війни.

Гетьманський рух Павла Скоропадського (1873-1945), на відміну від більш дослідженого в історичній науці націоналістичного крила еміграції, не спромігся досягти суттєвих політичних здобутків у практичній площині. Через відносну малочисельність та відсутність популярності і представленості серед підрадянського населення на українських теренах активізація гетьманців звелася до пожвавлення ідейно-політичної роботи серед еміграційного загалу та зміцнення і розширення своєї організації – Союзу Гетьманців-Державників (СГД). При цьому особливо важливою була інформаційно-пресова складова діяльності гетьманського руху, що обумовлювалося не тільки її ідейно-пропагандистським значенням, але й специфічними суспільно-політичними умовами вимушеного перебування на еміграції. Адже видання різного роду часописів було чи не єдиним доступним для діаспори ефективним засобом комунікації з еміграційними колами та координації внутрішньоорганізаційного життя.

Свідченням розуміння гетьманцями важливості інформаційно-пресової діяльності стала постанова Гетьманської Управи від 10 серпня 1935 р. про створення Гетьманського Пресового Фонду, на який покладалося видання, матеріальне забезпечення та поширення консервативно-монархічних часописів, причому вже з січня наступного 1936 р. передбачалося започаткувати видання «ідеологічного місячника і популярного тижневика… для обслуговування нашого Руху і його дальшого розвитку», які за рік мали у фінансовому відношенні стати «на власні ноги» [3]. Втім, ані у 1936 р., ані в наступні два роки досягти поставленої мети гетьманцям так і не вдалося, зокрема через брак коштів. У практичній площині ситуація навколо видання преси гетьманським рухом суттєво змінюється тільки наприкінці 1930-х рр., коли стало цілком очевидно, що в Європі наближаються кардинальні зміни військово-політичного характеру, внаслідок яких можливе перекроювання кордонів та позитивні зрушення в «українській справі». У зв’язку з цим, в лютому 1939 р. в Берліні започатковується видання двотижневика «Нація в поході» з підзаголовком «Орган української державницької думки». Саме «Нація в поході», розрахована, в першу чергу, на молодіжну аудиторію, мала стати тим «популярним тижневиком», видання якого гетьманці планували ще в 1936 р. [4, с. 3].

За два з половиною роки існування даного часопису (лютий 1939 р. – липень 1941 р.) вийшов 51 випуск («зшиток»), причому якщо спочатку «Нація в поході» з’являлася раз на два тижні, то вже з листопада 1939 р. з метою економії коштів її стали видавати здвоєними випусками раз на місяць. Загалом же, видання двотижневика весь час супроводжувалося матеріальними труднощами, що інколи призводило до затримки появи чергових зшитків [1]. Редколегію очолював один з провідних діячів гетьманського руху, письменник і журналіст Борис Гомзин (1887-1965), а матеріально-технічною ж стороною опікувався зять гетьмана П. Скоропадського Василь Кужім. Обсяг «Нації в поході» становив 16 сторінок і, відповідно, 32 – для здвоєних випусків.

Серед дописувачів двотижневика було широке коло як діячів власне гетьманського руху (Б. Гомзин, І. Лисяк-Рудницький, В. Мурашко, О. Назарук ін.), так і української еміграції загалом – С. Гординський, Ю. Косач, М. Омелянович-Павленко, В. Щербаківський та ін. Вражає також географія авторів «Нації в поході» – публікації надходили з Братислави, Брюсселя, Відня, Люксембургу, Луцька, Львова, Парижа, Праги та Чернівців. За змістовно-тематичним наповненням «Нація в поході» дійсно могла претендувати на роль «популярного тижневика», адже на її сторінках містилися публікації найрізноманітнішого характеру – від офіційних повідомлень Гетьманської Управи і уривків праць Липинського до поетичних творів українських та іноземних письменників. Крім того, в ній друкувалися статті і матеріали з суспільно-політичної та історичної тематики, геополітики, сільського господарства, військової, культурної та церковної проблематики, критика ідейних опонентів по еміграції – націоналістів та уенерівців, хроніка поточного життя української діаспори, огляди преси і рецензії на нові книжки, некрологи тощо. Тож багато хто з українських емігрантів, навіть і не прихильників гетьманства, могли знайти на сторінках «Нації в поході» щось цікаве для себе – принаймні в «неполітичній» її частині.

Разом з тим, попри наявний начебто успіх видання «Нації в поході», часопис так і не зміг вийти на рівень самоокупності. Скоріш за все, саме матеріальні негаразди призвели до припинення видання, хоча прямі докази цього нам невідомі. Певною мірою проливає світло на причини припинення виходу «Нації в поході» офіційне повідомлення Гетьманської Управи від 7 липня 1941 р., в якому, зокрема, говориться: «Події розвиваються так швидко, що наша преса (місячник і двотижневик) [відповідно – «На відсіч!» та «Нація в поході». – Д. К.] не в стані своєчасно подавати потрібні нашому членству інформації. Тому провід СГД починає видання, що виходитимуть в міру потреби і подаватимуть біжучі, актуальні інформації» [2, арк. 4]. Отже, анонсуючи перехід до нового формату пресової діяльності у вигляді неперіодичних, прив’язаних до конкретних подій, тобто суто інформаційних видань,

гетьманський провід фактично відмовлявся від попередньої концепції призначення преси – як важливого засобу поширення своєї ідеології, мобілізації прихильників та розвитку руху в цілому. Тож подібна оприлюднена Гетьманською Управою зміна позиції виглядає дещо дивною, жодним чином не додаючи ясності в питанні про комплекс справжніх причин припинення у 1941 р. видання зазначених часописів.

Якщо «Нації в поході», відповідно до планів Гетьманської Управи стосовно Пресового Фонду (1935), відводилася роль «популярного тижневика», то місце «ідеологічного місячника» мав посісти інший консервативно-монархічний часопис – офіційний орган Місцевої Організації (МО) СГД в Берліні з промовистою назвою «На відсіч!». Редагувала місячник колегія на чолі з Мироном Королишиним (1913-1995). Обсяг друкованого органу берлінської МО СГД становив 16 сторінок для одинарного випуску і 36 – для здвоєного. Його початковий наклад нараховував 650 примірників, але вже з лютого 1940 р. збільшився до 1 000 [5, с. 6]. Переважну частину публікацій місячника становили матеріали про діяльність берлінської МО СГД та її управи, уривки з «Листів до братів-хліборобів» В. Липинського, звернення П. Скоропадського до своїх прихильників, статті на історичну тематику з обґрунтуванням доцільності саме монархічної форми правління для України, повідомлення про життя гетьманських осередків української еміграції в інших країнах Європи. Загалом же, справа з виданням місячника «На відсіч!» була менш успішною, ніж видання «Нації в поході». Свою роль тут зіграли як звичайні фінансові складнощі, так і більш вузька спрямованість офіційного часопису, цільовою читацькою аудиторією якого було порівняно невелике коло членів Місцевої Організації СГД в Берліні.

До гетьманської періодики періоду Другої світової війни належить також газета «Українська дійсність», що виходила у Празі тричі на місяць з кінця 1939 р. до початку 1945 р. Позиціонувалася вона як офіційний друкований орган прогетьманської Української Громади (УГ) в Німеччині – однієї з двох організацій української діаспори (інша – Українське Національне Об’єднання), офіційно дозволених німецькою владою [6]. Загальне редагування здійснював інженер Іван Калинович (1893-1973), а серед дописувачів були як члени УГ та СГД, так і «непартійні» емігранти, що подавали відомості про життя своїх осередків з різних куточків Європи. За змістом газета УГ являла собою досить насичене інформацією видання. На її шпальтах активно висвітлювалася діяльність Управи та філій Громади, Гетьманської Управи та монархічного руху в цілому, поточні події як в самому Райху, так і на фронтах Другої світової війни, крім того регулярно подавалася актуальна й корисна інформація для життя емігрантів – розпорядження німецької влади щодо діаспори, різноманітні заходи, що проводилися українською еміграцією. Разом з тим, «Українська дійсність» мала також досить яскраве ідейно-політичне забарвлення. Тут з’являлося чимало матеріалів, присвячених популяризації консервативно-монархічної ідеології В. Липинського та постаті самого гетьмана Скоропадського.

«Українська дійсність» була найбільш вдалим з точки зору регулярності і тривалості виходу пресовим проектом гетьманського руху. На нашу думку, саме завдяки тому, що дана газета видавалася як орган набагато чисельнішої, порівняно з СГД, Української Громади в Німеччині, їй вдалося уникнути відчутних матеріальних труднощів, які були властиві розглянутим вище гетьманським часописам, і проіснувати, таким чином, фактично до самого завершення війни та краху Третього Райху.

Отже, початковий період Другої світової війни охарактеризувався помітною активізацією гетьманського руху в царині видання преси. На сторінках «Нації в поході», «На відсіч!» та «Української дійсності» не тільки популяризувалися і поширювалися ідеї української гетьманської монархії та боротьби за відродження власної державності, але й відбувалася комунікація всередині самого руху, висвітлювалося життя всього еміграційного загалу, обговорювалися найбільш важливі явища, процеси та події того часу, а також велися дискусії з ідейно-політичними опонентами. Тому гетьманська преса, безперечно, заслуговує на ґрунтовне наукове вивчення з боку дослідників в якості цікавого і важливого джерела з історії не тільки самого консервативно-монархічного руху, але й всієї української еміграції даного періоду.

Література

1. Від редакційної колегії й адміністрації // Нація в поході. – 1939. – Ч. 14-15. – С. 32.
2. Інформація. – Ч. 3. – 7 липня 1941 р. // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 132. – Арк. 4-5.
3. Кілька думок про Гетьманський Пресовий Фонд // Бюлетень Гетьманської Управи. – 1935. – Ч. 23. – С. 6.
4. Організація хотіння // Нація в поході. – 1939. – Ч. 1. – С. 1-4.

5. Перша річниця існування Місцевої Організації СГД у Берліні // На Відсіч! – 1940. – Ч. 7. – С. 5-6.

6. Українська Громада в Німеччині // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 9. – Париж – Нью-Йорк, 1980. – С. 3351.

ТАТЬЯНА ТВЕРИТИНОВА

ФОЛЬКЛОРНАЯ ТРАДИЦИЯ В РАССКАЗЕ Е.П. ГРЕБЕНКИ «ПЕРСТЕНЬ»

Творчество Е.П. Гребенки, писателя и педагога, принадлежит двум культурам: украинской и русской. Однако если в украинском литературоведении его творчество достаточно изучено (Б.А. Деркач, Е.К. Нахлик, О.С. Цибанева, Л.М. Задорожна и др.), то в русском произведения писателя еще ждут заслуженного внимания исследователей. Вынуждены констатировать, что о русскоязычном творчестве Гребенки до недавнего времени существовала всего лишь одна монография С.Д. Зубкова «Русская проза Г.Ф. Квитки и Е.П. Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей» (1979). Лишь на рубеже XX-XXI веков в украинской русистике появились исследования, указывающие на оригинальность писателя в освещении традиционных тем и проблем, на литературные контакты и место его в русской литературе (В.И. Мацапура, Т.И. Агаева, Ю.А. Сирота).

На формирование литературно-эстетической платформы Гребенки оказало большое влияние творчество Гоголя, способствовавшее переходу от романтизма к реализму. В ранний период своего творчества Гребенка разрабатывает гоголевские темы и сюжеты из малороссийской жизни («Рассказы пирятинца»), позже под влиянием гоголевских петербургских повестей пишет целый ряд произведений, составляющих разножанровый петербургский цикл (роман, четыре повести, семь рассказов, три очерка). Однако ни в коей мере нельзя сводить творчество Гребенки к гоголевскому эпигонству, так как общность тем и сюжетов объясняется дополнительными причинами: оба писателя были выходцами из полтавской мелкопоместной среды, оба учились в Нежинской гимназии высших наук (Гребенка закончил тремя годами позже), обоих воспитывали одни и те же педагоги, оба после окончания учебы стремились попасть в Петербург. Но если во время учебы далекая столица представлялась юношам чуть ли не мифологическим краем, где обитают возвышенные натуры и исполняются благородные замыслы, то в процессе познания настоящей петербургской сущности в творчестве обоих писателей наблюдается совсем иная мифологизация жизни большого города и судьбы «маленького человека».

В процессе мифологизации петербургской действительности Гребенка обращается к субстратам духовно-культурной сферы города, из которых можно выделить были, предания, легенды и различные варианты спиритуализации. Благодатной почвой для их возникновения служил петербургский фольклор XVIII-начала XIX века, в котором северная столица воспринималась как фантастическая, ненастоящая, обреченная на гибель от воды за свой первородный грех. По мнению Р.Г. Назирова, «традиция религиозно-политической мысли, идущая от старца Филофея, соединилась с анимистическими верованиями финнов, помнивших грандиозное наводнение 1691 года, которое затопило всю дельту Невы» [2, с.123].

В создаваемой русским народом петербургской легенде «повторялся основной мотив – приплывающие во время наводнения мертвецы в гробах к своим обидчикам для вершения посмертного суда» [2, с.129]. О контакте Гребенки с петербургскими народными сказаниями свидетельствует рассказ «Перстень» с подзаголовком «Петербургская быль» (1841г.), в сюжет которого введен подобный эпизод. Петербург в произведении предстает как город соблазнов и искушений, против которых не устоять «маленькому» человеку. Отец героя – человек набожный и праведный (об этом свидетельствует его предсмертное обращение к сыну, наполненное цитациями из Экклезиаста и 1-ого послания к коринфянам), не успевает договорить перед смертью, во имя кого он благословляет сына. Не защищенный именем Бога Василий не удерживается от лукавого соблазна снять с руки покойного перстень с алмазом и подарить своей любимой девушке Амалии Карловне. Тем самым он совершает двойное преступление, нарушив последнюю волю покойного, который просил оставить при себе памятный подарок. Думается, что магическое значение алмаза в соответствии с учением древних мистиков было известно писателю, а выбор камня, наделенного в мифологическом контексте специфическим значением, был не случаен. Алмаз, как известно, дарует человеку «добродетель, мужество и приносит победу. Однако он…, оказавшись в руках преступника,

даже мог навлечь на него недобрые силы. Считалось, что царь-камень изгоняет греховные помыслы, но не может противостоять дьявольскому наваждению» [3, с. 131]. Украв перстень, герой не получает столь ожидаемого счастья, а радость Амалии неожиданному подарку повергает в ужас. Но более всего его потрясают ночные посещения отца-призрака, требующего свою вещь. Здесь характерный для петербургской легенды мотив возмездия («мертвый хватает живого»), призрак, грозящий пальцем, и, наконец, гроб с покойником, приплывший во время страшного наводнения. Созданная писателем картина разбушевавшейся стихии и плывущих по улицам гробов напоминает картину Страшного суда, и герой это осознает особенно. Таким образом, в повествование входит апокалипсический мотив из библейской мифологии, дополняющий сложившееся эсхатологическое восприятие города. Постепенно суживающееся пространство (город-дом-комната) способствует нагнетанию ужаса в душе Василия, страх ожидания нового посещения отца достигает своей кульминации, и герой лишается рассудка. В тексте понятие узости отождествляется с ощущением тупика, нарушения благ и равновесия в душе человека, и шире – во всей структуре макрокосма. Обращает на себя внимание этимологическая близость слов узость-ужас, что сближает петербургскую быль с мифопоэтическими текстами, насыщенными этимологической игрой.

Многие компоненты рассказа Гребенки связаны, на первый взгляд, с романтической традицией (вспомним, мертвецов, грозящих пальцем живым, женихов-призраков, героев, сходящих с ума и т.д.). Однако у Гребенки сквозь мистику проступает фантастическая угроза как воплощение идеи нравственного возмездия. Подобно Гоголю писатель облекает петербургский материал в форму «нефантастической фантастики» (Ю.В. Манн). Подзаголовок рассказа уже заключает в себе специфику этого противоречия: быль, но *петербургская* (курсив мой – Т.Т.), то есть, в этом городе вполне реальны подобные странные и невероятные события. Описание картины страшного наводнения и появление гроба с покойником-отцом в комнате героя Гребенка сопровождает реалистическим замечанием о плавающих гробах с размытых водой кладбищ, что часто приходилось наблюдать петербуржцам.

Рассказ Гребенки «Перстень» из-за контакта с петербургской фольклорной традицией можно сопоставить с пушкинской поэмой «Медный всадник», имеющей также подзаголовок (петербургская повесть): тот же локус периферии, противопоставленной центру, то же введение в описание картины наводнения детали, столь излюбленной в городском фольклоре, - возвращающихся гробов с покойниками к своим обидчикам, та же тема «маленького» человека с его надеждами на счастье в семейном кругу, то же сумасшествие героев после наводнения. У Гребенки, как и у Пушкина, Васильевский остров напоминает идеализированный мир, противопоставленный парадному и деловому центру: проспекты как деревенские сады, уклад жизни «просто патриархальный» [1, с.234]. Однако у Пушкина при ориентированности на эсхатологический миф об эксцентрическом городе наблюдается противоречие петербургской легенде: стихия выступает не мифическим союзником народа, а враждебной силой: «народ зрит Божий гнев и казни ждет» [4, с.177]. Поэтому и герои у писателей – «маленькие люди» - представлены по-разному: пушкинский – человек, которого раздавил Петербург, персонифицированный в Медном всаднике, гребенкинский – человек с нечистой совестью, нарушивший последнюю волю отца, и потому загробная месть оскорбленной жертвы воспринималась народным нравственным кодексом как закономерная и естественная. Если Петербург, переживший наводнение, вновь отстраивается и становится прежним, то герой еще долго будет нести наказание за свой проступок.

Как видим, в создании своего Петербурга бывший выпускник Нежинской гимназии высших наук Е.П. Гребенка, несмотря на достаточно удачную чиновничью и литературную карьеру в столице, опирался не только на творчество своих современников, но и на традицию устной петербургской литературы, впитывал ее и вводил в мир высокой словесности.

Литература

1. Гребінка Є.П. Перстень // Гребінка Є.П. Твори в п’яти томах. – К.: Держ. вид. худ. літ., 1957. – Т. 2. – С. 226-240.

2. Назиров Р.Г. Петербургская легенда и литературная традиция // Традиции и новаторство. – Вып. III. – Уфа, 1975. – С. 122-135.

3. Парнов Е.И. Трон Люцифера: Критические очерки магии и оккультизма. – М.: Политиздат, 1985. – 303 с

4. Пушкин А.С. Медный всадник // Пушкин А.С. Сочинения в 3 т. – М.: Худож. лит., 1986. – Т. 2. – С. 172-184.

Левіна Л.О

Українська діаспора Сибіру та Далекого Сходу: переспективи розвитку

Українська діаспора у сучасній Росії є чи не найчисленнішою з усіх українських діаспор у світі. Як свідчать дослідження, люди, що вважають себе українцями, проживають на всій території сучасної Росії -- від Орловщини та Брянщини до Далекого Сходу. Ці етнічні утворення формувалися як на основі автохтонного укранського населення, так і внаслідок міграційних процесів. Метою пропонованої роботи є спроба дослідити, яким чином українська діаспора, що склалася за радянських часів на території двох регіонів Російської Федерації -- Сибіру (т. з. Сірий Клин) та Далекого Сходу (т. з. Зелений Клин), змогла зберегти рідну мову, релігійні переконання, рідні традиції як на побутовому рівні, так і на рівні суспільного співжиття.

Як свідчать твори художньої літератури, більшість українських родин в умовах чужомовного оточення на теренах Росії зберегла рідну мову і культурні та релігійні традиції власного народу, всупереч скаргам сучасних україністів на політику «насильницької асиміляції» з боку спочатку російського царату, а потім Радянської держави, в той час як в демократичних Сполучених Штатах Америки, куди українці почали активно емігрувати з другої XIX ст., і мову, і традиції більшість з них втратила досить швидко.

Так, етнічний українець і російський письменник кінця XIX -- початку XX ст. В.Г.Короленко в повісті «Без мови» («Без языка») устами своїх героїв із сумом констатує: «Америка така хитра країна, вона не чіпає нічиєї віри. Боже борони! Вона бере собі людину. Ну, а коли людина стане іншою, то й віра у неї стане вже іншою» (містер Борк). «Поїхати... туди... назад... де його батьківщина... Ні, цього не буде: все розірвано, багато чого померло і вже не відживе знов, а в Лозищах, в його хаті живуть чужі. А тут в нього будуть діти, а діти його дітей вже забудуть навіть рідну мову, як та жінка в Дабльтоуні...» (Матвій Лозинський)

А от головний герой роману Івана Багряного «Тигролови», дія якого відбувається у 30-ті роки XX ст., опинившись на Далекому Сході, зустрічає українську родину, де і батьки, і дорослі діти єдині у своєму бажанні зберегти національну самобутність. Інтер’єрний опис оселі, мовна характеристика персонажів -- яскраве свідчення того, як можна зберегти осередок батьківщини на чужині: «Роздивився по хаті. У кутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані, кропило з васильків за Миколою Чудотворцем. Чорні страстяні хрести напалені по стелі... Він лежить на великому дерев’яному ліжкові, роздягнутий, накритий вовняною ковдрою чи киреєю... Пахне васильками... Мати в очіпку і рясній, стародавній спідниці, посміхаючись, несе тарілки в двері... За нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця... Біля вікна, тримаючи козацьке сідло й ушивальник, звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок...»

Це перше враження головного героя Григорія Многогрішного від родини Сірків, куди його, вмираючого, привела, здається, сама доля. А ось його ж враження, коли остаточно прийшов до тями: «Чудно йому. Глянув на себе – він у білій мережаній сорочці. Глянув просто себе – рясно на покутті купчаться святі, прибрані королівськими рушиками,та ще й такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі. Там, звідки його вигано. Там... на тій рідній, але, мабуть, навіки втраченій землі. Вщипнуло за серце,але минулося враз.

Справжні королівські рушники на покутті! Різьблений мисник. Піч помальовано квітами, межі квітами – два голуби цілуються. Чи два соколи... Два соколи!...Біля печі стоять рогачі й кочерги,пахне свіжоспеченим хлібом. Все, як вдома...»

І справжнім символом приналежності до нації, незалежно від місця проживання , стають фотографії, які дбайливо зберігаються родиною і з гордістю демонструються гостю: «Цікаві світлини. Дівчата у вишиваних сорочках та в намисті, у чоботях якихось чудних, хутрових. Ось дружки весільні. Молодиці – групами і по одній. А ось – ціла родина. Величезна родина! Діди, батьки, онуки і правнуки, - чоловік з сорок. Цілий рід! Дід з бабою посередині, решта, згідно з родинним станом, розташувались обабіч і ззаду. Діти рядочком стояли обабіч діда й баби, у парадних кашкетиках і чобітках... І все це на тлі гір. Українська степова родина на гірському тлі. Як десь на Закарпатті. Чудне... Ось хлопці верхи – чоловік з дванадцять – цілий загін з рушницями через плечі, в папахах, оточені зграєю здоровенних гостровухих собак. Коли б не ці мисливські собаки, можна б подумати, що це козацький загін. А таки козацький, бо це ж усурійські козаки».

Автор ненав’язливо, але постійно допомагає читачам відчути, як сумують герої за батьківщиною, тому що чужина ніколи не стане рідною. Саме ностальгія за далекою батьківщиною змушує батьків відпустити дочку в невідоме. Прощаючись з дитиною, можливо, назавжди, вони висловлюють сподівання, що коли-небуть незвідані шляхи таки приведуть її з чоловіком до України, найкращої країни у світі.

Ще більш відчутна ностальгія за батьківщиною в далекому Узбекистані героїв роману Бориса Антоненка-Давидовича «За ширмою» лікаря Олександра Івановича Постоловського та його матері Одарки Пилипівни. Молодий лікар, якому під час війни не довелося воювати, тому що представники «органів», збиті з пантелику прізвищем, що закінчувалося на -ський, запідозріли у ньому «чужорідний» елемент і відправили до в’язниці замість армії. Після в’язниці був евакогоспіталь у Сибіру, а потім лікар отрапляє до Узбекістану - налагоджувати там медичне обслуговування місцевого населення. І одразу ж з рідного Переяслава виїжджає мати, яка не сподівається на те, що молода дружина забезпечить йому та дитині навіть мінімальні побутові зручності. Але в казенній синовій оселі старенькій, спрацованій матері знайшовся тільки куток - у буквальному сенсі цього слова, -- відгороджений простою ширмою від сторонніх очей. Чи було б можливим подібне на рідних українських теренах, де діти з молоком матері всмоктують пошану до батьків? Ні в якому разі!

Олександр Іванович – сумлінний працівник, його поважають пацієнти і цінує начальство. Але він не може звикнути до чужих звичаїв: йому не смакує зелений чай без цукру, обурює небажання хворої узбечки роздягатись для огляду, дратує неосвіченість та забобонність людей у кишлаках. Згадує він дитинство на рідній Україні, рідну природу, яка здається особливо пишною на тлі місцевої вбогої рослинності, своє перше кохання - дівчину Марусю.

Так чому ж родина не повертається до рідного Переяслава? З’ясовується: невістка навіть чути не бажає про переїзд, сподіваючись на швидку кар’єру чоловіка в провінції, а син занадто прив’язаний до хлопчика, щоб розлучитися з нею. Ностальгія за Батьківщиною, - все це приховано в душі, «за ширмою» свідомого представника радянської трудової інтелігенції.

І тільки смертельна хвороба матері, почуття синовнього обов’язку, що прокинулося занадто пізно, змушує його вирушити у дорогу – поки що не на батьківщину, а до Москви, де, можливо, ще зможуть допомогти найближчій людині. В потязі мати вмирає. Останне слово, що вона хотіла сказати синові, так і залишилося не вимовленим до кінця: «Пере..» «Перевернути?... Переложити?... – намагається зрозуміти син і нарешті не стільки розумом, скільки серцем розуміє: - Переяслав». І вирішує виконати останнє, вистраждане бажання матері: всупереч наказу дружини не затримуватися і негайно повертатись, він дає собі слово принаймні тіло матері довезти до Переяслава, щоб вона нарешті знайшла спокій в рідній землі. До самого Хутора Михайлівського лікар не вийде з вагона, і тільки рідна земля виведе його зі стану депресії. За словами самого автора, особисто він, Антоненко-Давидович, хотів нагадати молодому поколінню про його обов’язки перед батьками, але твір, безумовно, переріс цей замисел: образ матері сприймається як символ втраченої та поверненої батьківщини.

Чим можна пояснити таку суттєву різницю між ставленням до власного коріння, власної національної самобутності в українців, що волею долі опинилися на чужині? Причин можна знайти декілька.

1. Історія української еміграції до Сполучених Штатів була частиною загального світового міграційного процесу: люди виїздили з власної волі – безумовно, під тиском обставин, з гіркими сльозами та сумними піснями на проводах, як це описує Василь Стефаник у новелі «Камінний хрест». А в Сибір чи на Далекий Схід переселялися примусово, і в цій ситуації небажання асимілюватися з більшістю було одним з виявів спротиву.

2. Переселяючись до Сполучених Штатів, люди були впевнені, що вже ніколи не повернуться на батьківщину, і в цій ситуації збереження мови та традицій не здавалося життєво необхідним. Крім того, особи, що володіли або швидко оволодівали англійською мовою, мали у США вищі від інших стартові можливості, що в очах молоді здавалося відчутною перевагою «чужого» над «своїм». Що ж стосується Росії, а особливо Радянського Союзу, то тут примусово переселені не мали ніяких перспектив, тому не намагалися «пустити коріння» на новому грунті і мріяли тільки про те, щоб пізно чи рано повернутися назад.

3. Самі умови існування громадян США привчають людину розраховувати виключно на себе, тому немає необхідності проживати великою родиною. Там діти рано відокремлюються від батьків і починають самостійно шукати способів самореалізації. Сувора природа Сибіру давала

змогу вижити тільки за умови колективної праці - важкої та самовідданої, значить, люди продовжували жити великими родинами, де зберігалися мова і традиції.

4. Ментальність країн діаметрально протилежна: в той час як громадяни США сформувалися як нація емігрантів - людей, що свідомо змінювали життя у пошуках кращої долі, і тому матеріальні потреби в них завжди стояли на першому місці, відсуваючи, а то й зовсім заступаючи проблеми духовні, українці, як і інші представники східного слов’янства, нація, перш за все, духовна, і саме ця духовність на теренах країни, що ніколи не мала ні змоги, ні бажання задовольняти матеріальні потреби своїх громадян, знайшла сприятливий грунт для розвитку.

І якщо за часів Радянського Союзу асимілятивні процеси все ж таки були ще досить відчутні, то після 1991 року українська діаспора Сибіру переживає час справжнього відродження. Пропонуємо дані з дослідження Олександра Неживого «Далекосхідна Україна: Зелений Клин», сподіваючись, що дані по Сірому Клину, якби ми їх мали, суттєво не відрізнялись би. Станом на 1993 рік з 28 опитаних дорослих осіб українцями визнали себе 14, а з 6 дітей - жоден. У той же час, діти зазначали, що вже протягом року вивчають українську мову і вона їм подобається. У 1992 році коштами діаспори був відроджений часопис «Українець на Зеленому Клині».

Так само вводилося вивчення української мови в регіонах компактного проживання українців у школах Тюмені та Тюменської області, створювалася періодична преса українською мовою. І сьогодні ми маємо дані про наслідки такої діяльності діаспори, яка нараховує близько 200000 осіб, за 2008 -- 2009 роки. У Тюменському державному університеті вивчається українська мова. Щороку проводяться Тижні української культури. Створено організацію «Батьківщина» (голова -- Олександр Тирнок). Випущена збірка спогадів українців про те, як кожен з них потрапив до Сибіру. Доглядається і щорічно вшановується могила Арсена Грабовського у Тобольську. При Будинках культури створюються ансамблі бандуристів.

Серед українців Тюмені багато осіб, що відзначилися своєю діяльністю в різних галузях, серед них: Іван Мазур - Голова Правління РАО «Роснафтогазбуд»; Москаленко Н.А. -- заступник голови Тюменського облвиконкому; Ніконенко І. С. -- лауреат Державної премії, Герой Соціалістичної Праці; Гаркуша А. І. - головний інженер СМУ «Тюменьхарчопром».

Товариство «Джерело» створено Макаревичем А. О. у Томську, де також вивчається українська мова у школах та університеті.

«Українці приїхали до Сибіру, і тепер тут їх дім, але вони вірно зберігають рідні звичаї і культуру в багатонаціональному домі під назвою «Тюменська область»», -- стверджує Олександр Тирнок.

Ці приклади дозволяють сподіватись, що українська діаспора Сибіру і надалі буде залишатися справжнім осередком української культури на теренах Російської Федерації. Крім того, діяльність цієї діаспори може слугувати прикладом для представників інших національностей, що проживають поза межами власної держави.

Література

1. Велика ілюстрована енциклопедія України. -- Київ: Махаон -- Україна, 2008. -- С. 499

2. Енциклопедія історії України. — Т. 3. — Київ: Наукова думка, 2005. — С. 323.

3. Зарубіжні українці. Довідник. -- Київ: Україна, 1991

4. Заставний Ф. Східна українська діаспора. – Львів, 1992

5. Неживий О. Далекосхідна Україна: Зелений Клин. -- Пам’ятки України № 1 -- 6. науково-популярний і ілюстрований часопис, 1993.

6. Трощинський В., Шевченко А. Українці в світі. -- Т. 15. -- Київ, 1999

7. Українці в зарубіжному світі. -- Київ: Наукова думка, 1991

8. Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897 -- 1990. -- Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2002.

9. Шимонович І. Зелений Клин -- нова Україна. -- Львів, 1924

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Бєлкіна Надія

ПРОБЛЕМА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. ДЕМКОВА

Михайло Іванович Демков - один із видатних представників українських педагогів кінця XIX - початку XX ст., освітній діяч, вчений, автор численних публікацій з педагогіки та її історії, методики викладання природознавства та методики початкової школи.

У своїх працях Демков значну увагу приділив обґрунтуванню методів та прийомів навчання як одній із актуальних проблем педагогіки того часу. На думку вчених питання про організаційні форми, засоби і методи успішного навчання повинні були складати спеціальний розділ педагогічних знань - методологію (термін "методика" був відсутній). Педагоги О.Анастасієв, К.Єльницький, К.Смирнов, Л.Соколов та інші давали найрізноманітніші визначення методології. "Методологія вміщає в собі застосування загальних правил і законів навчання до вивчення різних окремих наук і предметів", - відмічав Демков [2;6].

У цей період сформувалася порівняно нова галузь знань - педагогічна психологія, основи якої були закладені ще К.Ушинським. Безпосередньо вчителю пропонувалися роботи П.Каптерєва, О.Нечаєва, О.Лазурського, М.Рубінштейна, інших психологів і педагогів. У працях з педагогічної психології спочатку переважали повідомлення з загальної психології. Поступово акценти переміщались на психологічне обґрунтування відомих методів навчання. Це в свою чергу виявило недоліки традиційних методик, переконувало в необхідності створення науково-обґрунтованих методичних систем. Такі системи створювалися з усіх предметів природничого і гуманітарного циклів. Методика викладання природознавства розроблялась О.Гердом, І.Полянським, Б.Райковим, М.Демковим та іншими талановитими педагогами, вченими. Характерна особливість нових методик полягала в намаганні досягти такої побудови викладу навчального матеріалу, яка стимулювала б пізнавальну діяльність учня, виховувала потребу в знаннях. Відповідно до нових ідей методика природничих дисциплін повинна підвести учня до проблем і завдань, розв'язання яких було б для них захоплюючою і важливою справою, створити умови для виникнення в учня потреби у розв'язанні питань шляхом самостійної роботи, досліду, досвіду.

Змінювалися також і методики з предметів гуманітарного циклу. О.Острогорський, В.Данилов, М.Державін, інші педагоги і літературознавці створювали методику шкільного викладання літератури. У ній чітко виявлявся вплив культурно-історичного напрямку в літературознавстві, яке практикувало літературу як вираження загальнолюдських ідеалів, а також ідеї психологічної школи, які акцентували увагу на естетичній та етичній сторонах художньої літератури. Методика викладання мови також враховувала прогресивні ідеї.

К.Лебединцев, С.Шохор-Троцький приділяли значну увагу проблемам методики викладання математики. Вони переконливо доводили, що математика не може засвоюватись учнями, а тим більше мати розвиваючий вплив, якщо вона викладається у відриві від інших наук і не спирається на власні спостереження учнів, не базується на їх самостійній пізнавальній діяльності.

Розробка нових методичних систем з усіх шкільних предметів проходила в безпосередньому зв'язку з досвідом передових шкіл і вчителів. Експериментально-педагогічні дослідження пізнавальної діяльності учнів і використання нових методик в практиці школи стали важливими джерелами для розвитку теорії методів навчання. Проблемам розробки методів навчання, їх класифікації значної уваги приділяли вчені, педагоги П.Лесгафт, П.Каптерєв, В.Вахтеров та інші. П.Лесгафт визначив загальне значення методів навчання, яке полягало в тому, що будь-який метод повинен стимулювати свідому пізнавальну діяльність учнів, сприяти такій діяльності учнів, в якій знання реалізуються на практиці [6.121]. П.Каптерєв сформулював загальнопедагогічні вимоги до методу навчання, дав характеристики деяким методам (догматичному, генетичному та іншим) [5.297]. В.Вахтеров піддав критиці догматичний метод [1.170].

Необхідно відмітити, що в дидактиці на той час не було достатньої термінологічної визначеності, тому вчені, педагоги давали найрізноманітніші визначення методу навчання, по-різному

трактували прийоми, форми. Зокрема, Демков розкрив суть слова "метод", вказуючи, що це грецьке слово, яке означає правильний шлях, спосіб в діях, міркуваннях.

Вчений відрізняв внутрішню і зовнішню сторони навчання. Внутрішню сторону характеризували методи навчання, зовнішню - прийоми або форми. В зв'язку з відсутністю загальноприйнятої термінології, як уже зазначалося вище, певна невизначеність простежується й у Демкова. Він фактично ототожнював прийом і форму, маючи на увазі зовнішню сторону навчання.

Розглянемо класифікацію методів навчання Демкова. Він виділяв науковий, дидактичний, індуктивний, дедуктивний, догматичний, генетичний, сократичний методи навчання та прийоми або форми: акроаматичну, еротематичну, табличну, мнемонічну та інші.

Характеризуючи методи і прийоми, вчений відмічав, що висунуті ним вимоги мають загальнопедагогічний зміст, відносяться до вивчення всіх предметів загальноосвітньої школи. Порівнюючи науковий метод з дидактичним, Демков вказував на суттєву різницю між ними: перший основну увагу звертає на пізнання наукових фактів, загальних схем, принципів і починається з найзагальніших фактів, у другому - основна увага звертається на учня, засвоєння ним відповідних знань. При першому методі пізнання йде від загального до конкретного, в другому - навпаки. При використанні дидактичного методу учню не пропонуються наукові істини в готовому вигляді, він сам перебуває в ролі першовідкривача. На відміну від наукового методу при використанні дидактичного вчителю необхідно враховувати дві особливості: відповідність науковим істинам, глибоке їх розуміння і знання розумових здібностей учнів. Тому педагогу необхідно не тільки знати науку, а й індивідуально-психологічні можливості кожного учня. Науковий метод має за мету дати вичерпні знання з предмета по всій його широті і глибині, тоді як дидактичний повинен закласти міцний фундамент для опанування основами конкретної науки. Науковий метод, як відмічав Демков, може бути використаний в стінах університетів, академій. У початковій, середній школі необхідно використовувати дидактичний і вчитель повинен оволодіти ним досить досконало.

Індуктивний і дедуктивний методи навчання, за словами Демкова, в своїй основі мають прийоми аналізу і синтезу. Індуктивний метод при вивченні навчальних предметів полягає у спрямуванні учнів від конкретних випадків до загального висновку, дедукція - навпаки йде від загального до конкретного.

Для успішного здобуття знань, як відмічав Демков, необхідно, щоб вчитель не тільки володів індукцією і дедукцією, синтезом і аналізом, а й вчив цьому учнів.

Демков пояснив, спираючись на закони логіки, суть догматичного і генетичного методів. При використанні догматичного методу знання передаються в готовому вигляді, завдання учнів полягає у механічному запам'ятовуванні і відтворенні виучуваного матеріалу. При генетичному методі розкривається процес виникнення знання, його розвиток і кінцеві висновки, формулювання законів, теорем тощо. Демков вказував на велике значення генетичного методу у розвитку пізнавальних здібностей дітей.

Демков у своїх публікаціях виділяв сократичний метод як поєднання генетичного з діалогічним прийомом навчання. Вчитель за допомогою запитань підводить учнів до необхідних висновків, і учні, таким чином, знаходяться в ролі першовідкривача, що сприяє розвитку самостійності мислення.

Демков наголошував на розумному поєднанні різних методів навчання в практиці роботи школи, тоді як більшість педагогів того часу критикували одні методи і наполягали на використанні інших. Обов'язковою умовою всієї роботи повинна бути самодіяльність учнів. Тільки така комбінація методів і прийомів, за словами вченого, яка сприяє самодіяльності учнів, спонукає їх до здобуття знань, до самовдосконалення, заслуговує на увагу і застосування в навчальному процесі.

Вчений підкреслював, що не менш важливо для вчителя знати прийоми навчання. Якщо метод - це лише спосіб передачі знань, то вчителю необхідно знати, як користуватися цим способом, як розділити його на частини, в якому порядку розглядати ці частини, щоб забезпечити засвоєння учнями навчального матеріалу. На відміну від педагогів, які ігнорували прийоми навчання, Демков поряд з К.Ушинським, П.Каптерєвим, К.Єльницьким надавав їм великого значення. Необхідно відмітити, що лише у Демкова вчення про прийоми знайшло найбільш детальне обгрунтування і пояснення. Великої уваги в публікаціях вченого приділено розкриттю акроаматичного і еротематичного прийомів. Акроаматичний (монологічний) прийом передбачав розповідь вчителем навчального матеріалу в певній послідовності, завдання учнів слідкувати за думкою вчителя і запам'ятовувати. Еротематичний (запитальний) прийом полягав у тому, що вчитель шляхом запитань підводив учнів до необхідних висновків. Кожен з названих прийомів мав свої недоліки і переваги. Демков показав доцільність використання того чи іншого прийому в залежності від навчального матеріалу. До акроаматичного

прийому вчитель повинен звертатися в тих випадках, коли необхідно дати учням яскраву картину подій, показати думку в закінченому вигляді, захопити не тільки розум, але й почуття учнів. В зв'язку з цим до вчителя ставиться ряд вимог: міцні знання з предмета, гнучка емоційна мова. Акроаматика дозволяє економити час, виділити головне і акцентувати на ньому увагу, сприяє виробленню в учнів чіткої системи знань. Відстежуючи логіку викладу матеріалу вчителем, учень має зразок для наслідування. Проте цей прийом мав ряд недоліків: від учнів вимагали напруженої уваги протягом тривалого часу, щоб слідкувати за логічним розвитком думки; в процесі викладу матеріалу вчитель не міг визначити рівень сприйняття його учнями. Цих недоліків не мав еротематичний прийом, який забезпечував більш активну участь школяра в навчальному процесі. При цьому від учнів не вимагалося тривалого напруження уваги, оскільки знання давалися частинами. Розуміння учнем кожної частини постійно перевірялося вчителем і корегувалося. Використання еротематики ставило до вчителя певні вимоги: вміння вірно, тактовно формулювати запитання, постійно утримувати хід думки, вміти користуватися відповідями учнів для подальшого формулювання запитань, вміло використовувати навчальний матеріал. Необхідно вдало поєднувати, на думку Демкова, обидва прийоми, в залежності від підготовленості класу, змісту матеріалу, особистих якостей вчителя. Еротематика вимагала від педагога фундаментальної теоретичної підготовки, педагогічного такту, знання рівня підготовленості класу.

У своїх працях Демков не тільки охарактеризував акроаматику і еротематику, а й деталізував їх.

Акроаматика:

- елементарна, використовується в початковій школі, коли учні повторюють за вчителем;
- розповідь - зображення явищ, подій в їх зв'язку між собою і в часі;
- опис - зображення властивостей, якостей, відношень предмета, явища;
- розкриття предмета - показ учню фактів, явищ і т.д., які були сховані від нього;
- пояснення - визначення суттєвих ознак предмета, явища і т.д.;
- доведення - такий хід думок, положень, тверджень, коли наступне випливає з попереднього.

Еротематика:

- катехітика - спосіб, при якому навчальний матеріал за допомогою запитань-відповідей розкладається на частини;
- евристика - спосіб, при якому навчальний матеріал учні опановують з допомогою запитань вчителя, побудованих так, що кожне наступне базується на відповіді попереднього, учні приходять до висновку самостійно;
- діалог - в процесі вивчення матеріалу запитання ставить не тільки вчитель учням, а й учні вчителю. Вчитель запитує з метою пояснення предмета, явища, учень - з метою уточнення при засвоєнні матеріалу.

Таке детальне обгрунтування Демковим прийомів акроаматики і еротематики пояснюється тим, що вчений був прихильником вище названих прийомів і рекомендував їх для використання при вивченні навчальних предметів.

Табличний прийом полягає в тому, що вчитель на дошці по вертикалі пише початкові літери речень, які необхідно запам'ятати, учні повторюють ці речення. Мнемонічний прийом сприяє швидкому запам'ятовуванню великого об'єму виучуваного матеріалу за допомогою мнемонічних зв'язків. Табличний і мнемонічний прийоми навчання сприяють механічному запам'ятовуванню, а не ведуть до логічного мислення, до розвитку, тому Демков радив в практиці роботи школи їх використовувати обмежено.

Різноманітність застосування методів і прийомів, на думку вченого, не повинна бути самоціллю, а завжди сприяти активізації пізнавальної діяльності учнів, формуванню умінь і навичок самостійно здобувати знання. Вибір методів і прийомів обумовлюється віковими та індивідуальними особливостями учнів, рівнем їх інтелектуального розвитку, здатністю засвоювати знання, оволодівати уміннями, навичками.

Детальне обгрунтування методів і прийомів навчання, яке дав у своїх працях Демков, сприяло розвитку теоретичної дидактики, озброювало вчителів необхідним арсеналом науково-педагогічних знань, зумовило вдосконалення методик окремих предметів.

Література

1. Вахтеров В.П. Предметный метод обучения. - М., 1909. - С. 181.

2.Демков М. Курс педагогики для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий. - Ч.І. Основы педагогики, дидактики и методики. - М. - 1907. - С. 315.

3. Демков М. Интерес преподавания. // Вестник Воспитания. – 1890 - кн.VI. - С. 42 - 60.

4. Демков М. . О ходе урока и духе обучения. // Педагогический сборник. – 1893 - № 8. - С. 141-156.

5. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения. Под ред. А.М.Арсеньева. - М.- Педагогика - 1982. - 704 с.

6. Лесгафт П.Ф. Собрание сочинений в 5т. - Т. 5. - М. - 1954.

Дорохін В.Г.,

КЛАВІРНА МУЗИКА ОЧИМА БАЯНІСТА

Припущення, що за минулих часів виконання клавірної музики було монотонним, одноманітним у динамічному відношенні, означало б, що ця музика до певної міри нерозвинена, неповноцінна, слухати її без нудьги неможливо. Але джерела, що дійшли до нас, (література, живопис), враження сучасників, що чули того чи іншого виконавця в ті далекі часи, свідчать про те, що музика і тоді викликала величезний інтерес. Нею займалися з великим захопленням, сприймаючи яскраво й емоційно.

Розповсюджену серед педагогів думку щодо плодотворності безпосередньо емоційного інтуїтивного сприйняття клавірної музики можна вважати цілком резонною, але за умови, що вона доповнюється вимогою суворого дотримання всіх стилістичних принципів виконання, а також тембро-динамічних можливостей інструментів, для яких вона була написана.

Тільки проаналізувавши тембро-динамічні можливості стародавніх інструментів, можна спробувати зрозуміти, якими засобами виразності користувалися музиканти того часу.

Питання, що зацікавило нас, полягає в ось в чому: як виконувати на баяні клавірну поліфонічну музику, і, перш за все, написану більш як 200 років тому. Очевидно, що й тепер наші знання про неї приблизні, й у цій галузі існує цілий ряд спірних і невирішених проблем.

Однією з умов вирішення низки проблем виконання клавірних творів на акордеоні є знання устрою стародавніх клавішних інструментів, способів звуковидобування, діапазону, характеру звучання, а також принципової різниці між ними. Це допоможе уявити ті конкретні умови, в яких функціонувала старовинна музика і полегшить пошуки таких виконавських втілень на сучасному баяні, які не вступали б у суперечність із первісним задумом композитора.

Спробуємо заглянути за куліси історії і ближче познайомитися з інструментами, що цікавлять нас найбільше.

Простота й універсальність клавішно-струнних інструментів (клавікорда і чембало /клавесина/) дозволила їм набути популярність у світському музикуванні того часу. Навіть більшість органних п'єс могла виконуватися (і виконувалася) на клавішно-струнних інструментах. Нагадаємо, що знаменита Пассакалія до-мінор Й. С. Баха, яку ми звикли чути в органному виконанні, самим автором призначалася для двомануального чембало з педальною клавіатурою. Для практичних занять органістів також, як правило, використовувалися клавішно-струнні інструменти, оскільки використання церковних органів з навчальною метою допускалося тільки в особливих випадках.

Устрій клавікорда дуже простий. Це невеликий інструмент із тихим звучанням. До кожної клавіші кріпився вертикальний стрижень – тангент. Коли музикант натискував на клавішу, тангент піднімався і вдаряв струну знизу, щільно прилягаючи до неї увесь час, поки клавіша була натиснута. У залежності від того, на яке місце струни припадав удар, відтворювався звук тієї чи іншої висоти, оскільки одночасно струна притискалася у певному місці і звучав відповідно тільки певний відрізок струни. Тому звучання інструменту було відносно неголосним.

З появою багатохорного, одно чи двомануального педального клавікорда була досягнута відносна повнота і темброве багатство його звучання[1]. Цей інструмент мав два мануали (нижній – висувний) – це ніби два самостійних клавікорди; крім того, педаль – як окремий великий чотирихорний клавікорд обсягом у дві октави. Посиленню звучання сприяло вдосконалення резонансної деки.

[1] У багатохорному одно - чи двохмануальному клавікорді замість однієї струни натягуються дві пари чи чотири струни: звичайно дві в унісон, третя октавою вище, а остання - октавою нижче.

Звучанню цього інструмента були властиві теплота і м’якість. У тихих динамічних межах, якими була обмежена сила звуку клавікорда, здійснювалися наростання, згасання, ефекти сфорцандо, ясно прослуховувалися окремі звуки в акорді, здійснювалася індивідуальна динаміка кожної лінії при виконанні поліфонії, а також тактильна вібрація. Існує припущення, що саме подібні педальні клавікорди були в будинку Й. С. Баха.

На відміну від клавікорда, досить сильним інструментом був клавесин, який мав яскравий і блискучий звук, що інколи дозволяло йому збирати велику слухацьку аудиторію. Про нього Ванда Ландовська пише: "... іноді раптові обороти просто не можуть обійтися без клавесина з його тонкими уколами яскраво сяючих звуків. Мальовничість цієї музики... вимагає регістрів клавесина з його таємничим гудінням і з усім багатством гри і звукових комбінацій".

На клавесині при натисканні на клавішу, за бажанням виконавця можуть бути приведені до руху від однієї до чотирьох струн, але вже не ударом, як у клавікорді, а шляхом защипування струни шматом гусячого пера або шкіри. Деякі інструменти клавесинового типу мають дві клавіатури і, відповідно, декілька наборів струн. У реальному звучанні: виконується як написане (мають назву восьмифутового регістра – 8); звучання октавою вище (чотирифутового – 4); набір, що звучить октавою нижче (шістнадцятифутовий регістр – 16). За бажанням виконавця регістри можуть бути включені як кожен окремо, так і всі разом. Характер звуковидобування (порівняно із клавікордом) не дає можливості впливати на гучність звуку, проте дає більш яскраве, дзвінке, багате на високі обертони, сріблясте звучання. Клавесинова гама звучання є цільною, спрямованою від урочисто-легких басів до світлих, блискучих верхів. Ця гама додає яскравого індивідуалізованого тембро-динамічного забарвлення будь-якому мотивові.

Останнім часом встановлено, що клавірні п'єси Й. С. Баха призначалися як для клавесина, так і для клавікорда. Поки ще немає повної ясності щодо того, які саме твори написані для одного і які для іншого інструмента. У результаті досліджень встановлено, що за часів Баха ножного пристрою для зміни регістрів не було. Це означало, що зміна регістра можлива була лише тоді, коли в партії якої-небудь руки наставала пауза.

Під поняттям ***клавір*** у часи Й. С. Баха малися на увазі всі клавішні інструменти. Існує думка, що всі клавірні збірники Й. С. Баха містять у собі твори, розраховані на виконання на різних інструментах, включаючи й орган. Е. Бодні[2] вважав, що і два томи "ДТК" розраховані для виконання не на конкретному інструменті, а одному з можливих: клавікорд, чембало, орган.

Для музиканта-виконавця це тим більш важливо, бо, як відзначав Е. Фішер у своїй книзі про Й. С. Баха, "завдання музикантів полягає в тому, щоб зуміти відрізнити клавесинні твори від органних, ніжні поетичні п'єси для клавікорда від блискучих клавесинових”.

Порівняємо особливості звучання сучасного баяна зі звучанням клавікорда та клавесина.

Тільки проаналізувавши тембро-динамічні можливості стародавніх інструментів, можна спробувати зрозуміти, якими засобами виразності користувалися музиканти того часу.

Специфіка звукоутворення на акордеоні в значній мірі відрізняється від клавесинної. Якщо на чембало, завдяки щипковому звуковидобуванню, у багатоголосній фактурі вирізняються всі голоси, то на акордеоні відсутня можливість динамічної диференціації багатоголосної фактури, усі голоси ніби зливаються. Незважаючи на цю специфіку, сучасний баян має безліч переваг, що характеризують художній вигляд цього інструмента. Це, перш за все, красивий, співучий тон, гнучка динамічна шкала, завдяки якій баяніcту-виконавцю підвладні найрізноманітніші відтінки музично-художньої виразності, у тому числі можливість впливати на динаміку звуку після його появи, що не властиво інструментам з постійними тембро-динамічними характеристиками (клавесин, клавікорд, орган).

Ці та інші особливості баяна приховують у собі певні небезпеки, що підстерігають виконавця (особливо в поліфонії). Це, насамперед, стосується динамічних перебільшень, здійснених без урахування особливостей стилю і характерних для акордеона прийомів звукоутворення. Разом з цим, при достатній майстерності баяніста відкриваються безліч можливостей, які можуть привнести у виконання особливі барви, недосяжні для інших інструментів.

При всій різниці баяна і клавірних інструментів, вони мають багато спільного: клавікорд та чембало, як і акордеон має регістровий механізм, який виконує аналогічні функції. Наприклад, чотирифутовий регістр (4) дає звучання октавою вище від написаного, а на акордеоні ці функції виконує регістр "пікколо". Восьмифутовий регістр (8) дає звучання, аналогічне зазначеному в нотах; на

[2] Е. Бодни. Интерпретация клавирных произведений Баха.

акордеоні цьому регістрові відповідає "кларнет", "концертіно" та їхнє сполучення. Шістнадцятифутовий регістр (16) дає звучання октавою нижче; на акордеоні це регістр "фагот".

Як і на старовинних інструментах, на баяні можливі сполучення і різні комбінації цих регістрів. Хотілося б відзначити, що використання регістрів є дуже сильним емоційним фактором, і щоб уникнути “монотонної строкатості” в звучанні зміна регістрів повинна виконуватися в суворій залежності від логіки розвитку тематичного матеріалу.

Клавікорд і чембало мають двомануальну і педальну клавіатури, баян же має праву і ліву клавіатури із системою регістрів.

Порівнявши звукові особливості цих інструментів, ми встановлюємо, що використання клавіатур і регістрів дає такі можливості:

1) додавати звучанню різних відтінків;

2) по-різному забарвлювати частини творів;

3) диференціювати окремі голоси в багатоголоссі.

Усі ці тембральні (регістрові) можливості мають на меті прояснити структуру, драматургію і специфічність, як для слухача, так і для самого виконавця.

Отже, порівнявши між собою динамічні якості баяна з одного боку і клавікорда та клавесина з іншого, ми робимо висновки:

1. Баян так само як і клавесин, має можливість створювати за допомогою регістрів і клавіатур протиставлення звучностей, а також має виразну вібрацію.

2. З іншого боку, баян має чутливу і гнучку динаміку, на відміну від стародавніх клавішних інструментів.

Виникає питання: як грати клавірну музику на баяні?

При використанні так званих інструментовочних відтінків[3] вдається створити різноманітний характер звучання, зробити виконання більш гнучким, досягти різних ступенів прозорості і густоти загального звучання, а також різних ступенів напруги.

Вивчаючи і використовуючи інструментовочні динамічні відтінки, не слід, однак, думати, що ми мусимо відмовитися від іманентних якостей баяну. Це, насамперед, найтонше нюансування, філірування звуку, фрази, пасажу. Адже такого роду відтінки застосовуються у вокальній музиці та у грі на струнно-смичкових інструментах. У будь-якій мелодії, що виконується, ми хочемо чути виразність динаміки, і не тільки в межах мотиву чи фрази, але і протягом усієї лінії, що розвивається.

Й. С. Бах говорив, що найважливішою якістю музиканта є уміння співати на інструменті. Тому, завдання баяністів, що виконують клавесинну музику, полягає в тому, щоб знайти в засобах баяна прийоми (у тому числі і динаміки), необхідні для правдивого виконання клавірних творів.

Література

1. Браудо И. Артикуляция: О произношении мелодии / И. Браудо; под ред. Х. С. Кушнарева. – [2-е изд.]. – Л. : Музыка, 1973. – 197 с.

2. Браудо И. Об органной и клавирной музике / И. Браудо. – М. : Музыка, 1976. – 152 с.

3. Власов В. Методика работы баяниста над полифоническими произведениями : [уч. пособие] / В. Власов. – М. : ВМК МК СССР, 1991. – 91 с.

4. Давидов М. Теоретичні основи формування виконавської майстерності баяніста: навчальний посібник [для вищ. муз. навч. закл.] / М. Давидов. – К. : Муз. Україна, 1997. – 240 с.

5. Харнонкурт Н. Музика як мова звуків : нуково-популярне видання / Н. Харнонкурт. – Суми : Собор, 2002. – 184 с.

6. Музыкальный энциклопедический словарь / [гл. ред. Г. В. Келдыш]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.

Дорохіна Любов

БОГОСЛУЖЕБНИЙ СПІВ У МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ЧЕРНІГІВЩИНИ

[3] Під інструментовочними відтінками мається на увазі певне забарвлення звуку чи всієї фактури, пов'язане із застосуванням того чи іншого регістра на двох по-різному регістрованих клавіатурах.

НА ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

Особливості розвитку богослужебного співу на Чернігівщині початку ХХ століття багато в чому зумовлені специфікою її географічного розташування. Межове положення регіону[1] сприяло надзвичайно пожвавленим та інтенсивним міжетнічним зв’язкам. Чернігівщина акумулювала потужний вплив різних регіональних культурних традицій; найбезпосередніше це позначилося на розвиткові богослужебного співу.

З 1900 до 1912 року як формам співацької діяльності, так і репертуарній спрямованості чернігівських храмових хорів були притаманні риси традиційності, що насамперед властиво українським регіонам, і мало відповідає поширеній у тогочасній Росії тенденції до відродження церковно-співацької культури на нових засадах ("Московська школа"). В центрі уваги композиторів Московської школи (С.Смоленського, О.Кастальського, П.Чеснокова, О.Гречанінова, С.Рахманінова та ін.) була розробка мелодичної спадщини знаменного розспіву, звернення до найстаріших прошарків пісенної творчості.

На Чернігівщині ж розквіт церковно-співацького руху спостерігається саме у 1912 – 1917 роках, тобто в той час, коли в цілому по Україні в культурно-музичному житті настала вимушена пауза. Репресії проти всілякого прояву національного духу, події, зумовлені Першою світовою війною, – головні причини того. Саме на цей період припадає небачений раніше ні на Чернігівщині, ні в інших губерніях могутній розвиток Братського хорового руху, що проявився у створенні церковних аматорських хорів, як у губернському центрі, так і в найвіддаленіших провінціях Чернігівщини. У музичній освіті це означало, насамперед, зростання музичної освіченості парафіян, їхнього прилучення до класичних духовних та світських зразків. Братські хори на Чернігівщині стали своєрідним “колективним головщиком” у загальнонародному масовому співі. Саме цим чернігівський варіант відрізнявся від такого ж співу інших регіонів України та Росії, коли керівна роль під час богослужінь відводилася спеціально підготовленим головщикам (тобто так званим “початковим співакам”, так би мовити, заспівувачам світського хору).

Розквітові виконавської хорової діяльності сприяла професіоналізація регентської справи. На початку ХХ століття церковно-співацькі учительські регентські курси виникали повсюдно; на Чернігівщині їхнє впровадження набуло певної систематичності.

Поширення набула в цей час така форма релігійної, точніше, культурно-музичної просвіти прихожан, як позабогослужебні релігійно-моральні та богословські читання. Вони стають продовженням руху релігійно-філософського відродження, одним з яскравих його проявів; невід’ємною частиною цих зібрань був хоровий спів. Позитивний відгук преси того часу викликали публічні читання в залі Єпархіального будинку, присвячені духовним композиторам Х1Х століття, на тему: “Життя і діяльність духовних композиторів Д.Бортнянського, П.Турчанінова, О.Львова”. Відвідувачі мали можливість не тільки познайомитися з творчими біографіями композиторів, але й почути створенні ними піснеспіви у виконанні архієрейського хору і хору вихованців Духовної семінарії.

Значною подією духовно-музичного життя Чернігова було проведення духовних концертів. Відновлення традицій концертів духовної музики відбулось завдяки діяльністі створеного в 1903 році церковно-співацького Благодійного товариства. Організатор Товариства, видатний композитор та хормейстер О.Архангельський неодноразово приїздив до Чернігова з метою організації духовних концертів. Саме він керував об’єднаними церковними хорами під час виступів. Кількість співаків, що брали участь в об'єднаних хорах (167 і 178 осіб), та виконання досить складного репертуару (духовні твори О.Архангельского, Д.Бортнянського, О.Львова, М.Римського-Корсакова, П.Турчанінова) дає підстави стверджувати, що в Чернігові були зосереджені потужні співацькі сили, здатні виконувати не тільки традиційний богослужебний репертуар, але й духовні твори концертного стилю.

Традиція чернігівських духовних концертів отримала яскраве продовження і відновлення в музично-співацькій діяльності архієрейського хору, реорганізованого в 1912 році М.Ступницьким.

Через кілька місяців реорганізований Ступницьким архієрейський хор дав перший духовний концерт з двох відділень. До наступних виступів (а відбувалися вони через кожні 4-5 місяців, а іноді й частіше) хор готував нові програми [1, 1913, №№4, 6; 1914, №№17, 18]. У свою чергу, позитивно змінився і репертуарний потенціал хору. М.Ступницький цілеспрямовано пропагував духовну музику

[1] Визначаючи Чернігівський регіон як лімітрофну територію ми, втім усвідомлюємо відсутність чіткого прикордонного розподілу в означений нами період дослідження. Що разу, при вживанні цього визначення, ми маємо на увазі культурний регіон.

композиторів нового напрямку – Московської школи. Урізноманітнилися й види співацької діяльності архієрейського хору за межами храмів. Крім традиційних народних читань і урочистих актів цей провідний храмовий колектив став ініціатором проведення та активним учасником духовних концертів як у Чернігові, так і за його межами. Слід відзначити, що Чернігівськи хорові зібрання не тільки успішно конкурували з вечорами світської музики, але іноді й перевершували їх як за кількістю публіки, так і за художнім рівнем.

Чернігівські духовні концерти не могли не вплинути, як на храмовий спів, так і на загальний стан культурно-музичного життя губернії. Концерти духовної музики стали організовуватися і храмовими хорами повітових міст – Ніжина, Конотопа, Борзни, Сосниці, Козельця, причому в Сосниці й Ніжині аналогічні концерти відбувалися неодноразово. Слід зазначити як регіональну особливість: систематичні співацькі зібрання у Чернігівській губернії стали проводитись дещо пізніше, ніж в інших регіонах, натомість вони були масовішими. Крім того, до цього виду музичної діяльності були залучені й хори всіх духовних навчальних закладів Чернігова: Духовної семінарії, Духовного училища, Жіночого єпархіального училища. (Нагадаємо, що на початку минулого століття діяла заборона вихованцям духовних навчальних закладів брати участь у подібних концертах.)

До певної міри розвиток культурних традицій богослужебного співу на Чернігівщині компенсував провінційність концертно-театрального життя, нерідко підносячись у творчому вимірі, у масштабах, в організаційних формах до кращих столичних зразків.

Література

1. Віра і життя (журнал чернігівської єпархії). – 1912–1917.
2. Зацепина Т. Народність російського хорового мистецтва і просвітительська діяльність хорових колективів наприкінці XIX і початку XX в. //Питання росіянки і радянської хорової культури /Праці ГМПИ ім.Гнесиных. М., 1975.– С. 42-65.
3. Додаток до Чернігівських Єпархіальних звісток.– 1904.– №1.
4. Чернігівський церковно-суспільний вісник (періодичне видання Чернігівської єпархії). – 1914-1917.

ОЛЬГА ПУЛІНЕЦЬ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПОЛІКУЛЬТУРНІСТІ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ КАНАДИ

Сучасний український простір охоплює численні етнічні, культурні, релігійні та інші групи. Чимало регіонів та міст України є традиційно полікультурні, наприклад, Одеса історично була осередком української, російської, польської, болгарської, румунської, грецької, вірменської, єврейської, німецької, французької, італійської культур. На нашу думку, актуальним сьогодні було б впровадження політики полікультурності в різні сфери громадської діяльності України, включаючи реалізацію політики багатокультурності й в галузі освіти. Оскільки активізація такої політики може бути єдиним правильним вирішенням багатьох проблем у напрямку мирного співіснування та розвитку.

Аналізуючи політику полікультурності, слід звернути увагу на ті країни, у яких цьому питанню приділяється значна увага і які досягли значних успіхів у її впровадженні. Однією із таких країн є Канада. ЮНЕСКО визнала Канаду лідером у розвитку цієї політики, яка проводиться там уже більше, ніж 30 років. Особливо помітних результатів досягла ця країна в реалізації політики багатокультурності в галузі освіти.

Канада прийшла до цієї політики не відразу, хоча завжди була етнічно неоднорідною країною. До прибуття європейців на території сьогоднішньої Канади проживало близько 50 громад корінного населення, які належали до багатьох мовних груп. У XVI-XVII століттях на територію Канади поселилися французи. В результаті шлюбів французів та корінного індійського населення виникла значна етнічна група метисів. Англійці, шотландці, ірландці, валійці почали прибувати до Канади після німців та датчан, а наприкінці XIX століття почалася імміграція в країну "кленового листка" з усіх куточків Європи та Азії. У 90-х роках XX століття права аборигенів та франкомовних канадців почали зачіпатися англомовним населення, яке контролювало Канаду. Досить тривалий час ідея полікультурної Канади була неприйнятною для багатьох урядовців, чиновників, які вважали цю політику загрозою національної єдності, розглядали її як додаткові ускладнення в своєму житті, адже

вони не тільки повинні були прийняти політику двомовності, а й включити національні меншини в політичне та економічне життя. В Канаду була послана Королівська Комісія для вирішення шляхів подолання цих конфліктів. Результатом стало те, що в 1969 році була прийнята двомовність та двокультурність, що скасувало расові та етнічні бар'єри. А в 1971 році Канада стала першою країною у світі, яка прийняла політику полікультурності, що в 1982 році було узаконено Канадським законодавчим актом, у якому йшлося "що особи, які належать до різних етнічних, релігійних, лінгвістичних меншин не будуть відмовлені у праві насолоджуватися їхньою культурою, практикувати чи сповідувати свою релігію, спілкуватися рідною мовою" [2, с.14]. Політика мультикультуралізму, яка була названа "Мультикультуралізм у межах двомовності", була проголошена 15-м прем'єр-міністром П'єром Трудо. Він усвідомлював, що ідея багатокультурної Канади створює сприятливі умови для реалізації концепції двох націй. П'єр Трудо відстоював політику офіційної двомовності на всій території Канади. Для покращення цієї політики в 1972 році був призначений міністр з проведення політики багатокультурності [1, с.220].

У сучасній науковій літературі є багато дефініцій, які охоплюють цей феномен. Професор Університету Саскачеван Гаррі Дханд визначає полікультурність як існування разом в одному суспільстві різних етнічних, культурних, расових, лінгвістичних, релігійних й економічних груп та визнання їх рівності. Згідно з Маклеодом [4] полікультурності властиві сім ознак:

• Рівність усіх культурних та етнічних груп у межах офіційно двомовної країни.

• Свобода всіх особистостей і груп зберігати та розвивати свою культуру.

• Рівні для всіх права щодо працевлаштування, підвищення в кар'єрі тощо.

• Обов'язкова взаємодія культур у канадському суспільстві.

• Зобов'язання брати участь у канадському громадському та політичному процесах, беручи до уваги права та обов'язки.

• Віра, що суб'єкти мають свободу обирати специфічні культурні атрибути, які не суперечать канадським демократичним принципам.

• Повага до дотримування прав і громадських свобод людини наводиться в Канадській Хартії Прав та Свобод, загальному праві й у кодексах на федеральному та провінційному рівнях.

Протягом свого існування полікультурність пройшла три фази свого розвитку. Спочатку увага приділялася захисту прав канадців у галузі культури та лінгвістики. Упродовж цього періоду робився наголос в основному на збереженні культурних цінностей національних меншин Канади. На другій фазі розвитку увага приділялася питанням справедливості по відношенню до національних меншин та усуненню расової дискримінації громадянським та політичним правам. Акцент робився на питаннях виховання, завдяки якому можна було сформувати суспільство, у якому приймаються расова та культурна багатогранність і забезпечуються однакові можливості для всіх канадців. На третій, останній фазі, увагу було зосереджено на прийнятті політики мультикультуралізму всіма секторами суспільства.

Звичайно, канадська політика полікультурності вплинула на всі сфери суспільства, а особливо на освіту. Її принцип в освітній галузі передбачає існування в системі освіти рівних для всіх етносів можливостей реалізації своїх культурних потреб.

Освіта за тридцять років існування цієї політики зазнала багатьох змін. Наведемо декілька прикладів, що ілюструють вплив цієї політики на освіту:

1. Так, якщо тридцять років тому в школах вивчалися 2-4 мови, то сьогодні деякі школи пропонують для вивчення до п'ятнадцяти мов. Навчання мовам йде шляхом занурення у мовне середовище, пропонуються двомовні та розмовні програми.

2. Програми вивчення суспільних дисциплін зазнали багатьох змін. Їх зміст став більш пов'язаний із Канадою, включаючи мультикультуралізм. Також нормою стає вивчення багатьох канадських етносів водночас із вивченням світових суспільств. З євроцентризму програми переходять на зорієнтованість на світовий центризм.

3. У більшості шкіл проводяться мультикультурні, антидискримінаційні та антирасистські тижні.

4. Підготовка викладачів також зазнає змін. Педагогічні програми при університетах включають велику кількість курсів з мультикультуралізму та міжкультурної освіти, Педагогічний склад шкіл відображає суспільство із всією багатобарвністю національностей.

Варто уваги те, що при багатьох університетах Канади діють спеціальні програми підготовки вчителів з корінного населення. Їх діяльність особливо важлива на даному етапі, тому що кількість учнів-аборигенів постійно збільшується: з 31% у 1984-85 до 73% у 1994-95 роках. Кількість

студентства теж постійно зростає: з 1984-85рр. їх кількість збільшилася з 8 617 до 26 819 у 1994-95рр.. Програми з підготовки вчителів почали організовуватися ще з 70-х років XX століття, коли була проголошена політика багатокультурності (мультикультуралізму). Ціль програм полягала в усуненні несправедливості по відношенню до корінного населення Канади (численних індійських племен, ескімосів), яке було позбавлене багатьох політичних, економічних і соціальних прав, у тому числі й можливості одержання спеціальності вчителя.

Канадських аборигенів часто називають „Першими націями Канади”. Конституція 1982 року виділяє три групи аборигенів: 1) представники індійських племен, які розмовляють на 58 мовах десяти мовних груп (більш 800 тис. людей); 2)метиси - нащадки англійських та французьких переселенців, які вступили в брак з індійськими жінками (200 тис. людей); 3) інуїти (50 тис. людей).

Роблячи екскурс в історію питання розвитку освіти корінного населення Канади слід зауважити, що традиційно освіта інуїтів та інших представників корінного населення проходила шляхом спостереження, практики, спілкування у колі сім'ї, усного навчання, а також участі в різних зібраннях племені. Саме завдяки цим методам діти засвоювали систему цінностей, а також необхідні для життя знання. Ні про яких професійних вчителів мови не було. Цей стиль навчання зустрічається й зараз, але за останні 350 років його переміг європейсько-американський стиль освіти у класах. Формальна європейська освіта місцевого населення розпочалася у 1600 р. у Новій Франції в місіонерських школах, які керувалися французькими релігійними товариствами (ієзуїтами та ін.). Ці школи встановили модель втручання церкви в питання освіти корінного населення, і ця модель переважала аж до кінця Великої Вітчизняної війни. Головним завданням місіонерських шкіл було залучення місцевого населення до християнства та їх ознайомлення із цивілізацією. Наприкінці 1700 - початку 1800 рр. активну участь у навчанні дітей корінного населення на території сучасної Канади почали брати протестантські школи. З 1830 року церкви, в основному римсько-католицького та англіканського віросповідання, при сприянні колоніального (а пізніше й федерального) уряду, почали відкривати школи для місцевого населення (Residential schools). Уже до 1900 р. в Канаді налічувалося 64 таких школи, в яких працювали вчителі - місіонери, які давали не тільки знання з предметів, але й з релігії. У той час такі школи вважалися ідеальним варіантом надання освіти корінному населенню, тому що вони проводили політику асиміляції корінного населення до цивілізованого суспільства. Але батьки дітей вбачали в цих школах „необхідне зло”: необхідне - тому що батьки розуміли користь отриманих знань; зло - тому що навчання у віддалених місцях послаблювало сімейні зв'язки. А ще школи для дітей національних меншин часто були дуже жорстокими: діти зазнавали фізичного покарання за неслухняність, у більшості шкіл заборонялося використання рідної мови, дітей принижували та соромили за їх належність до корінного населення. Після 1867 року (проголошення Канадської конфедерації) освіта для корінного населення прийняла дві форми. Освіта індійського населення стала федеральним обов'язком, а освіта метисів, інуїтів та ін. стала провінційним (територіальним) обов'язком. До 1900 року у 226 відкритих федеральним урядом школах для індійського населення більшу частину вчителів складали місіонери, а програма навчання мала велику кількість релігійних предметів. Статистика 1940 року показала, що навчання місцевого населення йшла не дуже успішно: багато дітей повторювали курс навчання у початковій школі, і лише маленький відсоток усіх дітей закінчував початкову школу й продовжував навчання. Більша частина дітей не досягала успіху в навчанні: у 1967 році лише 200 студентів із загальної кількості студентів-аборигенів 60000 були зараховані до канадських університетів (Університет Трент (Онтаріо), був першим канадським університетом, який запровадив програми навчання для представників корінного населення). Низький рівень освіти аборигенів багато спеціалістів пов'язували із тим, що навчання дітей корінного населення велося нерідною мовою (англійською чи французькою). Ось чому для усунення всіх недоліків у 70-ті роки в багатьох провінціях країни (Альберті, Британській Колумбії, Манітобі, Саскачевані та ін.) створювалися та апробовувалися програми підготовки вчителів з корінного населення.

На сьогоднішній день ці програми включають вивчення предметів так званого індійського і ескімоського циклів. За одними програмами готують учителів рідної мови і предметників, за іншими „парапрофесіоналів" (помічників учителів). Відмінними рисами цих програм є вивчення мови того чи іншого племені (в Канаді налічується 58 індійських мов і діалектів, які становлять десять мовних груп) у поєднанні з англійською, викладання ряду предметів рідною мовою, впровадження курсу історії і культури корінного населення Канади. Діяльність цих програм дуже ефективна, про що свідчить зростання рівня викладання в індійських школах. Тим часом відбувається включення предметів індійсько-ескімоського циклу до деяких традиційних програм підготовки учителів. Так, наприклад, у коледжі освіти при Університеті Саскачеван існує чотири програми для підготовки вчителів з корінного

населення. Одна з них, програма підготовки індійських учителів (Indian Teacher Education Program - ITEP). Ця програма була заснована у 1972-73рр. і яка вела до отримання сертифікату. З часом програма розвилася у чотирьохрічний курс, по закінченні якого присуджується ступінь бакалавра освіти та вручається професійний сертифікат [3]. До інших програм відносяться: а) освітня програма для вчителів північних територій (Nothern Teacher Education Program – NORTER), яка готує вчителів для північного Саскачевану; б) освітня програма для вчителів північно-західних територій (Northwest Territories Teacher Education Program) - трирічна програма, яка закінчується отриманням сертифікату; в)освітня програма для підготовки урбанізованого корінного населення Саскачевана (Saskatchewan Urban Native Teacher Education Program - SUNTEP), яка передбачена для метисів і представників корінного населення, які не мають офіційного статусу.

Загальні цілі цих програм полягають в наданні можливості представникам корінного населення стати вчителями; у збільшенні кількості вчителів серед представників корінного населення в провінціях Канади, які мають відповідати культурним та соціальним вимогам корінних товариств; у натхненні студентів бути прикладом, зразком для інших студентів-аборигенів, щоб ті зрозуміли свій потенціал та усвідомили той внесок, який вони можуть дати своєму місцевому товариству; у наданні студентам можливості отримати спеціальність на своїй рідній мові корінного населення. Ці програми готують експертів по розповсюдженню міжкультурної освіти.

Створення та функціонування різних національних програм є одним з найкращих прикладів реалізації політики полікультурності в освітній галузі Канади, що може бути прикладом для інших держав, у тому числі й України.

Література

1. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Під заг.ред. Ю.Тищенко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С.219-232.

2. Woods, Eric Taylor Multiculturalism and Identity in Canada: A Case-Study of Ukrainian-Canadians, April 2006. – 80p.

3. Multiculturalism. – Електронний ресурс:
http://www.geocities.com/s_sonia415/index.html

4. Multiculturalism in Canada. – Електронний ресурс:
http://palc.sd40.bc.ca/palc/feature/02-01/multiculture.htm

Олена Філоненко

ОЦІНКА СТУДЕНТАМИ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИХОВНОЇ ПРАКТИКИ В ДИТЯЧИХ ОЗДОРОВЧИХ ЗАКЛАДАХ

Актуальність проблеми: Перший дзвоник нового навчального року збирає за партами студентів та школярів навчальних закладів. У спогадах – літня пора – пора відпочинку. Для кожної людини слово «відпочинок» має своє значення. Для студентів 4 курсу воно асоціюється з практичною діяльністю в дитячих оздоровчих закладах (таборах). Майже 99% студентів не мають попереднього досвіду роботи вожатими. За результатами дослідження С.І. Цуприк, лише 16, 51% вожатих засвідчують оптимальний рівень готовності до роботи в літніх оздоровчих таборах. Успіх роботи літнього оздоровчого табору багато в чому залежить від рівня підготовки педагогічних кадрів, і найголовніше – вожатих, їх правильної орієнтації на сучасну дитину, вміння спілкуватися з дітьми, співпрацювати в творчій діяльності [1;с.47].

Щоб відповідати вимогам, які висуваються до діяльності вожатого, сьогодні студенти повинні бути готовими до творчої, багатогранної, самостійної, відповідальної роботи з дітьми в таборі. На практиці їм необхідно брати участь у художній самодіяльності, проводити бесіди з дітьми, займатися діагностичною діяльністю, розв'язувати складні педагогічні ситуації, організовувати колектив дітей на спільну діяльність. Тому підготовка фахівців для роботи в дитячих оздоровчих закладах потребує вивчення та суттєвого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу: Згідно із законодавчими документами загальнодержавного рівня, зокрема, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Положенням про проведення практики студентів вищих

навчальних закладів України», «Типовим положенням про дитячий оздоровчий заклад», Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), Державною програмою «Вчитель», «Концепцією позашкільної освіти та виховання» активізується процес пошуку ефективних механізмів підготовки педагогічних кадрів, зокрема, для оздоровчих закладів, що входять до структури позашкільної освіти [2;с.1].

Для студентів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя літня виховна практика є важливим видом практичної діяльності. Університет багато років співпрацює з таборами АР Крим, Херсонської, Миколаївської, Київської, Чернігівської областей, оздоровчими закладами м. Ніжин. Не став винятком і літній період 2011. Розподіл студентів по базах виховної практики та теоретична підготовка велась згідно з навчальними планами з напрямів (спеціальностей) підготовки фахівців для педагогічної галузі. Для практичної діяльності 416 студентів університету була визначена 21 база, 14 студентів з поважних причин обирали бази практики самостійно. Розподіл був таким:

1. МДЦ «Артек» (смт. Гурзуф) - 2 студентів
2. Дит. пансіонат «Чайка» (м.Алушта) - 27 ст.
3. ДОТ ім.Володі Дубініна (м.Алушта) - 20 ст.
4. ДОТ «Морская волна» (Миколаївська обл., с.Рибаківка) - 17 ст.
5. ДОТ «Гренада» (Херсонська обл., Геніческий р-н, с. Стрілкове) - 29 ст.
6. ДОТ «Перлина» (Миколаївська обл., м.Очаків) - 37 ст.

Київська обл.

8. ДОТ «Лісовий» (Пуща Водиця) - 21 ст.
9. ДОТ «Джерело» (смт. Буча) - 34 ст.

Чернігівська обл.

10. ДОТ «Деснянка» (смт. Куликівка) - 24 ст
11. ДОТ ім. Якова Батюка (Ніжинський р-н, с.Вертіївка) - 22 ст.

м.Ніжин

12. ЗОШ № 2 - 7 ст.
13. ЗОШ № 7 - 10 ст.
14. ЗОШ № 13 - 8 ст.
15. ЗОШ № 15 - 24 ст.
16. ЗОШ № 17 - 8 ст.
17. Гімназія № 3 - 17 ст.
18. Гімназія № 16 - 18 ст.
19. Ніжинський районний центр соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді - 31 ст.
20. Ніжинський міський центр соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді - 30 ст.
21. Притулок для дітей м. Ніжин - 30 ст.
22. За індивідуальним розподілом - 14 ст.

При розподілі ми враховуємо позитивні тенденції сучасного розвитку мережі таборів для літнього дитячого відпочинку. А саме: відмова від непотрібної одноманітності; розробка різноманітних форм літнього відпочинку з різними джерелами фінансування; створення умов для педагогічної творчості колективів; розвиток мережі профільних дитячих центрів; гуманізацію діяльності оздоровчих закладів, таборів для задоволення інтересів і творчих потреб дітей та підлітків. [3;с. 7-8].

Співпрацюючи з такою великою кількістю дитячих оздоровчих закладів, а не орієнтуючись на один чи два великих центри з оздоровлення та відпочинку дітей ми маємо можливість перевірити правильність підготовки студентів до виховної роботи в межах теоретичного курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ» та постійно удосконалювати його програму. Найбільший ефект з цього питання дає підсумковий етап виховної практики, який включає перевірку звітної документації методистами кафедри педагогіки, закріпленими за студентами наказом ректора про виховну практику та підсумкову науково-методичну конференцію з виховної практики. Методист виставляє підсумкову оцінку як суму балів, набраних за всі види діяльності, з урахуванням оцінки керівництва бази практики, керуючись при цьому затвердженими критеріями. За виховну практику «відмінно» отримали 278

студентів (64,7%); «добре» - 127 студентів (29,5%); «задовільно» - 19 студентів (4,4%); позитивної оцінки не отримало 6 студентів (1,4%).

На конференції у формі повідомлень та доповідей висвітлюються враження від практики, позитивний досвід роботи бригад, окремих студентів, означуються проблеми, що виникли в процесі педагогічної практики, висловлюються пропозиції щодо її вдосконалення.

Важливим на наш погляд є опитування студентів у формі анкетування, під час якого їм були запропоновані такі питання:

1. Якого позитивного досвіду Ви набули під час виховної практики?
2. З якими труднощами Ви зустрілися під час проходження виховної практики?
3. Що Вам сподобалось найбільше?
4. Які знання, одержані під час вивчення теоретичних курсів, стали Вам у нагоді в період роботи з дітьми?
5. Яких знань, умінь і навичок Вам бракувало у роботі з дітьми?
6. Чи задоволені Ви підготовкою до даного виду практики в університеті? Якщо ні, то чому?
7. Як, на Вашу думку, можна покращити підготовку студентів до виховної практики?
8. Яка підтримка (теоретична, методична, емоційна) була Вам найбільш необхідна з боку ВНЗ та бази практики під час Вашої роботи? Чи була вона Вам надана у необхідному обсязі?
9. Чи варто співпрацювати з базою практики на наступний рік? Якщо ні, то чому?

Респондентами стало 208 осіб: 38 студентів факультету іноземних мов, 11 студентів факультету культури та мистецтв, 34 студенти фізико-математичного факультету, 61 студент природничо-географічного та 64 студенти філологічного факультетів. За результатами анкетування 6 осіб (2,9%) виявились незадоволеними підготовкою до даного виду практики в університеті. Серед причин свого невдоволення вони називають такі: неналежна увага питанням практики в соціальних службах – 2 ст.; недостатня кількість лабораторних занять – 2 ст.; не здійснювалась у достатній кількості підготовка до виступів на сцені – 2 ст. Анкетування також виявило, що не вбачає за доцільне співпрацю з базовими закладами 21 студент (10,1%): 13 студентів вказали на негативне ставлення до практикантів старших вихователів або адміністрації табору в цілому, 3 ст. вказали на неналежне харчування для вожатих, 2 ст. незадоволені фінансовими розрахунками за роботу в таборі, 3 ст. не пояснили свого невдоволення.

Велике значення для нас мають відповіді на питання стосовно труднощів, які виникали у студентів в процесі виховної діяльності в таборі. Із 208 опитаних студентів тільки у 37 (17,7%) практика пройшла без труднощів або з такими, які визначились як незначні. Та для 171(82.2%) студента виховна практика була більш складнішою.

Труднощі у виховній практиці, які були названі студентами в анкетах представлені в таблиці 1.

Табл. 1.

№ за пор.	Труднощі, якими супроводжувалась виховна практика студентів-практикантів	Кількість студентів	%
1.	Поведінка дітей (агресивність, пасивність, шкідливі звички тощо)	39	22.8
2.	Непорозуміння з керівниками практики базових закладів (особливо зі старшими вихователями)	36	21.1
3.	Втома від напруженого темпу роботи	21	12.3
4.	Згуртування дитячого колективу	18	10.5
5.	Робота з різновіковими загонами	18	10.5
6.	Брак досвіду роботи з дітьми	16	9.4
7.	Небажання дітей брати участь у заходах	15	8.8
8.	Конфлікти з колегою-вожатим	5	2.9

9.	Мовний бар’єр	3	1.6
	Разом:	171	

Щодо позитивного досвіду, набутого в процесі виховної практики, студенти визначили такі моменти: стали краще розуміти дітей, стали відповідальнішими, більш впевненими в собі, перестали боятися виступати на сцені перед великою кількістю людей, сформували організаторські вміння, відчули себе потрібними дітям.

З великою увагою ми підходимо до вивчення відповідей студентів з покращення підготовки до виховної практики. Із опитаних студентів 53 (25.5%) визнало теоретичну підготовку в університеті, як таку, що проходить на високому рівні й не пропонують заходів для її покращення. Решта студентів вважають, що потрібно:

1) збільшити кількість лабораторних занять з курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ»;
2) організовувати ігрову діяльність безпосередньо з дитячим колективом (у школі, притулку для дітей тощо);
3) відкрити «Школу вожатської майстерності»;
4) посилити увагу до розв’язування педагогічних ситуацій;
5) поглибити вивчення вікових особливостей дітей.

Висновки: Вся інформація зібрана в процесі підведення підсумку виховної практики дуже важлива для викладачів кафедри педагогіки та організаторів практики університету. Визначені студентами труднощі, які виникали під час практичної діяльності, названі негативні характеристики дитячих оздоровчих закладів, запропоновані заходи для покращення підготовки до практики у вузі є цінним матеріалом для внесення змін до планів лекційного курсу та лабораторних занять з «Методики виховної роботи в ЛОТ», а також для вибору базових закладів практики для студентів.

Література

1.Коваль М. Программирование и подготовка к работе в лагере / М. Коваль // Народное образование. – 1999. - № 5. – С. 47, 49.

2.Сысоева М.Е. Организация летнего отдыха детей: [Учебно-методическое пособие] / М.Е. Сысоева. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 176 с.

3.Цуприк С.І. Підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів до роботи в літніх оздоровчих таборах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С.І. Цуприк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2011. — 20 с.

Філоненко Ю.М.,
Філоненко О.Ю.

Основні версії походження назв міст та селищ міського типу Чернігівської області

У Чернігівській області є міста та селища міського типу походження назв яких пояснюється однією, двома, трьома, чотирма, п’ятьма і навіть сімома версіями.

За кількістю версій щодо походження своєї назви серед міських поселень Чернігівщини беззаперечна першість належить обласному центру, адже існує, як мінімум, сім версій виникнення топоніму Чернігів. Це, скоріше за все, пов’язане з тим, що місто є одним з найдавніших у нашій державі і навіть точна дата його заснування до цього часу не встановлена. Походження топоніму Чернігів найчастіше виводять від слова «чернига» («черніга», «черника» «чернівка», «черниця»), що є одним з варіантів давньої назви поширених на Поліссі ягід – чорниць. Скоріше за все, словом «Чернігове» або «Чернігів» могли спочатку називати урочище де було особливо багато чорниць, а з часом назву перенесли на якесь із давніх поселень, що існувало на місці майбутнього Чернігова.

Можна почути й думку про те, що слово «черніга» означає чорнозем, але це малоймовірно, оскільки чорноземи не є типовими ґрунтами для природної зони, в межах якої розміщене місто.

Малопереконливою є й думки про те, що назва обласного центру може бути пов’язана з Чорним лісом, який колись ріс на тому місці, де зараз розташоване місто, або зі словом «серна»

(Сернігів, пізніше Чернігів), оскільки нібито в давнину ці тварини у великій кількості водилися в навколишніх лісах і їх назву наші предки могли використати називаючи своє місто.

Є також припущення про те, що назва міста може походити від антропоніма Черніг або Черниг (від кореня чорний) за допомогою додавання суфікса – ів, але ким була людина, що мала таке прізвище чи ім’я, невідомо. Часто походження топоніма «Чернігів» пов’язують з іменем легендарного сіверянського князя Чорного (Черного), який мужньо боровся проти переважаючих сил хозар. У місті до наших днів навіть зберігся курган «Чорна могила», в якому нібито було поховано цього князя. Але вже той факт, що князь очолював боротьбу жителів міста і всіх сіверян проти ворога свідчить про очевидне: місто і топонім «Чернігів» існував задовго до народження самого князя Чорного. Цей факт підтверджується й даними проведених розкопок.

Висловлюється також припущення про те, що місто могло отримати свою назву від імені легендарної княжни чи княгині Чорни (Цорни), але воно суперечить лінгвістичному аналізу та є необґрунтованим з історичної точки зору [4, 5, 27, 28, 45, 46].

П’ятьма версіями пояснюється походження назви селища міського типу Срібне. За першою версією, селище отримало свою назву від урочища Срібного, на місці якого воно нібито виникло. Вважається, що за часів давньоруської держави тут знаходилось літописне місто Серебрене (Серебряний Городок). Існує легенда згідно з якою урочище і місто отримало таку назву через те, що людям, які сюди прибували зимою або навесні із західного чи північного напрямку здавалося, що вкрита заморозком земля переливається сріблом у променях сонця [17, 27, 45].

Інша версія пояснює походження назви селища від потамоніму Сріблянка. За народним переказом, у давнину місцева річка була судноплавною і по ній ходило багато кораблів. Одного разу неподалік місця де нині знаходиться селище нібито затонув корабель навантажений сріблом, і люди часто знаходили монети і вироби зі срібла. Через це річку стали називати Срібнянкою (Сріблянкою), а селище – Серебряним. Існує також думка, що у давнину (XII ст.) місто могло називатись Серебряне, через срібні ворота, які нібито стояли при в’їзді до нього. Досить часто доводиться чути легенду, що пов’язує походження топоніму «Срібне» з металевим покриттям церкви чи будинку феодала, які нібито переливалися сріблом. Крім того, є версія прихильники якої стверджують, що якщо дивитись на селище з гори (правда не уточнюють у яку пору року і в який час доби), то здається, що воно вкрите срібним серпанком і через це предки могли дати йому назву Срібне. Чотири версії походження назви мають міста Носівка та Борзна, а також селища міського типу Макошине Менського району та Варва. Вважається, що Носівка виникла на місці давньоруського поселення Носів (Носів, Носовь, Носів на Руді). Найбільш вірогідною версією появи топоніма Носівка є його походження від антропоніма Ніс чи Носів. Існує думка, що таке прізвище мав воєвода, який збудував тут укріплення за часів Русі. Про наявність такого укріплення свідчить підняття у центрі міста діаметром близько 150 м на правому березі річки Носівочка (колишня Руда). Відповідно, Носівка (Носів, Носовь) означає місто Носа, або місто, що належить Носу.

Має право на життя і версія, згідно якої свою назву місто отримало від гідроніма Носівочка, оскільки воно розташовується на берегах даного водного об’єкту. Крім того, місто могло отримати свою назву й від того, що було споруджене на ділянці суходолу, що різко вдавалась у водойму (річку чи болото) і яку місцеві мешканці називали «Нос» (Ніс) [45, 46]. Малопереконливою і, мабуть, якоюсь мірою анекдотичною є почута від мешканців міста та навколишніх сіл легенда, згідно якої місцевість, де знаходиться теперішня Носівка була заболоченою. І одного разу по цій місцевості їхала підвода, в яку було запряжено коня на ім’я Совка. Застрявши по дорозі. Візник поганяв коня і говорив: «Но, Совка! Но, Совка». Після цього нібито дана місцевість була названа Носовкою (Носівкою).

Місто Борзна виникло в кінці XV ст. неподалік давньоруського поселення, зруйнованого під час монголо-татарської навали. Спочатку це був хутір, що звався Селище. З середини XVI століття це вже село, яке стало називатися Борзною. Походження топоніму Борзна, скоріше за все, пояснюється розташуванням міста на однойменній річці. В основі слова Борзна знаходиться старослов’янське «борзь» - швидкий, прудкий, жвавий, швидкоплинний. Мабуть, у давнину для річки була характерна швидка течія.

Існують також версії, згідно з якими назва міста може походити від слів «борозна» та «борона», які з часом трансформувались у Борзна. Інколи можна також почути думку, що топонім Борзна походить від слова «борть», що видається досить сумнівним [21, 45, 46].

Назву селища Макошине, яке виникло на місці давнього міста Хоробор, згадуваного в літопису за 1153 р., найчастіше виводять від теоніма Макоша (Мокош, Макош). Це ім’я язичницького божества,

якому у дохристиянські часи на місці населеного пункту постійно відбувалися обряди жертвоприношень [7, 17, 28, 37, 44].

Є також думка, що поселення могло отримати назву від антропоніма «Макош» за допомогою суф. -ин(е). Припускають, що таким могло бути ім’я або прізвище першопоселенця.

Згідно з третьою версією, походження назви селища виводять від антропонімів «Мак» і «Кош». За легендою так називали рибалок, які першими поселилися на березі Десни і дали початок селищу, а злиття їх імен дало назву поселенню.

Малоймовірно, але також можливо, що ойконім Макошине має литовське походження, адже Чернігово-Сіверщина тривалий час була у складі Литовсько-Руської держави. Литовською мовою «makasyne» означає грязь, болото. Поблизу селища справді було досить багато заболочених ділянок [25, 37].

Смт Варва, що виникло на місці давньоруського міста-фортеці Варин, скоріше за все носить дещо метаморфізовану назву свого попередника. Найчастіше назву селища виводять від однойменного потамоніму, адже воно на зорі свого існування знаходилось на берегах колись досить повноводної і бурхливої притоки Удаю, що мала назву Варвиця. Походження ж назви річки, в свою чергу виводять від слова «вар», тобто «вода, що кипить», «вода, що б’є ключем», «вода, що вирує» [17, 23, 46]. За іншою версією походження ойконіму Варва пояснюють відштовхуючись від того, що на санскриті корінь «вар» (var) або «вір» (vir) означає накривати, захищати та ховати. Відповідно Варва (Вара) – захищене місце, прихисток, що дає змогу заховатися. Причому це захищене місце значною мірою створене природою, адже найстаріша частина Варви – Перекопівка знаходиться в основному на пагорбі, який з північно-західного, північного та північно-східного боків омивається річками Удай та Варвиця, а з південно-західного та південного боку оточений ярами, причому схили згаданих водних об’єктів є високими і крутими. Лише з південно-східного боку вузький перешийок зв’язує Перекопівку з прилеглою територією, але достатньо було цей перешийок перекопати і пагорб ставав повністю неприступним. Таким чином очевидно, що саме Перекопівка і є Варвою (Варою) – тим захистом (природною фортецею), що подарував Бог людям. З часом, коли місто розрослося, і люди почали селитися й на околицях, то назва Варва (Вара) поширилась на все поселення, а його укріплена частина, що була відокремлена від інших внаслідок перекопування, отримала назву Перекопівка [22].

Є також версія згідно з якою назва смт Варва може мати іранське коріння - походити від слова «varva» , що означає стерв’ятник [26].

Від місцевих мешканців можна також почути припущення, що назва селища походить від антропоніма Варвара, хоча, на нашу думку, це навряд чи відповідає дійсності.

По три варіанти походження своїх назв мають міста Ніжин, Батурин, Остер, Мена та Бахмач і селища міського типу Радуль, Куликівка, Талалаївка, Любеч та Мала Дівиця.

Місто Ніжин, на думку багатьох дослідників, має понад тисячолітню історію. Вважається, що за час свого існування воно могло мати кілька назв: Нежата (Нежатина) Нива, Нежатин чи Нежатинь, Ніжнин, Уненеж, Унєжь, Унежин, Ніжень, Ніжин (з 1514 року) [10, 12, 28, 38, 46, 47].

Щодо походження сучасної назви міста, то можна припустити, що топонім Ніжин вказує на особливості рельєфу, зокрема низовинний характер території, у місці свого виникнення і походить від слова «низина» («низовина»). Підтвердженням цієї версії є той факт, що місто дійсно розташоване на низовинній перезволоженій території. Навіть нині багато вулиць підтоплюється, а в погребах та підвалах окремих районів міста наявність води можна спостерігати мало не весь рік.

Є також думка, що можливі варіанти давньої назви міста – Нежатина Нива, Нежатин, походять від антропоніма Нежата (Ніжата) за допомогою додавання суфікса –ин.Крім того, топонім Ніжин виводять і від перського слова «nišan», що означає “знак, ознака” [26]. Слід відзначити і той факт, що мешканці Ніжинського району, на відміну від міських жителів, часто називають місто не Ніжин, а Ніжен [2, 3, 10, 12, 28, 38, 46, 47].

Походження назви міста Батурин більшість дослідників виводять від слова «батура» - давньоруського діалекту, що означає башта, вежа, фортеця. Існує також думка, що місто могло отримати свою назву й від трансформованого прізвища польського короля Стефана Баторія за допомогою додавання суфікса – ин (Батурин – той, що належить Баторію). Крім того, місто могло отримати свою назву й від тюркського слова «багатур» чи «батур» (богатир, доблесний воїн, герой). Оскільки в словнику В. Даля слово «батура» пояснюється ще і як «упертий» та «непоступливий», то можна припустити, що «тюркомовна» версія також має право на життя, адже може свідчити про впертість, звитягу і героїзм у бою його мешканців [18, 46, 47, 48].

Прийнято вважати, що Остер виник на місці або поблизу давньоруського міста, що в літописах згадується під назвами Місто на Встри (Місто на Вострі), Городець Острьський (Городок Вострьскій), Острь, Гюргевь (Юріїв) Городець, Старий Остер і Старогородка. Найчастіше походження назви міста пов’язують з гідронімом, оскільки місто розташовується на лівому березі Десни при впадінні в неї річки Остер, і місцеві мешканці могли дати поселенню назву річки. Можна також припустити, що свою назву місто Остер отримало від гострого кута, який утворює ділянка суходолу в місці злиття річок Остер і Десна. Існує також припущення, що назва може бути пов’язана з особливостями спорудження оборонної стіни навколо міста. В давнину воно було обнесено стіною із загострених колод (вістрям догори), через що місто могли називати «Місто на вострі», адже давньоруське слово «вострь» («вьстрь», «ость») – означає гострий, різкий [5, 8, 46, 47]. Скоріше за все, від однойменної річки, на якій розташовується, отримало свою назву місто Мена.Проте, згідно з іншою гіпотезою, в давнину береги річки, де нині знаходиться місто, часто служили місцем торгів і обміну («мени», «мєни») товарів. Саме через подібного роду діяльність, поселення, що тут виникло, могло отримати назву Мена (Мєна). Інколи також висловлюються й припущення, що назва міста має литовське коріння (лит. – «menkas» означає дрібний, слабенький). Така думка також має право на життя, оскільки Ченігівщина тривалий час знаходилась під владою литовської держави [11, 46, 47, 28].

Назву міста Бахмач пов’язують з гідронімом. Вважається, що даний населений пункт було засноване над річкою Бахмач. Ця річка в давні часи була багата на рибу і звалася Багачка. З часом народ змінив назву річки з Багачки на Бахмач і місто відповідно також отримало назву Бахмач.

Слово Бахмач пояснюють також його і його можливим походженням від тюркського слова «баштан». Зокрема, краєзнавець О.Знойко зазначає, що київські та чернігівські князі поселяли на території, де зараз розташоване місто полонених печенігів та інших полонених тюркського походження, які й дали таку назву своєму поселенню. Існує також і досить сумнівна версія походження міста, згідно з якою топонім «Бахмач» може походити від слова «бахмат», що означає низькорослий кінь [19, 20, 46, 47, 48].

Смт Радуль Ріпкинського району завдячує своїм виникненням російським старообрядцям, що поселились тут на початку XVIII ст. і заснували слободу. Походження назви цієї слободи, а нині селища за однією версією виводиться від слова «радість» (її нібито відчували староміри, знайшовши тут прихисток від переслідувань царської влади), а за другою - від лімноніму «Радутьє» (так звалось озеро, яке колись існувало між західною околицею селища і Дніпром). Утворення ойконіму відбулося з використанням кореня «рад» і суфікса – «уль». Слід відзначити також, що в мережі Інтернет наводиться досить сумнівна версія за якою припускається, що назва селища може походити від шведських слів «рад» (коло, шеренга, черга, рада) і «дуль» (прихований, зберігання), які разом дають слово «радуль», що тлумачиться як заховане сонце [13, 40, 46].

Одна з версій походження назви смт Куликівка говорить про те, що на тому місці, де нині розташоване селище і поблизу нього були суцільні, густо зарослі лозою, болота, через які існувала лише одна дорога по якій можна було проїхати. За легендою по цій дорозі їхала якась пані (чи якийсь пан) і її погляд затримався на халабуді з очерету, що виднілася серед лоз. Неподалік знаходилася ще одна така халабуда. Пані, нібито, запитала в свого кучера: «Що то за кулики там поселились?». Вони підійшли ближче до тих халабуд, але люди повтікали. Проте за всіма ознаками було видно, що вони не перебувають тут тимчасово, а живуть постійно. З часом всі хто проїжджав повз це місце стали називати мешканців куликами, а за їх поселенням закріпилася назва Куликівка.За іншою версією селище міського типу могло отримати свою назву від антропоніма Кулик. Припускають, що таке прізвище міг мати один із засновників цього населеного пункту. До речі таке прізвище зустрічається тут і нині.Є також думка. що селище могли назвати через велику кількість куликів, які водилися на навколишніх заболочених землях. Можливим підтвердженням даної версії є наявність цього болотного птаха на гербі та прапорі Куликівського району.

Смт Талалаївка є одним з досить молодих населених пунктів Чернігівської області. Вона виникла у 1877 році як станційне поселення поряд із прокладеною тут залізницею. Назва для поселення була запозичена від відомого ще з 1629 року села, що знаходилось поруч. 44 роки обидва населені пункти існували під однією назвою і лише у 1921 році село отримало нову назву. Воно було перейменоване на Сильченкове на честь загиблого голови волосного ревкому С.М. Сильченка. За словником Б.Грінченка, назва смт Талалаївка походить від слова «талалай», що означає «базіка, балакун» (той, хто багато й беззмістовно говорить). Можливо також, що назва селища походить від тюркського «талай» - стояча водойма [2, 17, 48]. Крім того, від місцевих жителів можна почути легенду, що назва села і, відповідно, селища пов’язана з часом походу швецького короля Карла XII на

Полтаву. Шведи, за легендою, зупинялись поблизу села і у великому яру, де була висока, трава випасали коней. Траву швецькі солдати нібито називали «талала» і саме від цього слова міг виникнути ойконім Талалаївка [45, 47].

Смт Любеч Ріпкинського району є одним з найдавніших міських населених пунктів не лише Чернігівщини, а й всієї України. Перша згадка про нього датується 882 роком. З Любечем пов’язана важлива подія в житті давньоруської держави – перший з’їзд руських князів у 1077 році. Вважається, що ойкоснім Любеч (Любець, Любичь, Любязь, Любьць) має давньослов’янське походження і утворюється від «Люб», основи слів «любов», «любий», «любовний» та суфікса – «еч». Найчастіше при поясненні походження назви селища в літературних і електронних джерелах та народних переказах зустрічається три версії. Згідно з першою, назву Любеч поселення отримало завдяки князям Аскольду і Діру. Давня легенда говорить, що під час проходження на кораблях по Дніпру їм настільки сподобався місцевий краєвид, що вони зробили тут зупинку і назвали місце своєї висадки на берег «Любезноє», що з часом трансформувалось на Любеч. За іншими версіями назва цього селища міського типу виводиться від антропонімів «Люб» або «Любава». Одна легенда повідомляє, що ім’я Люб мав місцевий князь і саме від нього поселення отримало свою назву, а в іншій стверджується, що селище назване на честь нареченої чернігівського князя Любави.

Необхідно також відзначити, що давні греки називали Любеч по-своєму – Амадокою, місцем виготовлення човнів-однодеревок (виготовлялись з цільного стовбура дерева) [13, 34, 46].

Про виникнення ойконіму Мала Дівиця Прилуцького району повідомляють нам давні легенди. За однією з них, у давнину багатий козак поділив своє майно між доньками, більшою і меншою, по обидва боки річки Галки. З того часу село, де залишилася жити «мала дочка» (мала дівиця) стала зватись Мала Дівиця, а де жила «велика дочка» — Велика Дівиця. За іншою, багатий поміщик подарував село і прилеглі до нього землі меншій доньці, а сусіднє село з угіддями дісталося старшій доньці, від чого виникла назва села — Велика Дівиця.

Крім того існує версія, що поселення могло отримати свою назву від потамоніму Дівиця. Зокрема відомий історик О.Лазаревськийв у «Описании старой Малороссии» вказував, що назву село одержало від річки Дівиці, яка раніше тут протікала, але походження назви самої річки він, на жаль не розтлумачив [35].

Населені пункти Ічня, Бобровиця, Березна, Козелець, Короп, Понорниця та Парафіївка мають назви, походження яких можна пояснити опираючись на дві версії.

Що стосується міста Ічні, то деякі дослідники вважають, що воно може мати дуже давню назву. Зокрема, О. Шаповаленко наголошує, що слово «Ічня» – праукраїнською й означає «володіння». Він висловлює думку, що в дуже далекі часи, коли в нашій мові було ще багато проукраїнських слів, назви Іченька та Ічень могли означати володіння, або вказувати на те, що тут була межа чиїхось володінь. Він також зазначає, що на це вказує й санскритське прочитання фонеми «іч» – «володіти чим-небудь», «мати що-небудь», «належати комусь» [36].

Крім того, на Ічнянщині до наших днів існує легенда про річку Іченьку та Ічню як татарський водопій і татарську стоянку. Вважається, що назва міста може бути пов’язана з гідронімом Іченька, що походить від татарського слова «ічень» – водопій, питво, стоянка для коней. Такої ж версії походження міста дотримується і краєзнавець Ю.Виноградський та співробітники місцевого музею [46, 47, 48]. Топонім Бобровиця найчастіше пов’язують з тим, що в цій місцевості мешкали «бобровники» - селяни, які на берегах річки Бистриці, а також Трубежу та Остра займалися бобровими промислами і платили данину бобровими шкірами [46, 47].

Крім того, від місцевих жителів доводилось чути думку, що Бобровиця могла отримати свою назву через велику кількість бобрів, які колись водились у річці Бистриця, на якій розташоване місто.

Смт Березна (за часів давньоруської держави місто Березий (Березай)) Менського району за однією версією має назву, яка пов’язана з березовими гаями, що були поширені на прилеглій території, а за другою – отримало її від потамоніму Береза (Березна чи Березная). Вважається, що так звалась річка, яка тут раніше протікала [17].

Згіднз однієї версією, яка видається найбільш вірогідною, смт Козелець отримало свою назву від того, що стояло неподалік лісу в якому водилось багато диких кіз. Навіть на старовинному гербі та прапорі містечка на червоному тлі зображено срібного козла із золотими ратицями та золотим хрестом на спині. Припускають, що спочатку сам ліс називали Козелеск (Козелес) «козиний ліс» від давньоруського «козель» («козль»), а потім таку ж назву отримало й поселення. Інша ж версія пов’язує виникнення ойконіму Козелець з жовтими квітами – козельцями, яких було дуже багато на

навколишніх полях. Слід також відзначити, що у складі Речі Посполитої Козелець був відомий під назвою Козлоград [5, 7, 17, 30, 31, 46].

Назва смт Короп за першою версією виводиться від назви міста Хоробор або Хоробр чи Хоробрь, який вперше згадується в літописі 1153 року. Вважається, що з часом цей топонім було метаморфізовано на семантично зрозумілішу сучасну назву. Хоча слід відзначити, що на думку противників даної версії літописний Хоробор розташовувався в іншому місці – поблизу сучасного селища міського типу Макошине. Згідно з іншою версією, назва селища походить від однойменної риби, яка зображена на гербі та прапорі цього населеного пункту [13, 32, 46]. Поява ойконіму Понорниця Коропського району скоріше за все пов'язана з наявністю в межах даної території значної кількості ярів та від’ємних форм рельєфу схожих на понори, що представлені в областях поширення карсту. За іншою версією поселення могло отримати таку назву через «понурі місця», які тут були у давні часи і значною мірою мають місце й нині [39, 46].

Назву смт Парафіївка Ічнянського району найчастіше виводять від слова парафія. Історики та місцеві жителі стверджують, що в селищі був великий храм, який мав численний прихід (парафію), тому, мабуть, саме від цього слова і виникла назва. В основі іншої версії походження назви селища лежить народний переказ про пару дерев (скоріше за все сосон чи ялин), які росли при в’їзді в населений пункт з боку Качанівки і, нібито, саме завдяки ним з’явилась його сучасна назва [46]. Походження назв решти міст та селищ міського типу Чернігівської області, як правило, пояснюється однією версією. Так, місто Семенівка, що засноване у 80-х роках XVII століття сином гетьмана Івана Самойловича, стародубським полковником Семеном Самойловичем, носить його ім’я [5, 41, 46, 47]. Місто Корюківка спочатку була відома під назвою Каруківка, що пов’язане з прізвищем козака Омеляна Каруки. Існує припущення, що Корюківка (Каруківка) могло бути засновано козаками і переселенцями з правобережної України серед яких був і козак на прізвище Карука. Козак Карука тривалий час мешкав на Хортиці, а потім, одружившись, разом з дружиною та дітьми приїхав на Чернігівщину і поселився на березі річки Бреч, де з часом і виникло місто [46, 47].Топонім Щорс з’являється на карті Чернігівщини у 1935 році, коли місто Сновськ перейменували на честь військового діяча періоду громадянської війни, червоного комдива Миколи Олександровича Щорса, що є уродженцем міста. Необхідно підкреслити, що це наймолодше місто області. Воно виникло як робітниче селище під час будівництва Лібаво-Роменської залізниці у 60-х роках XIX століття. Спочатку поселення мало назву Коржівка, оскільки виникло на місці хутора, що належав селянину Коржу, а наприкінці XIX століття стало називатися Сновським. В основі назви лежить гідронім «Снов», адже місто розташовується на берегах цієї річки. Під назвою Сновськ у 1924 році поселення отримало статус міста. Слід також відзначити, що під час нацистської окупації використовувалась стара назва міста [46, 47, 49].

Вперше місто Городня згадується у 1552 році [24]. Скоріше за все його назва походить від давньоруського слова «город» («городь»), що означає укріплене поселення і утворена за допомогою суфікса -ня. Хоча існує й інформація про те, що місто було засноване на початку XVII ст. шляхтичем Хвощем. У той час це був великий фільварок, який називався хутір Хвоща. З часом поселення розрослося, стало містом і отримало сучасну назву [46, 47].

Назва міста Новгород-Сіверський прямо вказує на те, що це нове місто сіверян. Іменникова частина словосполучення складається з давньоруського прикметника «новь» та іменника «город» («городь»)(укріплене поселення) і вказує на тип поселення та його відносний вік. Означальна частина — прикметник Сіверський вказує на назву східно-слов'янського племені сіверян, що жили в басейн Десни і верхній течії Сіверського Дінця [46, 47]. Топонім Прилуки (у літописах зустрічається назва Прилукь, Прилуч, Прилука) походить від слова "прилук, прилука", яке, в свою чергу, походить від праслов'янського "лук, лик", що означає вологі низовинні луки, розташовані у вигині річки. Скоріше за все місто отримало свою назву завдяки великому вигину, який робить річка Удай між теперішнім містом Прилуки і селом Кулишівка Варвинського району [5, 46, 47]. Варто також відзначити, що мешканці сіл Прилуцького, Срібнянського та Варвинського районів часто говорячи про місто використовують назву не Прилуки, а Прилука.

Ойконіми Дмитрівка та Михайло-Коцюбинське походять від антропонімів. Назва смт Дмитрівка Бахмацького району (до XVII ст. Дмитрів) скоріше за все вказує на те, що населений пункт носить ім’я свого засновника. Михайло-Коцюбинське в Чернігівському районі сучасну назву отримало в 1939 році у день 75-річчя з дня народження великого українського письменника М.М.Коцюбинського. До цієї дати селище називалось Козел. Існує кілька легенд, що пояснюють походження топоніма «Козел», але найвідоміші серед них дві. Згідно з першою, населений пункт міг отримати свою назву від засновника, що носив «козлину борідку», а друга доносить до нас інформацію про те, що першими поселенцями

тут були Булах та Козел. Останній був більш багатий і саме від його прізвища селище отримало свою назву [5].

Від гідронімів отримали свої назви Десна, Ріпки, Добрянка та Замглай. Причому перші три ойконіми походять від такого різновиду гідронімів, як потамоніми, а останній – від гелоніму. Смт Десна Козелецького району, що виникло у 1960 році біля об’єкта військового призначення, має однакову з найбільшою річкою Лівобережної України назву. Походження потамоніму «Десна» вчені, зокрема академік О.О. Шахматов, пов’язують із давнім слов’янським словом «десънъ» - правий, обумовлюючи цю назву тим, що слов’яни, рухаючись вздовж Дніпра на північ, зустріли праворуч річку і назвали її Десною, тобто «Правою». Деякі дослідники, підтримуючи цю гіпотезу, саме слово «десънъ» виводять з іранського «дасіна» - права. Противники цієї гіпотези стверджують, що річка не могла отримати свою назву від слов’ян, які нібито рухалися на північ, залишаючи Десну праворуч і називаючи ліву притоку Дніпра правою. Вони ставлять такий поворот подій під сумнів, стверджуючи, що східні слов’яни, які тут селилися, ніколи не мали (як і західні) у своїй мові слова «правий». Це слово відоме як діалект лише південним слов’янам. На їх думку, Десна свою назву одержала від балтів, для яких у їх русі на схід вона тривалий час була «правою або південною» рікою. Інші вчені гадають, що назва утворилася внаслідок поєднання двох основ: «дна» і «сна». Вони припускають, що колись цю річку у верхній течії називали Сна, а в нижній, при впаданні в Дніпро, - Дна. З часом ці дві назви злилися в одну - Де-сна, при цьому «н» у першій (нижній) частині випало, а звук «а» змінився на звук «е»: Дна - Сна, Д - н - а(е) - сна, Де-сна, Десна. Існують також гіпотези згідно з якими потамонім Десна виводять від скіфського -сна, -сно, -сне «вода, річка» або індоєвропейського «яскраво блищати, світити» [17, 46, 47].

Назву селища міського типу Ріпки виводять від однойменного, нині дуже маловодного струмка, що протікає через селище, а назва самого струмка, скоріше за все, походить від ріпи - рослини, що колись була поширена на його берегах.

Смт Добрянка Ріпкинського району отримало свою назву від річки Добрянки, на якій було засноване, а назва самої річки, як стверджує легенда, походить від дрімоніму «Добрий». Так зветься ліс, з якого вона бере початок [17, 47].

Від гелоніму Замглай походить назва однойменного селища міського типу Ріпкинського району. На його місці колись було болото. Місцеві жителі назвали його Замглай (Замелай) від слова «мгла» («імла», «мла»). За однією версією болото отримало таку назву через те, що по його берегах тяглися великі ліси з непрохідними напівтемними хащами, а за іншою – через те, що навіть після осушення над ним дуже часто був туман і коли люди ходили в ліс по дрова чи гриби і в них запитували де вони їх назбирали, то у відповідь чули: «За мглою» [17, 47]. Є також версія, що топонім Замглай має іранське коріння, але й за цією версією назва селища також пов’язана з болотом і виводиться від курдських слів «zong» (болото) і «leyi» (потік) [26].

Про наявність певних видів виробництва повідомляють топоніми Дігтярі та Гончарівське. Очевидно, що селище Дігтярі Срібнянського району, яке вперше згадуються 1666 під назвою «Дехтярка», отримало своє найменування від слова «діхтяр». Так називали робітників, що займалися виготовленням дьогтю. Цей промисел здавна був розвинений поблизу селища в урочищах Сотницьке і Десятки [5]. Слід відзначити також, що інколи в літературних джерелах та народних переказах зустрічається інформація про те, що колись селище мало назву Міняйли (Міняйлівка), яка вказує на те, що тут могла процвітати торгівля або проводився обмін якихось товарів. Назва такого молодого населеного пункту, як селище міського типу Гончарівське (колишня назва Гончарівський круг) Чернігівського району, що було засноване у 1953 році вказує на наявність гончарного промислу. Хоча про його широкий розвиток навряд чи можна зараз говорити, адже селище виникло поблизу об’єкта військового призначення [42]. Топонім Сосниця завдячує своїм виникненням сосновому лісу, в якому було засноване селище. До речі, частина цього лісу збереглася й до нині під назвою Бір [5, 17, 46].

Назву смт Олишівка Чернігівського району народні перекази виводять від слова ольха (вільха). Скоріше за все ця версія є правдоподібною, адже на території селища та його околицях і зараз росте досить багато вільхи [17, 46]. Окремі преставники фауни придеснянського краю дали назву селищам міського типу Линовиця Прилуцького району та Лосинівка Ніжинського. Перший ойконім повідомляє, що його походження може бути пов’язане з великою кількістю линів у водоймах, які знаходяться в селищі та поблизу нього. А назва смт Лосинівка вказує на те, що колись у цій місцевості водилась значна кількість лосів. Символіка назви (голова лося) знайшла своє відображення не гербі та прапорі селища. Є дані, що Лосинівка могла виникнути на місці відомого ще з XII століття урочища Лосині Голови. Таку назву урочище скоріше за все отримало через те, що тут люди часто могли спостерігати

лише голови лосів, які блукали у високих травах, чагарниках і болотних заростях. З часом, в урочищі Лосині Голови ченці Києво-Печерської лаври заснували слободу з подібною назвою, а у XVIII ст. (1767 р), слобода стала дворянською власністю і отримала сучасну назву Лосинівка [5, 7, 13, 17, 33, 46].

Назва смт Холми Корюківського району походить від слова холм (горб) і вказує на погорбовану місцевість, у межах якої знаходиться селище. Від теоніму Лада (Ладо) більшість дослідників виводять назву смт Ладан Прилуцького району. Вважається, що тут на гуляй-горі знаходилося скульптурне зображення Лади - слов’янської богині веселощів, кохання, краси і щастя та постійно відбувались її вшанування. Спочатку селище мало назву Ладин і лише з 1930 року стало зватися Ладан [5, 7, 13, 17, 29, 46]. Про відкритість і доброзичливість місцевих жителів, їх бажання жити у злагоді, мирі та взаморозумінні повідомляє назва смт Дружба Ічнянського району [44]. Про особливості поведінки мешканців у екстремальних умовах, їх стійкість і непоступливість під час нападу ворогів повідомляє давня легенда, що пояснює походження назви смт Седнів Чернігівського району. Воно розташоване на правому березі р. Снов на місці стародавнього городища. Існує припущення вчених, що тут було одне з найдавніших міст Чернігово-Сіверської землі - Сновськ (Сновеськ, Сновейськ), яке являло собою одну з найкращих фортець часів давньоруської держави. Місто називали Сновським через його розташування на березі річки Снов. Назва ж самої річки виводиться від стародавнього слова «сна», «сну», що означало «омиватися», «купатися». За переказами, місто неодноразово витримувало напади завойовників. Найчастіше доводиться чути легенду про невдалу облогу міста кримськими татарами наприкінці XV століття. Облога тривала досить довго, жителі міста вдало відбивали приступи ворога, не виходячи із-за фортечних стін. Сидіти ж їм за ними тривалий час дозволяли значні запаси продовольства, а підземний хід до річки Снов давав можливість вдосталь забезпечувати себе водою. В решті-решт татарське військо відступило і залишило оборонців Сновська у спокої. З того часу, за тривале сидіння в обложеному ворогом місті, городян стали називати «сиднями» або «седнями». А вже у XVI столітті ця назва поширилася і на все місто - воно стало Седневом [5, 7, 17, 46, 50].

Література

1. Атлас Черниговской области. – М.: ГУГК при совете министров СССР, 1991. – 48 с.

2. Барановський М.О. та ін. Ніжинщина: Навчальний посібник. – Ніжин: Вид-во НДПУ імені М. Гоголя, 2003. – 174 с.

3. Васильківський Г.П. Від Уненежа до Ніжина // Під прапором Леніна. -1980. - 26 листоп. - С. 4.

4. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста. Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. - К.: Наук, думка, 1978. – 152 с.

5. Кудрицький А.В. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К.: Українська Радянська Енциклопедія імені М.П. Бажана, 1990. – 1008 с.

6. Коткова Л.І. Про що розповідають назви// Краєзнавство, Географія, Туризм. – 2007. – Квітень №14-16. –С 62-65.

7. Масляк П.О., Шищенко П.Г. Хрестоматія з географії України. Посібник для вчителя. – К.: Генеза, 1994. – 448 с.

8. Морозов О. Остер: звідки ця назва? Сіверянський літопис. - 1995, - №5.

9. Москаленко О.Ю. Про що говорить топонім // Просвіта. -1994.- №4-5. - С 4, 6.

10. Німчук В., Зінченко С. Походження урбоніма Ніжин // Київ. Старовина, 1998. № 8. – С. 3-10.

11. Павленко О.О., Павленко С.О. Дягова: від минулого до сьогодення, - Чернігів: «Чернігівські обереги», 2010. – 320 с.

12. Петренко Л.Б. Ніжин: древній і завжди юний: матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина. – Ніжин: ТОВ Аспект-Поліграф, 2006. – 388 с.

13. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство: Навчальний посібник для студентів заочної форми навчання. - К.: КНТ, 2008. - 296 с.

14. Уривалкін, Олександр Миколайович. Загадки минулих часів [Текст] : научное издание / О. М. Уривалкін. - Київ : КНТ, 2007. - 368 с.

15. Шкурко А.Г. Про що ми дізнаємось, вивчаючи топоніми?: З досвіду роботи краєзнавчих гуртків шкіл Ніжинського району // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1997. - №33. - С. 6.

16. Янко М.Т. Методичні поради щодо вивчення топоніміки своєї області// Географія та основи економіки в школі. – 2000. - №2. –С. 23.

17. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К: Знання, 1998. - 432с.

18. Батурин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org › wiki/Батурин.

19. Бахмач. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org › wiki/Бахмач.

20. Бахмат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:slovari.yandex.ru

21. Борзна: Бібліогр. покажч. /Скл. Волошина Л. І., І. Я. Каганова, Л. В. Студьонова; Відп. за вип. П. В. Грищенко. – Чернігів, 2008. – 72 с..[Електронний ресурс]. – Режим доступу: libkor.com.ua › php/editions_files/Borzna.doc.

22. Варва - Форум "Сіверщини",.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:siver.com.ua›forum/29-135-1.

23. Варва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.toponymic-dictionary.in.ua/index.php?

24. Городня, Городнянский район - Черниговская область [Електронний ресурс]. – Режим доступу:igsu.org.ua›…obl/Gorodnjanskij…Gorodnja.html

25. Дягова: від минулого до сьогодення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.siver-litopis.cn.ua/rab/pavlenko/blok_dyagova2.pdf.

26. Иранская топонимика на территории Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.v-stetsyuk.name/ru/Topo/Iran.html Iran.

27. Історичне краєзнавство - Уривалкін О.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:pidruchniki.com.ua›

28. Історія, походження назв міст, сіл і річок Чернігівщини та Сіверщини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: polissya.eu › 2007/03/pohodzhennja-nazv-sil.

29. Історія смт Ладан - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: doktor-khauz.narod.ru/ladan.html. 30. Козелець – на півшляху до Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kozeletslife.com › index.ph.

31. Козелець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Козелець.

32. Короп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainaincognita.com].

33. Лосинівка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org.

34. Любеч - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki.

35. Мала Дівиця. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Мала_Дівиця.

36. Моє місто – Ічня - Древня історія міста. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:ichnya.ucoz.com›index/istorija_1/0-8.

37. Мокошь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:ru.wikipedia.org/wiki/Мокошь.

38. Ніжин - Коли виник Ніжин (В. Шоходько) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.nizhyn.com.ua/index.php?...task..

39. Понорниця. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - uk.wikipedia.org/wiki/Понорниця.

40. Радуль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Радуль.

41. Семенівка (місто) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org › wiki/Семенівка_(місто).

42. Смт Гончарівське – Регіони України та їх склад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1.

43. Смт Дружба - Регіони України та їх склад. [Електронний ресурс].Режим доступу: gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=13.10.2008&rf7571.

44. Смт Макошине - Регіони України та їх склад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1.

45. Талалаевский район. Путеводитель по Чернигово-Сиверщине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: siver.org.ua/?p=631.

46. Топонімічний словник України .[Електронний ресурс]. – Режим доступу: toponymic-dictionary.in.ua

47. Топоніміка як джерело вивчення рідного краю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pidruchniki.com.ua › 16280414/kulturologiya/…

48. Тюркские топонимы вне степной зоны Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vlalut.narod.ru/12.html -

49. Щорс (город) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:ru.wikipedia.org/wiki/Щорс_(город).

50. Як Сновськ став Седневом Справочная Чернигова и области [Електронний ресурс]. – Режим доступу: siver-info.com/publ/43-1-0-635.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Бєлкіна Надія Іванівна,** *кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та педагогічної майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
2. **Бойко Вікторія Василівна,** *аспірант кафедри журналістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вчитель української мови та літератури ССЗОШ: гуманітарної гімназії № 1, м. Вінниці*
3. **Бондар Надія Олександрівна**, *кандидат філологічних наук, в.о. завідувача кафедри російської мови і перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
4. **Васьків Микола Степанович,** *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*
5. **Дмитренко Наталія Михайлівна,** *науковий співробітник Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського*
6. **Дорохін Володимир Гранлісович**, *заслужений артист України, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.*
7. **Дорохіна Любов Олексіївна,** *кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри ..... Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.*
8. **Дубиківський Леонід Фаустович,** *кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем матеріалознавства НАН України*
9. **Колісник Дмитро Вікторович,** *доцент кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ «Національний гірничий університет»*
10. **Кравченко Оксана Василівна,** *науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії МОН України*
11. **Лазорук Людмила Ярославівна,** *викладач, аспірант Гусятинського коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя*
12. **Левін Євгеній Володимирович**, *магістр філології, випускник Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
13. **Левіна Любов Олександрівна**, *вчитель-методист Львівської спеціалізованої школи № 69*
14. **Луняк Євген Миколайович**, *кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої та нової історії України, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
15. **Петренко Микола Іванович,** *старший викладач кафедри економічної теорії і політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

16. **Пугач Валентина Миколаївна**, *кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
17. **Пулінець Ольга Борисівна,**
18. **Райбедюк Галина Богданівна,** *кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету*
19. **Сидоренко Валентина Олександрівна**, *кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
20. **Семенова Марина Валентинівна,** *асистент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
21. **Стребкова Ірина Олександрівна,** *фахівець Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
22. **Тверітінова Тетяна Іванівна,** *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, історії та методики викладання зарубіжної літератури Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка*
23. **Терещенко-Кайдан Лілія Володимирівна,** *кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри мистецьких технологій та естрадного виконавства Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*
24. **Тимошик-Сударикова Аліна Миколаївна,** *аспірантка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
25. **Титаренко Дмитро Миколайович**, *кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології Донецького юридичного інституту*
26. **Томчук Олег Федорович,** *кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету*
27. **Філоненко Олена Станіславівна,** *завідувач навчальної, виробничої практики студентів, аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
28. **Філоненко Ольга Юріївна,** *студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
29. **Філоненко Юрій Миколайович,** *кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
30. **Шахно Юлія Леонідівна,** *здобувач Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова*

31. **Цимбал Тетяна Володимирівна,** *кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Криворізького технічного університету.*
32. **Чутченко Сергій Олексійович,** *історик, протоієрей церкви Всіх Святих у Ніжині.*
33. **Шевченко Світлана Петрівна,** *асистент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*
34. **Янушкєвич Барбара-Анна**, *Університет Жешовський, магістр, докторант*

ДЛЯ НОТАТОК

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім”
№1, 2011 рік

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул.Крапив’янського, 2, кімн. 210
м.Ніжин, Чернігівська обл.
16600 Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7-19-59

Підписано до друку .2011 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Computer Modern. Ум. друк. арк. Тираж прим.
Замовлення №

Віддруковано